

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 Теоретико-методичні основи виникнення, розвитку, діагностики та подолання кризових явищ	
1.1 Еволюція виникнення криз та кризових явищ	10
1.2 Основні підходи до діагностики та подолання кризових явищ у сучасних економічних дослідженнях	34
1.3 Економічне підґрунтя виникнення кризових явищ в енергетичній сфері	53
Висновки до розділу 1	62
РОЗДІЛ 2 Діагностика основних параметрів розвитку кризових явищ на підприємствах із газопостачання та газифікації	
2.1 Етимологічна природа походження кризових явищ підприємств галузі газопостачання в Україні	64
2.2 Аналіз зовнішніх чинників та дослідження їх впливу на результати діяльності газорозподільних підприємств	77
2.3 Аналіз внутрішніх чинників та дослідження їх впливу на прибутковість газорозподільних підприємств	95
Висновки до розділу 2	112
РОЗДІЛ 3 Вдосконалення методичних підходів щодо діагностики та подолання кризи на газорозподільних підприємствах	
3.1 Методичні аспекти розробки системи діагностики та подолання кризових явищ	116
3.2 Методичний підхід до розрахунку сезонного тарифу на транспортування природного газу	136
3.3 Методичний підхід до розрахунку й розподілу витрат з обслуговування системи газопостачання на основі застосування «умовного кілометра» газорозподільних мереж	155
Висновки до розділу 3	171
ВИСНОВКИ	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177
ДОДАТКИ	198

ВСТУП

Актуальність теми. Історичний шлях розвитку національної економіки України протягом років незалежності підтверджує той факт, що поступ країни традиційно балансував на межі кризи або був частиною тієї чи іншої кризи. Кризи, які переживала економіка, відбивалися на всіх галузях суспільного господарства. Не виняток і енергетична галузь, яка є однією з найголовніших складових вітчизняної економіки, адже розвиток суспільного господарства на сучасному етапі неможливий без використання вуглеводневих енергоносіїв, а особливо без природного газу. Проміжною ланкою між постачальниками природного газу та споживачами є підприємства з газопостачання та газифікації. Проте у більшості газорозподільних підприємств Західного регіону України проявляються чіткі риси кризових явищ, пов'язані з відсутністю прибутку в процесі діяльності. Саме тому фундаментальне дослідження проблем, пов'язаних з різними аспектами діагностики та подолання кризових явищ, безумовно, є актуальним та має практичне значення.

Розвиток кризових явищ, як процес, не слід розглядати відокремлено, а їх аналіз завжди є комплексним завданням. На сьогоднішній день існує чимало праць, у яких викладені результати теоретико-методичних положень теорії криз, методичних підходів до діагностики кризових явищ, формування системи антикризового управління на підприємствах різного виду економічної діяльності. Серед закордонних вчених, які зробили вагомий внесок у дослідження даних аспектів, можна виділити праці Л. Бартон, Г. Базарова, О. Богданова, А. Градова, Дж. Кейнса, М. Кондратьєва, Е. Короткова, Б. Піджненбурга, Д. Рікардо, О. Розенталя, Ж. С. де Сисмонді, Е. Уткіна, Й. Шумпетера, Ю. Яківця. Серед вітчизняних наукових надбань – праці Б. Андрушківа, О. Ареф'євої, С. Бурого, С. Іванюти, Н. Кирич, О. Копилюка, Л. Лігоненко, В. Петренка, В. Прохорової, Н. Сагалакової, О. Скібіцького, Н. Струк, М. Туган-Барановського, А. Чернявського, А. Штангрета та ін. Поряд із цим, комплекс питань, пов'язаних з теоретичними та практичними рекомендаціями, що торкаються діагностики та напрямів подолання кризових явищ на підприємствах, які забезпечують споживачів енергоносіями, залишається недостатньо вирішеними. Отже, на сьогоднішній день існує проблема

розробки системи діагностики кризи та антикризових заходів, спрямованих на вихід із кризи та недопущення кризових ситуацій на підприємствах з газопостачання та газифікації, що й зумовило вибір теми дисертації та засвідчує її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри менеджменту у виробничій сфері Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя у рамках держбюджетної науково-дослідницької теми № ВК 30-11 «Інноваційні підходи в управлінні економікою підприємств в сучасних умовах» (номер державної реєстрації 0111U002591), де автором запропоновано інноваційні підходи до діагностики і подолання кризових явищ на підприємствах (довідка № 28/967 від 12.04.2013 р.)

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в обґрунтуванні теоретичних положень, розробці науково-методичних та практичних рекомендацій щодо діагностики та подолання кризових явищ на підприємствах з газопостачання та газифікації.

Для досягнення визначеної мети в роботі поставлено такі **завдання**:

- уточнити понятійно-категоріальний апарат на основі уточнень понять «криза», «криза підприємства», «антикризове управління» у розвитку соціально-економічної системи;
- узагальнити основні результати теоретико-методичних досліджень щодо причин виникнення, розвитку та подолання криз і кризових явищ;
- удосконалити класифікацію та класифікаційні ознаки криз і кризових явищ;
- проаналізувати основні підходи до діагностики та подолання кризових явищ, виділити зовнішні та внутрішні чинники кризових ситуацій;
- здійснити діагностику діяльності та фінансового стану підприємств з газопостачання та газифікації з метою виявлення основних чинників виникнення кризових явищ та їх впливу на результати діяльності газорозподільних підприємств;
- розробити модель діагностики та подолання кризових явищ на підприємствах з газопостачання та газифікації, на основі якої запропонувати основні шляхи виходу з кризових ситуацій досліджуваних підприємств;

– удосконалити методичний підхід до розрахунку тарифів на транспортування постачання природного газу;

– удосконалити методичний підхід до визначення прямих нормативних витрат і обслуговування систем газопостачання.

Об'єктом дослідження є процеси діагностики та напрями подолання кризових явищ на промислових підприємствах.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, науково-методичних і практичних положень із розробки та реалізації засобів діагностики криз та антикризових заходів щодо діяльності підприємств з газопостачання та газифікації України.

Методи дослідження. Для досягнення визначеної мети та розв'язання поставлених у роботі завдань використано такі методи дослідження: порівняльного аналізу та узагальнення (для визначення сутності понять «кризове явище», «кризова ситуація», «криза», «антикризове управління» – розділ 1, підрозділи 1.1, 1.2), групування (з метою систематизації видів криз та кризових ситуацій – розділ 1, підрозділи 1.1, 1.2), системного та статистичного аналізу (для вивчення, групування, порівняння, оцінювання фактичних даних про результати діяльності досліджуваних підприємств – розділ 2, підрозділи 2.2, 2.3), метод кореляційно-регресійного аналізу для оцінки міри впливу зовнішніх чинників на результат діяльності підприємства, окрема обсягів споживання природного газу – розділ 2, підрозділ 2.2), факторної моделі Дюпона (для визначення впливу внутрішніх чинників на результати діяльності підприємства – рентабельності досліджуваних підприємств – розділ 2, підрозділ 2.3), метод економіко-математичного моделювання (для відображення зв'язку впливу чинників та тарифу з транспортування – розділ 3, підрозділ 3.2), графічний і табличний методи (для ілюстрації аналітичних даних).

Інформаційною базою дослідження послужили монографії, наукові публікації вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, статистичні матеріали Державної служби статистики України, фінансова звітність підприємств з газопостачання та газифікації, інформаційні Інтернет-ресурси, дослідження та розробки автора.

Наукова новизна отриманих результатів. Одержані в процесі дослідження укові результати у сукупності дозволили розв'язати важливу наукову проблему – ормувати теоретико-методичні засади та розробити практичні рекомендації щодо агностики та подолання кризових явищ на підприємствах з газопостачання та зифікації, і полягають у наступному:

вперше:

– розроблено й обґрунтовано модель діагностики та подолання кризових явищ а підприємствах з газопостачання та газифікації, яка ґрунтується на формуванні оптимального співвідношення показників діагностики результатів господарської діяльності, що дозволяє перманентно вирівнювати прибуток та витрати відповідно до завантаженості газорозподільних мереж та приймати управлінські рішення, спрямовані на подолання кризових явищ на підприємствах, та дає можливість систематизувати чинники розвитку кризових явищ і, відповідно, розробити управлінські рішення з метою подолання кризових явищ на підприємствах у стратегічному та тактичному аспектах їх функціонування;

удосконалено:

– методичний підхід до розрахунку тарифів на транспортування та постачання природного газу для підприємств з газопостачання та газифікації, який, на відміну від наявних, базується на методиці розрахунку сезонного тарифу на розподіл природного газу з врахуванням трьох чинників: сезонної зміни температури навколишнього середовища, сезонної зміни обсягів транспортування природного газу та сезонної зміни величини прибутку газорозподільних підприємств, і дозволяє визначати сезонні тарифи, які забезпечать покриття економічно-обґрунтованих витрат і, відповідно, вирівнювання прибутковості в осінньо-зимовий та весняно-літній періоди;

– методичний підхід до визначення прямих нормативних витрат на обслуговування систем газопостачання, який, на відміну від наявних, ґрунтується на визначенні єдиного показника з обслуговування систем газопостачання – умовного кілометра, розрахунок якого передбачає формування тарифів, виходячи з виробничих обсягів робіт (послуг), приведених до умовної протяжності

газорозподільних мереж, а не залежно від обсягу транспортування газу, що дає змогу визначати та розподіляти витрати, ґрунтуючись на показниках завантаженості розподільних мереж;

– класифікацію криз та класифікаційні ознаки кризових явищ, яка, на відміну від наявних класифікацій, базується на виокремленні криз на мікрорівні та дозволяє їх класифікувати за такими ознаками як: стадії банкрутства, масштаби виникнення, етапи життєвого циклу, цілі підприємства, ступінь та причини виникнення, і дає можливість вчасно їх розпізнавати з метою запобігання та подолання;

набули подальшого розвитку:

– понятійно-категоріальний апарат дослідження, що, на відміну від наявних, доповнює та встановлює логічні зв'язки між базовими категоріями та спеціальними поняттями, що ґрунтується на співставленні гіпотез основних теорій менеджменту, та визначено основні його закономірності, тенденції і складові на основі уточнення понять *криза, криза підприємства, антикризове управління*, і є теоретико-методичною основою для систематизації аналітичного інструментарію для діагностики та подолання кризових явищ;

– інтегрований підхід до формування системи антикризового управління підприємством, який, на відміну від наявних, ґрунтується на взаємозв'язку етапів антикризового управління і тактиці фінансового оздоровлення підприємства, адаптованої до підприємств газової сфери, і дає можливість поетапно здійснювати аналіз та оцінку зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, діагностику причин виникнення кризової ситуації, розробку та реалізацію концепції подолання кризи, яка включає розробку комплексного плану заходів щодо запобігання кризи та прийняття необхідних управлінських рішень з антикризового управління;

– комплексний підхід до діагностики фінансово-господарської діяльності газорозподільних підприємств, який, на відміну від наявних, ґрунтується на запропонованій структурно-логічній схемі діагностики кризових явищ і включає аналіз фінансового стану, обсягів споживання природного газу, структури споживачів, структури основних та оборотних засобів, структури персоналу, та дозволяє, окрім аналізу основних показників фінансово-господарської діяльності

газорозподільних підприємств, визначати зовнішні і внутрішні чинники, а також якісно та кількісно оцінити їхній вплив на результати діяльності підприємств.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання запропонованих методичних рекомендацій щодо діагностики та подолання кризових явищ на підприємствах з газопостачання та газифікації, що сприятиме прийняттю ефективних управлінських рішень, спрямованих на запобігання та подолання кризових явищ, формуванню тарифів, які зможуть забезпечувати покриття економічно обґрунтованих витрат та їх розподіл залежно від навантаженості розподільних мереж.

Результати дослідження запроваджено в діяльність ПАТ «Тернопільгаз» (довідка № 01/555-а від 29.01.201 р.), ПАТ «Рівнегаз» (довідка № 01/438 від 04.02.2013 р.), ПАТ «Івано-Франківськгаз» (довідка № 01-00/640/1 від 18.03.2013 р.).

Основні теоретичні положення дисертації використовуються у навчальному процесі Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя під час викладання дисциплін «Комунікативний менеджмент», «Управління персоналом», «Основи економіки і організації виробництва» (довідка № 2/28-894 від 08.04.2013 р.)

Особистий внесок здобувача. Результати дисертаційного дослідження, винесені на захист, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в роботі використано лише ті положення, які є індивідуальним внеском здобувача. Внесок автора в роботи, виконані у співавторстві, наведено у списку основних опублікованих праць наприкінці автореферату.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження представлено на симпозіумах та науково-практичних конференціях: Українсько-Польському симпозіумі (16-20 червня 1997 р.), VIII Науковій конференції ТДТУ імені Івана Пулюя (Тернопіль, 11-12 травня 2004 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Динаміка наукових досліджень '2004» (Дніпропетровськ, 21-30 червня 2004 р.), Міжнародній науково-технічній конференції «Фундаментальні та прикладні проблеми сучасних технологій» (Тернопіль, 19-21 травня 2010 р.), Регіональній науково-практичній

конференції ТНТУ імені Івана Пулюя «Інноваційні підходи в управлінні навчально-науково-виробничими системами в умовах суспільних та інституційних трансформацій» (Тернопіль, 19 травня 2011 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції пам'яті почесного професора ТНТУ академіка НАН України М. Г. Чумаченка (Тернопіль, 21 березня 2012 р.), XVI науковій конференції ТНТУ імені Івана Пулюя (Тернопіль, 5-6 грудня 2012 р.), науково-практичній конференції «Сучасні адаптивно-трансформаційні підходи до формування інституційних засад регламентації фінансово-економічної діяльності підприємств в умовах реформаційного суспільства (інноваційні аспекти)» та Українсько-польського міжвузівського семінару «Інновації: наука-освіта-виробництво» (Тернопіль, 25-27 березня 2013 р.), IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теорія і практика стратегічного управління розвитком галузевих і регіональних суспільних систем» (Івано-Франківськ, 15-17 травня 2013 р.)

Публікації. Основні наукові положення, висновки, рекомендації і результати дослідження автора опубліковано в 19 наукових працях (наукові статті, тези, доповіді на конференціях), у т. ч. 16 – самостійних, 3 – у співавторстві, 7 – у наукових фахових виданнях. Загальний обсяг публікацій – 7,3 друк. арк., з них особисто авторіві належить 6,9 друк. арк.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 221 сторінку комп'ютерного тексту, з них основний текст – 176 сторінок, який включає 14 таблиць (з яких 5 займають 7 повних сторінок) та 22 рисунки (з яких 2 займають 2 повних сторінки), список використаних джерел, що містить 205 найменувань на 21 сторінці, 7 додатків на 23 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИНИКНЕННЯ, РОЗВИТКУ, ДІАГНОСТИКИ ТА ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ

1.1 Еволюція виникнення криз та кризових явищ

Кризи мають своє певне місце в житті суспільства, адже дуже важко знайти хоча б одну систему в природі чи суспільній формації, що розвивалася б без періодичних потрясінь.

Так, в останній чверті ХХ ст. людство вступило в затяжну смугу глибоких криз. Вони з'явилися після тривалого періоду швидкого економічного зростання й підняття рівня життя людей у більшості країн світу. Перша хвиля криз піднялася на початку 1970-х років. Вона охопила розвинуті країни і країни, що розвиваються, призвела до спаду виробництва, різкого збільшення безробіття, стрибкоподібного інфляційного зростання цін, розладу фінансової системи та падіння рівня життя населення. Проте до середини 1980-х років більшість розвинутих країн переважно подолали кризу, здійснивши структурну перебудову економіки на підставі переходу до нового технологічного укладу, до ресурсозбережного типу виробництва, нових принципів формування структурно-кадрової та інформаційної складової процесів управління.

До кінця 1980-х років хвиля криз охопила Радянський Союз і країни Східної Європи. Скорочення виробництва, зростання інфляцій та зниження реальних прибутків населення супроводжувалися різким загостренням соціальних і національних протиріч, політичною й ідеологічною кризою.

Наприкінці 1990-х років у Південно-Східній Азії виникла фінансова криза й упродовж 1998 року поширилася на низку інших країн.

На початку ХХІ століття ще одна світова фінансова-економічна криза, що «офіційно» розпочалася на американському ринку іпотечного кредитування, в другій половині 2007 року охопила більшість країн, що розвиваються, та країни із

транзитивною економікою. У щорічній доповіді «Фінансування глобального розвитку в 2009 році: контури глобального економічного відновлення» [202] експертами Світового банку відзначено, що після «офіційно визнаного» початку кризи світова фінансова система зазнала низки «стресів», якими супроводжуються етапи перебігу кризи. Найнебезпечнішим був третій етап (вересень 2008 року, коли інвестиційний банк «Леман Бразерс» подав заяву про банкрутство). Тоді на світових фондових біржах почався обвал котирувань акцій. На четвертому етапі (від жовтня 2008 року) криза почала позначатися на реальному секторі економіки: макроекономічні показники різних країн світу фіксували негативну динаміку, що змушувало уряди оголошувати про початок рецесії. Рецесія 2009 року стала роком найглибшого глобального спаду за післявоєнний період (додаток А).

За оцінками МВФ, країни колишнього СРСР найбільше постраждали від кризи: економіка 12 держав у 2009 році скоротилася на 5,8 %. Згідно з даними Статистичного комітету СНД, ВВП упав у більшості країн регіону, проте перше місце за темпами спаду посіла Україна (20,3 %), друге – Вірменія (16,3 %), а третє – Росія (13,4 %). У Молдові його скорочення становило 6,9 %, у Грузії – 5,9 %, а в Казахстані – 4,1 % [19, с. 232].

Україна стала лідером і за темпами зростання споживчих цін, які за перше півріччя 2009 року становили 17,6 % у річному обчисленні. Друге й третє місця посіли Білорусь і Росія (інфляція там становила, відповідно, 14,6 % і 13,1 %). Україна також була лідером за темпами скорочення інвестицій в основний капітал (приблизно 40 %), зменшенням обсягів вантажних перевезень (понад 32 %) і зниженням обсягів роздрібного товарообігу (понад 15 %) [19, с. 236].

Внутрішня економічна й політична криза в Україні почалася задовго до найбільш знакових проявів світової фінансової кризи. Фактичне невизнання вищим політичним й економічним керівництвом країни впливу світової фінансової кризи на Україну виявилось одним із чинників, що не дали змоги оперативно виробити заходи щодо пом'якшення такого впливу. Тому необхідно об'єктивно підходити до виявлення змісту й глибинних причин кризи, закономірностей її протікання, можливих шляхів, рушійних сил і наслідків виходу з неї.

Досі не існує чіткого визначення поняття «криза». Загалом поняття «криза» походить від грецького «krisis» (поворотний пункт, рішення) – різкий крутий перелам, скрутне становище [16]. Значення цього слова знаходимо ще в лікарській практиці Гіппократа: криза означає вирішальну фазу розвитку хвороби. Фаза кризи – найбільш складний і суперечливий період у динаміці будь-якої системи, що завершується або переходом системи в якісно новий стан (криза росту), або руйнуванням її й заміною іншою системою (криза розпаду). Це хворобливий період порушення рівноваги, що склалася, виникнення різноманітних можливих альтернатив майбутнього розвитку й тривалої перебудови [198, с. 40]. Нині кризові явища розділяють на велику кількість видів, тому пошук шляхів їх подолання вимагає глибокого аналізу та комплексного підходу до проблеми.

На різних етапах розвитку суспільної свідомості ставлення до криз було різним. Наприклад, одна позиція полягала в тому, що криза – це завжди наслідок природних явищ, а інша – що криза породжена самою людиною, її помилками, незнанням і невірою. Ставлення до криз і кризових явищ в економіці змінювалося впродовж майже трьох століть. Дослідженнями природи економічних криз і ґрунтовною діагностикою кризових ситуацій займалися такі відомі вчені-економісти, як Ж.С. де Сисмонді, Д. Рікардо, Дж. Кейнс, К. Маркс, М. Туган-Барановський, Й. Шумпетер, М. Кондратьєв, О. Богданов, Ю. Яківець, Л. Бартон, Б. Піджненбург, Ю. Розенталь, С. Іванюта, А. Чернявський, Л. Лігоненко, А. Штангрет, О. Копилюк, Е. Жаровська, Б. Бродський, С. Бурій, Д. Мацех, О. Скібіцький та ін.

Побутувала думка, що економічні кризи або взагалі неможливі при капіталізмі (Дж. Мішель, Д. Рікардо), або мають випадковий характер (Ж. С. де Сисмонді, Р. Робертус). Інші дослідники, такі, як К. Маркс і М. Туган-Барановський, вважали, що криза є характерною рисою капіталістичного способу виробництва і повинна бути відсутня при соціалістичному. Так, К. Маркс доводив, що джерелом криз у суспільному розвитку є сама природа капіталістичної економіки, яка ґрунтується на приватній власності, що, натомість, впливає на структуру і суперечливість інтересів, безпосередньо в протиріччі між суспільним характером виробництва і приватним

характером присвоєння його результатів [111].

Особливої уваги заслуговує теорія українського вченого-економіста Михайла Івановича Тугана-Барановського (1865–1919 рр.). Перевидане англійською, німецькою й французькою мовами дослідження вченого стало набутком економічної науки, що високо оцінила його теорію криз. Француз Жан Лескюр назвав книгу М. І. Тугана-Барановського «найоригінальнішим та і найвизначнішим твором у всій економічній літературі сучасності» [76, с. 234]. Відомий німецький економіст В. Зомбарт визнав теорію криз М. Тугана-Барановського за надзвичайний поступ і, без сумніву, найдосконалішу теорію криз у той час, а Е. Брезінгер у 1913 р. використав її для передбачення наступних економічних криз у Німеччині. Ідеї М. Тугана-Барановського відтворено в працях А. Шпітгофа і Й. Шумпетера (Німеччина), Ж. Лескюра і А. Афтальона (Франція), Г. Каселя і К. Вікселя (Швеція), а також у працях таких теоретиків із різних країн, як Р. Хоутрі, А. Пігу, Дж. Кейнс, Дж. Хікс, Р. Харрод, А. Мецлер, Б. Хансен та ін.

Проаналізувавши економічні погляди на економічні кризи своїх попередників і сучасників, М. І. Туган-Барановський дійшов фундаментальних висновків. Один із них полягає в тому, що розширення суспільного виробництва спостерігається при одночасному скороченні суспільного споживання без будь-якого порушення рівноваги між суспільною пропозицією й суспільним попитом. Учений виходив із того, що скорочення фонду споживання робітників не загрожує підірванням капіталізму, бо «капіталістичне господарство не піддається небезпеці розвалу навіть при величезному абсолютному скороченні суспільного споживання» [76, с. 236]. Тобто причина криз, на його думку, полягала не в нестачі споживчої сили нації, не в низькому рівні заробітної плати, а в чомусь іншому.

Відповідно, М. І. Туган-Барановський виділив три засади, з яких він виходив, розкриваючи причини промислових криз, що впливали з трьох особливостей капіталістичного господарства: 1) капіталістичне господарство є господарством антагоністичним; 2) капіталістичне господарство має тенденцію до необмеженого розширення виробництва; 3) капіталістичне господарство загалом є господарством неорганізованим [76, с. 237].

Він приділив багато уваги виявленню причин і характерних особливостей періодичності криз, що в своєму розвитку охоплюють стадії пожвавлення й застою, піднесення й занепаду, показав зовнішні прояви, що характеризують перехід від однієї фази господарського циклу до наступної. У результаті своїх досліджень М. І. Туган-Барановський зробив ще один висновок про те, що періодичність криз є неминучим супутником капіталістичного господарства і, згідно з його теорією, «періодичні кризи викликаються періодичною зміною розширення і скорочення виробництва основного капіталу» [76, с. 238].

Науковець також вважав, що економічні кризи можна «пом'якшити» навіть при абсолютному скороченні суспільного споживання, якщо ввести елемент організованості в господарський процес. Це яскраво підтвердилося в умовах тоталітарно-командного господарювання, коли планові засади при всій її недосконалості вносили елемент організованості й періодичні кризи не спостерігалися, незважаючи на надзвичайну обмеженість індивідуального споживання. Адже виробництво для виробництва було метою командної системи, при якій 72 % сукупного продукту припадало на виробництво засобів виробництва й лише 28 % – на виробництво предметів споживання [76, с. 240].

На основі господарської діяльності ХХ та початку ХХІ ст. можна сказати, що теорія криз і економічної кон'юнктури М. Тугана-Барановського – це економічне відкриття, яке підтвердила практика ринкової й командно-планової системи.

Економічною наукою розроблено також низку інших теорій, що пояснюють причини криз і економічних циклів. Однією з таких теорій є теорія довгих хвиль М. Д. Кондратьєва (1892–1938 рр.) [187, с. 11–14]. Науковець вважав, що існують великі цикли розвитку промисловості та сільського господарства, тривалістю 48–55 років, і малі цикли, тривалістю 8–10 років. Кожен із великих циклів складається з підвищувальної й понижувальної хвиль. Перша хвиля належить до пожвавлення й піднесення промисловості та сільського господарства, а друга характеризується спадом. Малі цикли економічного розвитку вписуються у великі. При цьому характер малого циклу залежить від того, на яку хвилю великого циклу він припадає: якщо на підвищувальну, то спостерігається посилення ефекту

економічного підйому, а кризові явища слабшають. Якщо малий цикл припадає на понижувальну хвилю, то криза підсилюється, а пожвавлення й підйом слабшають.

Отже, хронометрична послідовність підвищувальних і понижувальних циклів, відповідно до теорії М. Кондратьєва, така:

1-й цикл: підвищувальна хвиля – від 1787–1791 до 1810–1817 рр.

понижувальна хвиля – від 1810–1817 до 1844–1851 рр.

2-й цикл: підвищувальна хвиля – від 1844–1851 до 1870–1875 рр.

понижувальна хвиля – від 1870–1875 до 1890–1896 рр.

3-й цикл: підвищувальна хвиля – від 1890–1896 до 1914–1920 рр.

понижувальна хвиля – від 1914–1920 до 1945–1950 рр.

4-й цикл: підвищувальна хвиля – від 1945–1950 до 1970–1975 рр.

понижувальна хвиля – від 1970–1975 до кінця ХХ ст.

На основі теорії М. Кондратьєва можна з високим рівнем імовірності передбачити періодичність спадів і підйомів виробництва. Цінність цієї теорії полягає в тому, що вона є методологією прогнозування циклічності та характеру розвитку економіки. Отже, на нашу думку, згідно з даною теорією перші п'ять років ХХІ ст. (2000–2005 рр.) почали підвищувальну хвилю нового п'ятого циклу, який можна охарактеризувати якісними зрушеннями в економіці розвинутих країн та країн, що розвиваються, у впровадженні новітніх технологій, розвитку кібернетики й електроніки. А фінансово-економічна криза 2008–2009 років – це початок малого циклу економічного розвитку, який ще повинен тривати кілька років.

Досвід розвитку світової економіки показав, що «Кондратівські довгі хвилі» достовірно прогнозують розвиток суспільного відтворення. Тому його теорія взята на озброєння в багатьох країнах світу і в закордонній соціально-економічній літературі вона утвердилася. Цій теорії в 80–90 роках ХХ ст. було присвячено багато міжнародних конференцій, у результаті яких зроблено висновок, що в світі існує закон циклічності як єдиної форми розвитку природних і суспільних процесів. А закономірності соціального й економічного характеру не можуть бути зрозумілими без взяття до уваги впливу природно-екологічних циклів і їх взаємодії.

Ідеї Кондратьєва досліджували багато вчених. Досить плідно в цьому напрямі

працював австрійський економіст Й.Шумпетер. У своїй роботі «Ділові цикли» (1939 р.) він обґрунтував концепцію, згідно з якою головною рушійною силою довготривалих хвиль капіталістичної економіки є хвилеподібна динаміка технічних і технологічних нововведень. Наполягаючи на інноваційній природі довгих циклів і визнаючи унікальність умов кожного циклу з позицій концентрації капіталів, він розглядав економічний розвиток як певну послідовність висхідних пульсацій, зумовлених поширенням відповідних кластерів і взаємопов'язаних нововведень. У сучасних умовах «довгі хвилі» не можуть не впливати на традиційні промислові цикли. Якщо криза виникне в період понижувальної хвилі великого циклу, це визначить її більш глибокий і затяжний характер, натомість підвищувальна хвиля великого циклу може позитивно вплинути на подолання кризи.

Із сучасніших робіт, присвячених теорії криз, варто виділити одну, в якій найбільш повно й точно сформульовано основи теорії криз як частини загальної теорії систем – «Тектологію» О. О. Богданова [15]. У своїй теорії вчений виділяє кілька основних положень:

- розкриваючи зміст загального поняття про кризи («криза» означає «перелом»), під яким часто розуміють завершення або перелом у ході певного процесу, що має характер боротьби, О. О. Богданов дає загальне визначення кризи як «зміни організаційних форм системи, перехід її в новий стан або загибель» [15, с. 208–209]. Кризи всезагальні й присутні в динаміці будь-якої системи в природі й суспільстві;

- виділяє два види криз у динаміці систем: з'єднувальні (створення нових зв'язків) і роз'єднувальні (розрив зв'язків, створення нових меж там, де їх раніше не було). Проте межі між ними умовні: «кожна криза в дійсності представляє ланцюг елементарних криз того чи іншого виду...» [15, с. 215];

- зазначає, що криза – це порушення рівноваги й перехід до нової рівноваги: такий підхід дає змогу діагностувати кризу й передбачити її кінцевий результат. «Якщо нам відомі тенденції кризи й умови, в яких вони розвиваються, то з'являється можливість наперед передбачити кінцевий результат кризи – ту певну рівновагу, до якої вона тяжіє» [15, с. 218];

- за характером протікання О. О. Богданов розрізняє кризи вибухові й «завмираючі». Вибухові кризи розвиваються лавиноподібно, аж до повного розвалу комплексів чи систем, знищуючи початкову форму. «Завмираючі» розвиваються постійно, ведуть до затихання коливальних процесів при становленні нової рівноваги [15, с. 233];

- досліджує внутрішню структуру кризи й етапи, через які вона проходить. На місці розриву двох систем створюється проміжний шар. Потім він починає перетворюватися й набирати нових властивостей: створюється нова структура обміну з зовнішнім світом. Після цього структурні зміни проміжного шару розповсюджуються на ближчий до нього внутрішній, а потім на наступний, у результаті чого третя стадія перетворень призводить до нової граничної рівноваги. Швидкість досягнення граничної рівноваги залежить від пластичності комплексу (системи), а також від наявності сприятливого чи несприятливого зовнішнього середовища [15, с. 237–238];

- стоїть на позиції універсального поняття криз, тобто поняття кризи в тектології універсальне [15, с. 253–254].

Отже, можна зробити висновок, що визначення кризи в теорії О. О. Богданова є дійсно найбільш універсальним визначенням і підходить до різних систем.

Серед сучасних закордонних підходів до визначення поняття «криза» та «кризові ситуації» можна виділити дослідження таких авторів, як Б. Підженбурга та Ю. Розенталя. За їхніми визначеннями, «криза – це ситуація, позначена високою небезпекою, станом непевності, відчуттям невідкладності» [205].

Серед сучасних праць із дослідження криз авторів близького зарубіжжя варто виділити теорію Ю. В. Яківця – професора, президента Асоціації «Прогнози і цикли» (м. Москва). Грунтуючись на теорії криз О. Богданова і на теорії економічних циклів М. Кондратьєва, свої висновки щодо теорії криз Юрій Яківець виклав у статті «Кризи: Теорія і проблеми передбачення» [198]. Автор детально зайнявся теорією криз у 1991 р. при підготовці методологічних рекомендацій щодо прогнозування криз і шляхів виходу з них до IV Міждисциплінарної дискусії на тему «Прогнозування криз у ритмі циклічного розвитку» (березень, 1991); ця сама

тема розкривається в книзі «Передбачення майбутнього: парадигма циклічності» та в монографії «Цикли. Кризи. Прогнози» [200].

Отже, перший висновок, який робить Ю. Яківець: кризи неминучі й повсюдні. Адже хтозна, чи вдасться знайти в природі чи в суспільстві хоча б одну систему, що розвивалася би без періодичних потрясінь. Криза – необхідна фаза в житті будь-якої системи, коли потенціал попередньої динаміки вже вичерпано й система або переходить у якісно новий стан, або гине, змінюється новою, прогресивнішою. Кризи – це передумова революційного стрибка, її вихідний пункт, перехід від одного динамічного стану системи до іншого [200, с. 287].

Другий висновок: коли йдеться про циклічні кризи, а не про катастрофи, то вони, на думку автора, є прогресивними. Адже циклічні кризи виконують руйнівну функцію, коли необхідно витіснити елементи системи, що відживають, творчу – коли необхідно відібрати й залишити елементи розвитку, що акумулюються й переходять у майбутні. Тому кризи мають не тільки руйнівний характер, а й є джерелом народження вищого складного циклу в житті суспільства [200, с. 288].

У своїй монографії Ю. Яківець робить ще один висновок про те, що кризи в своєму життєвому циклі мають кілька етапів. Перший етап – прихований період, коли протиріччя системи накопичуються, але поки що непомітні на поверхні, новий цикл вже формується, але поки що не в стані впливати на загальну траєкторію розвитку. Другий етап – період різкого загострення всіх протиріч застарілого циклу, його протистояння новому. Третій етап – період депресії, нижньої рівноваги, коли попередня й нова системи на короткий час зрівнюються по силі й назрівають передумови для виходу з кризи. Четвертий етап – період виходу з кризи, швидкого витіснення й розкладання віджитих елементів системи й стрімкого поширення та затвердження нової системи, що передує її повному утвердженню на фазі підйому [200, с. 289–300].

Б. Андрушків та Н. Кирич у своїх дослідженнях [2, 87] розглядають кризи та кризові явища через призму кризи взаємовідносин. На їхню думку, кризові явища виникають, як правило, за наявності певних протиріч і суперечностей, тобто двополюсних кризоутворювальних чинників. Наприклад, суперечності між природою й людиною породжують екологічні кризи, конфліктні ситуації

системного, побутового чи іншого характеру можуть впливати на всі сторони суспільного життя й провокувати певні демографічні зміни, суперечності між державою й окремим партіями можуть спричиняти політичні кризи тощо [2, с. 124].

Кризи різноманітні, їх різновидів є стільки, скільки й систем, що розвиваються, і всі вони індивідуальні. Тому до кожної з них необхідно шукати свій підхід. І, водночас, у них багато спільного, їх можна класифікувати за різними критеріями: за характером – на циклічноповторювані, регулярні, випадкові; на кризи росту й кризи розвалу; на ізольовані й кумулятивні, резонансновзаємодіючі з іншими; за об'єктом – кризові потрясіння в економіці, соціально-політичному, науково-технологічному, природно-екологічному розвитку; всередині об'єктів – за окремими елементами (наприклад, в економіці – кризи виробничі, структурні, фінансові, аграрні тощо); за тривалістю й глибиною – біжучі, короткострокові; середньострокові; довгострокові, затяжні; наддовгострокові, вікові [200, с. 302]. Отже, Ю. Яківець робить ще один висновок, що кризи різноманітні й неповторні, проте піддаються класифікації.

Розглянемо класифікацію криз в економіці. Адже економіка, що охоплює відтворення продуктивних сил і економічних відносин, розвивається циклічно, періодично переживаючи періоди підйомів і спадів – криз, що пророкують якісні революційні перетворення. Кризи в певній формі властиві всім способам виробництва.

Ю. Яківець класифікує кризи в економіці за такими ознаками (додаток Б):

- за об'єктами;
- за тривалістю й глибиною;
- за масштабами розповсюдження [200, с. 303].

На думку українського професора Міжрегіональної Академії управління персоналом А. Д. Чернявського, «криза – це переломний етап функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу ззовні або зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування» [187, с. 6]. Відповідно, кризові явища й ситуації він класифікує за такими ознаками:

- за належністю до країни функціонування суб'єкта управління;
- за рівнем виникнення;

- за сферою походження;
- за причинами виникнення;
- за ступенем системності;
- за можливостями передбачення;
- за ступенем реалізації;
- за адекватністю часу ухвалення рішення антикризового управління;
- за ступенем впливу на діяльність суб'єкта управління [187, с. 9–10].

Підсумовуючи проведений аналіз, можна зробити висновок, що в різних авторів трапляються різноманітні класифікаційні ознаки криз та кризових ситуацій, їх кількість, зміст і формулювання. Тобто єдиної парадигми щодо поняття «криза» й «кризове явище» чи щодо їх класифікації не існує. Тому, на нашу думку, доцільно виділити зміст поняття «криза» та дати авторське визначення даного поняття як загально-економічної категорії, що відбито в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Основні визначення поняття «криза»

Автор	Визначення
1	2
О. О. Богданов	Зміна організаційних форм системи, перехід її в новий стан або загибель [15]
Б. Піджненбург, Ю. Розенталь	Ситуація, позначена високою небезпекою, станом непевності, відчуттям невідкладності [205]
Ю. В. Яківець	Необхідна фаза в житті будь-якої системи, коли потенціал попередньої динаміки вже вичерпано й система або переходить в якісно новий стан, або гине, змінюється новою, прогресивнішою [200]
С. М. Іванюта	Складний загострений стан, різкий перелом або занепад
А. Д. Чернявський	Переломний етап функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу ззовні або зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування [187]
Л. О. Лігоненко	Кризовий стан системи є значним та тривалим порушенням рівноваги, та проявом нездатності системи використовувати механізми внутрішньої саморегуляції [107]
С. А. Бурий, Д. С. Мацех	Перелом, будь-яка якісна зміна процесу, перехід від наявної ситуації до іншої, що суттєво відрізняється за основними параметрами [20]
Авторське визначення	Переломний процес, що відбувається в системі внаслідок суттєвого перетворення її основних характеристик та елементів

Примітка: систематизовано та доповнено автором на базі проведених досліджень

Також, на нашу думку, доцільно узагальнити наявні ознаки, за якими класифікують кризи, та відповідні їм різновиди криз і кризових явищ (рис. 1.1).

Виходячи з вищенаведених досліджень поняття «криза» й теорії криз Юрія Яківця, можна зробити висновок, що кризи взаємодіють між собою, поглиблюють одна одну, проявляючи резонансний ефект, накладаються одна на одну чи взаємно переплітаючись при різній тривалості в одній сфері.

Тому доцільно виділити такі види криз, як економічна, фінансова, політична, біржова, валютна, грошово-кредитна, екологічна, енергетична та ін. і, відповідно, відтворити зв'язок між ними (рис.1.2).

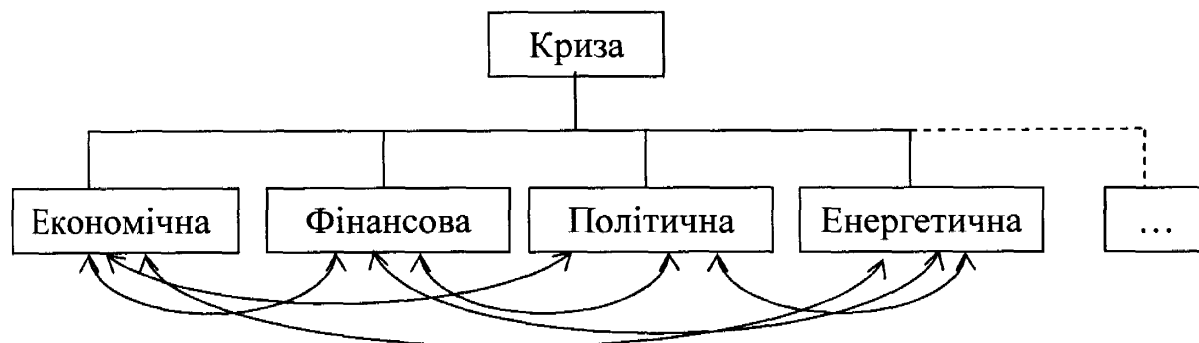


Рисунок 1.2 – Основні види криз та їх взаємозв'язок
Примітка: запропоновано автором на базі проведених досліджень

Кризові ситуації можуть розгортатися на різних рівнях, що включають особистості, групи, організації (об'єднання, підприємства, фірми), галузі (регіони), держави і т.д. [103, с. 6]. Досі наукові економічні дослідження проблем управління в умовах кризових ситуацій мали частковий характер і були спрямовані на розв'язання цих проблем на вищих рівнях управління, починаючи з галузі й держави. А питання щодо виходу з кризи будь-якого підприємства ще не достатньо висвітлене. Пояснюється це тим, що галузь, організація чи підприємство не займаються комплексним аналізом вразливих зон та слабких місць у

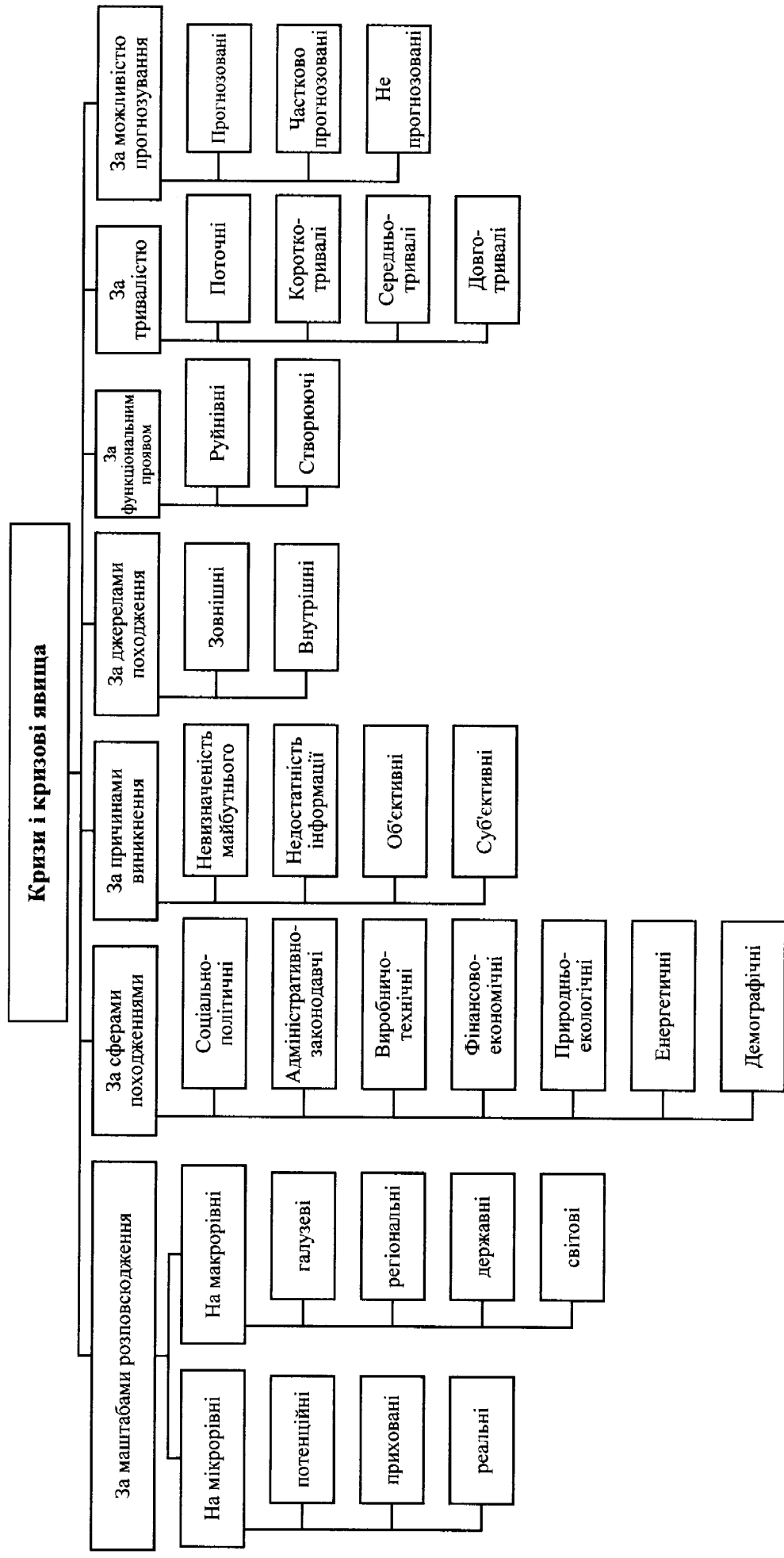


Рисунок 1.1 – Класифікація криз і кризових явищ

Примітка: систематизовано та доповнено автором на базі проведених досліджень [3, 4, 10, 14, 15, 144, 187, 200]

господарюванні. Згідно зі статистичними даними, щорічно 10–20 % малих підприємств потрапляють у кризові ситуації, близько 10 % цих підприємств припиняють діяльність.

Найбільше кризових ситуацій і явищ спостерігається на мікрорівні. Кризові явища в діяльності системи проявляються в формі різкого загострення протиріч, що виникають у процесі взаємодії окремих її елементів між собою, а також із зовнішнім оточенням. Найпоширеніші протиріччя, що виникають на підприємствах, такі:

- між кількісними та якісними характеристиками продукції чи послуг та відповідними характеристиками ринкового попиту;
- між фактичною та необхідною потужністю підприємства;
- між необхідним обсягом ресурсного потенціалу, який споживає підприємство, та можливостями його залучення (цінами ресурсів, відстанями доставки тощо);
- між вартістю, отриманою після реалізації продукції чи послуг, та витратами підприємства, які мають бути відшкодовані за рахунок отриманого доходу;
- між напрямками та обсягами розподілу прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства, на виробничий та соціальний розвиток.

Розбіжності поступово посилюються, що може призвести до порушення рівноваги економічної системи, погіршення стану потенціалу підприємства, поступової втрати життєздатності підприємства, утворення дефіциту окремих ресурсів і ускладнення подальшого розвитку підприємства.

Із поняттям «кризове явище» асоціюються такі категорії: збій, конфлікт, кризова ситуація, криза, лихо або втрата, екстремальна ситуація, катастрофа, загроза, несподіванка тощо.

У сучасній літературі ще не встановлено загально визнаного визначення «кризи» в розвитку соціально-економічної системи. Побутувала думка про те, що криза є характерною особливістю капіталістичного способу виробництва й повинна бути відсутня при соціалістичному. Раніше навіть існували

твердження, що при соціалізмі немає криз, а можуть бути тільки «труднощі росту». Багато років у нашій країні це твердження було, швидше, ідеологічним, аніж реальним чинником розробки економічної політики розвитку виробництва [4, с. 14].

Деякі вчені-економісти [15, 17, 19, 58, 76, 199, 205] вважають, що поняття «криза» більше стосується процесів макроекономічного розвитку, а в масштабах фірми чи підприємства існують лише певні проблеми, викликані помилками чи непрофесіоналізмом в управлінні, і що ці проблеми не пов'язані з кризою розвитку й не спричинені певними об'єктивними тенденціями, хоча й обумовлені зовнішніми причинами.

Такі твердження є однобічними й можуть мати негативні наслідки в управлінні організацією. Якщо з цих позицій розглядати внутрішньофірмове управління, то, наприклад, у стратегії розвитку немає необхідності передбачати й враховувати можливість кризи. З цих міркувань постає питання: наскільки реальною при цьому буде стратегія, якщо з теорії криз відомо, що вони є закономірними.

Поняття «криза» тісно пов'язане з поняттям «ризик», який певною мірою впливає на методологію розробки будь-якого управлінського рішення. Якщо виключити з нього можливість кризи, то кризові ситуації стануть несподіваними й складнішими.

Можна також поглянути на проблему в іншому ракурсі. На думку Е. М. Короткова, соціально-економічна система в будь-якому вигляді чи формі (громадська організація, фірма, підприємство) має дві тенденції свого існування: функціонування й розвитку [4, с. 15].

Функціонування – це підтримка життєдіяльності й збереження функцій, які визначають її цілісність, якісну визначеність і характеристики. Розвиток – це набуття нової якості, яка зміцнює життєдіяльність в умовах змінного середовища. Зв'язок функціонування й розвитку має діалектичний характер, який відтворює можливість і закономірність появи криз і виходу з них. Функціонування стримує розвиток і, водночас, є його основою, а розвиток

руйнує процеси функціонування, проте створює умови для його стійкішого здійснення [4, с. 15].

Отже, виникає циклічна тенденція розвитку, що відбиває періодичну появу криз в організації. Кризи не обов'язково мають бути руйнівними, вони можуть протікати з менш чи більш негативними наслідками, проте їх поява залежить від об'єктивних і суб'єктивних причин, а також від самої природи соціально-економічної системи.

Кризи не тільки відбивають протиріччя функціонування й розвитку, а можуть виникати і в самих процесах функціонування. Це можуть бути, наприклад, протиріччя між рівнем техніки й кваліфікацією персоналу, між технологіями й умовами її використання (приміщення, кліматичне середовище, технологічна культура).

Звернемося до аналізу чинників, що виступають безпосереднім каталізатором кризової ситуації. Успіхи й невдачі підприємства необхідно розглядати як взаємодію низки чинників: зовнішніх (на них підприємство не може впливати взагалі або його вплив може бути слабким) і внутрішніх (вони, як правило, залежать від організації роботи самого підприємства). Здатність підприємства пристосуватися до технологічних, економічних, політичних і соціальних змін – це гарантія не тільки його виживання, а й процвітання.

В економічній літературі, зокрема у [3, 10, 166], до зовнішніх чинників, що мають значний вплив на діяльність підприємства, належать:

- 1) розмір і структура потреб населення;
- 2) рівень доходів і нагромаджень населення, і, відповідно, його купівельна спроможність (сюди можна зарахувати рівень цін і можливість отримання споживчого кредиту, що суттєво впливає на підприємницьку активність);
- 3) політична стабільність і спрямованість внутрішньої політики;
- 4) розвиток науки й техніки, що визначає всі складові процесу виробництва товару і його конкурентоспроможності;

5) рівень культури, що проявляється в звичках і нормах споживання, перевагах одних товарів і негативному ставленні до інших;

6) міжнародна конкуренція (закордонні фірми в одних випадках виграють за рахунок дешевої робочої сили, а в інших – досконаліших технологій).

Окрім зовнішніх чинників, надзвичайно важливим є виокремлення внутрішніх причин виникнення кризових явищ у діяльності підприємства, що обумовлюють рівень використання його потенціалу та залежать від організації роботи самого підприємства (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 – Причини виникнення кризових явищ

Види ресурсів	Причини виникнення кризових явищ
1	2
Технічні	Незадовільний стан та якість окремих елементів матеріально-технічної бази підприємства, сировини, основних та допоміжних матеріалів. Висока матеріаломісткість виробництва. Значні необґрунтовані втрати ресурсів. Значне недовантаження виробничих потужностей
Технологічні	Використання застарілих технологій, їх низька продуктивність. Необґрунтовані масштаби розвитку забезпечуючих невиробничих ланок. Ранній виробничий старт до завершення стадії проектування й налагодження виробництва за новим проектом. Високий рівень виробничого браку
Трудові	Низький рівень кваліфікації персоналу. Плинність кадрів. Слабка мотивація праці. Відсутність на підприємстві соціальних програм. Недостатня послідовність та дієвість при розв'язанні соціальних питань. Відсутність системи планування кадрів
Інформаційні	Відсутність необхідної інформації для потреб управління. Незадовільний стан інформаційного забезпечення управління потенціалом підприємства. Відсутність комплексної оцінки результатів у розрізі функціональних сфер підприємства. Відсутність моніторингу стану окремих елементів та сукупного потенціалу підприємства

продовж. табл. 1.2

1	2
Організаційні	Неефективність організаційної форми виробництва. Неефективність системи менеджменту підприємства. Патріархальний стиль управління. Гіпертрофія адміністрування. Відсутність механізму організаційної адаптації. Надмірні масштаби реструктуризації. Невдала правова форма. Схильність до монопродукту
Фінансові	Нестача власного капіталу. Низька мобільність власного капіталу. Неефективність залучених джерел фінансових коштів. Помилкова цінова політика. Переоцінка можливостей резервного капіталу. Зростання боргових зобов'язань
Просторові	Відсутність можливостей територіальної диверсифікації діяльності підприємства. Відсутність можливостей зміни

Примітка: узагальнено автором на базі проведених досліджень

На фінансовий стан більшості підприємств негативно впливають наслідки загального економічного спаду, інфляції, різких змін у сфері державного регулювання й зменшення державного замовлення. Саме такі чинники, на нашу думку, характерні для більшості українських підприємств. Звичайно, боротися з кризою, яка має національні масштаби, окремому малому чи середньому підприємству складно, проте ці підприємства можуть проводити гнучку політику, здатну значно пом'якшити негативні наслідки загального спаду на конкретне підприємство.

Кризи, як і їхні причини, можуть бути різними. Вони поділяються на об'єктивні, пов'язані з циклічними потребами модернізації й реструктуризації, і суб'єктивні, що відбивають помилки в управлінні, а також природні, екологічні та інші. Причини також можуть бути зовнішні і внутрішні. Перші пов'язані з тенденціями й стратегією розвитку світової економіки, конкуренцією та політичною ситуацією в державі, другі – з ризикованою стратегією управління, внутрішніми конфліктами, недоліками в організації

виробництва, недоліками в інноваційній та інвестиційній політиці.

Практика свідчить, що кризи неоднакові не тільки за своїми причинами виникнення та наслідками, а й за своєю суттю. Тому варто детальніше розглянути визначення та основні положення поняття «криза» на рівні підприємства.

Нині вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти розглядають поняття кризи на мікрорівні по-різному. Широко поширені думки про кризу як про втрату платоспроможності й конкурентоспроможності, відхилення фактичних результатів від запланованих, наприклад, обсягів виробництва, продажів, грошових надходжень, витрат, прибутку й рентабельності.

Л. Бартон вважає, що «криза – це широкомасштабна, непередбачена подія, що веде до потенційно негативних результатів. Також дана подія та її наслідки можуть завдавати серйозної шкоди всій організації: працівникам, продукції, зв'язкам, фінансам та репутації» [201].

А. М. Штангрет та О. І. Копилюк стверджують, що «криза – це зростання кількості взаємопов'язаних кризових явищ, які призводять до незначного погіршення окремих показників діяльності підприємства, але не спричиняють руйнації системи самозбереження» [192, с. 44].

Е. П. Жарковська та Б. Е. Бродський вважають, що криза – це крайнє загострення внутрішньовиробничих і соціально-економічних відносин, а також відносин організації з зовнішньоекономічним середовищем [66].

Колектив авторів під редакцією Е. Короткова визначає кризу як «крайнє загострення суперечностей у соціально-економічній системі (організації), загрозу її життєстійкості в навколишньому середовищі» [4, с. 17].

Г. Базаров, С. Беляєв і Л. Белих визначають кризу як надзвичайну ситуацію, в результаті якої виникають значні збої в основних підсистемах підприємства [10].

Професор І. Бланк стверджує, що фінансова криза підприємства є однією з найбільш складних форм порушення його фінансової рівноваги, що відображає протиріччя, які циклічно виникають упродовж його життєвого

циклу під впливом різноманітних факторів, між фактичним станом його фінансового потенціалу й необхідним обсягом фінансових потреб, що є джерелом найнебезпечніших потенційних загроз його функціонуванню [14].

Аналізуючи праці названих учених, можна зробити висновок, що кожен із них по-своєму підходить до визначення поняття «криза» на рівні підприємства. Отже, представимо їхнє та авторське визначення даного поняття (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 – Визначення поняття «криза» на рівні підприємства

Автор	Визначення
1	2
Л. Бартон	Широкомасштабна, непередбачена подія, яка веде до потенційно негативних результатів, її наслідки можуть завдавати серйозної шкоди всій організації: працівникам, продукції, зв'язкам, фінансам та репутації [201]
А. М. Штангрет, О. І. Копилук	Зростання кількості взаємопов'язаних кризових явищ, які призводять до незначного погіршення окремих показників діяльності підприємства, але не спричиняють руйнації системи самозбереження [192]
Е. П. Жарковська, Б. Е. Бродський	Крайнє загострення внутрішньовиробничих і соціально-економічних відносин, а також відносин організації з зовнішньоекономічним середовищем [66]
Е. М. Коротков	Крайнє загострення суперечностей у соціально-економічній системі (організації), загроза її життєстійкості в навколишньому середовищі [4]
В. С. Король	Процес, що включає фази розвитку від зниження рентабельності й обсягів прибутку до критичного порогу – банкрутства [97]
Г. Базаров, С. Беляєв, Л. Белих	Надзвичайна ситуація, в результаті якої виникають значні збої в основних підсистемах підприємства [10]
І. Бланк	Фінансова криза підприємства – одна з найскладніших форм порушення його фінансової рівноваги, що відбиває протиріччя, які циклічно виникають упродовж його життєвого циклу під впливом різноманітних факторів, між фактичним станом його фінансового потенціалу і необхідним обсягом фінансових потреб, що є джерелом найнебезпечніших потенційних загроз його функціонуванню [14]

продовж. табл. 1.3

1	2
Авторське визначення	Сукупність кризових явищ, що виникають на кожному етапі життєвого циклу підприємства під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників і призводять до погіршення фінансово-економічного, матеріально-технічного й соціально-психологічного стану підприємства

Примітка: систематизовано та доповнено автором на базі проведених досліджень

Із поняттям кризи асоціюються й інші близькі їй за змістом поняття: катастрофа, конфлікт, стихійне лихо, а також нестабільна, надзвичайна чи екстремальна ситуація (економічна, екологічна, політична тощо). Проте їх об'єднує несподіваність, раптовість, високий рівень загрози життєво важливим інтересам підприємства й критична нестача часу для прийняття відповідних заходів. Спеціалісти з антикризового управління вважають, що загалом кризова ситуація може бути визначена такими параметрами:

1. Наявністю небезпеки, що загрожує найважливішим цілям і цінностям організації.
2. Дефіцитом часу для реагування на загрозу (люди, які приймають рішення, мають у своєму розпорядженні мало часу, щоб урегулювати кризу).
3. Раптовістю й тиском зовнішніх і внутрішніх чинників на осіб, які приймають рішення й відповідальні за подолання кризи [22, с. 116].

Вихідним моментом у розпізнанні симптомів кризи є уявлення про нормальну ситуацію. Саме на фоні характеристик нормальної ситуації відповідні відхилення від неї можуть розглядатися як свідчення особливої, надзвичайної, нестандартної ситуації за двома аспектами:

- як сфера нових сприятливих можливостей (шансів);
- як сфера кризових явищ.

Будь-яку нормальну ситуацію можна розглядати як своєрідну рівновагу сприятливих шансів і кризових загроз, що до певного часу перебувають у прихованій (латентній) формі й іще недостатньо себе проявили. У такому разі

в своїй діяльності фірма повинна переходити до однієї з цих прихованих можливостей у такій послідовності:

- потенційна криза (шанс);
- прихована криза (шанс);
- реальна криза (шанс).

Річ у тому, що фірма не завжди може бути впевнена в незворотності виникнення кризової ситуації і, відповідно, не зможе до неї підготуватися. Наприклад, організація може просто не помічати загрозу, яка насувається, і працювати в звичному ритмі, не звертаючи уваги на загрозу, або ж, навпаки, помітивши її, реагувати жорстко й панічно. Можливо, сприйняття кризової ситуації одним чи кількома менеджерами розходиться з думкою керівництва, тобто коли менеджери вважають імовірність загрози кризи досить високою, а керівництво оцінює цю ймовірність як «нульову». Практично це означає, що навіть при забезпеченні досить високого рівня готовності до виникнення кризової ситуації фірма може зіштовхнутися з суттєвими труднощами подолання кризового періоду саме через протиріччя й неточності оцінки рівня загрози й моменту її настання.

Спеціалісти з антикризового управління у зв'язку з цим виділяють три види кризових ситуацій на рівні фірми:

- стратегічні кризи, пов'язані з радикальними змінами нормальної виробничої й збутової діяльності на основі наявного технологічного потенціалу, так звані кризи спаду;
- кризи як зриви в досягненні визначених окремих конкретних цілей функціонування фірми (зі збуту, рентабельності, нових виробів тощо), так звані кризи росту;
- кризи як банкрутство й повна втрата здатності до виживання в нестабільній ситуації, так звані кризи ліквідації [103, с. 7–8].

Продовжуючи проблематику типізації кризових ситуацій, доцільно відзначити, що дедалі частіше озвучується думка про те, що криза як процес

включає фази розвитку від зниження рентабельності й обсягів прибутку (перша фаза) до критичного порогу – банкрутства (четверта фаза). Проміжні фази (друга й третя) характеризуються збитковістю й зменшенням резервних фондів для підтримки нормального режиму роботи підприємства [97].

Спеціалісти з антикризового управління Г. З. Базаров, С. Г. Беляєв і Л. П. Белих вважають, що в процесі банкрутства підприємство проходить приховану стадію банкрутства, стадію фінансової нестійкості і, врешті, приходять до явного банкрутства [10]. Тому раннє виявлення ознак, що характеризують певну стадію, на якій перебуває підприємство, є досить важливим моментом при виявленні та нейтралізації негативних наслідків кризової ситуації.

Отже, кризи та причини їх виникнення можуть бути різноманітними й виникати на різних стадіях життєвого циклу підприємства, можуть поділятися за стадіями банкрутства, за ступенем виникнення, масштабами тощо. На основі проведених досліджень узагальнено і здійснено класифікацію криз, які виникають на підприємствах (мікрорівні) (рис. 1.3).

На основі аналізу теоретико-методичних досліджень щодо виникнення, розвитку та подолання криз та кризових явищ, наявних підходів різних авторів до визначення поняття «криза», «криза підприємства», представлено авторське визначення даних понять: «кризи» як загально-економічної категорії, яке, на відміну інших наявних, пропонується визначати як переломний процес, що відбувається в системі внаслідок суттєвого перетворення її основних характеристик та елементів; кризи на рівні підприємства – «криза підприємства» – як сукупність кризових явищ, що виникають на кожному етапі життєвого циклу підприємства під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників і призводять до погіршення фінансово-економічного, матеріально-технічного й соціально-психологічного стану підприємства. Також виділено зовнішні та внутрішні чинники кризових явищ.

На основі аналізу робіт науковців, присвячених теорії криз, зроблено висновки, що кризи неминучі, повсюдні, різноманітні, циклічні і в своєму

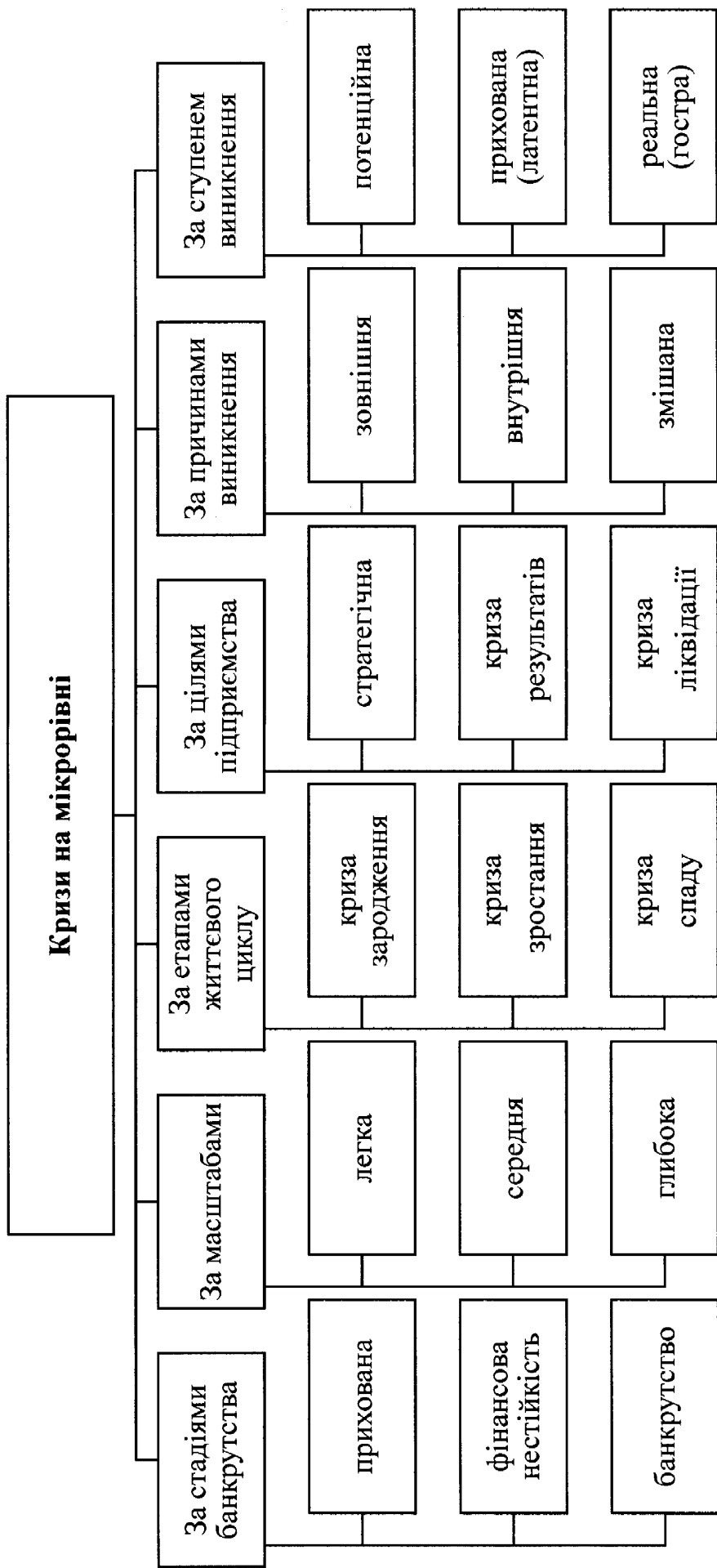


Рисунок 1.3 – Класифікація криз на мікрорівні
 Примітка: розроблено автором на базі проведених досліджень

життєвому циклі мають певні етапи. Для кращого їх узагальнення та попередження вони потребують класифікації. Відповідно, систематизовано та розширено перелік класифікаційних ознак криз та кризових ситуацій, серед яких виокремлено кризи на мікрорівні й запропоновано авторську класифікацію криз на рівні підприємства за такими класифікаційними ознаками: за стадіями банкрутства, за масштабами, за етапами життєвого циклу, за цілями підприємства, за ступенем та причинами виникнення.

1.2. Основні підходи до діагностики та подолання кризових явищ у сучасних економічних дослідженнях

Дослідження праць численних науковців із проблематики антикризового управління підприємства засвідчили, що для одних підприємств кризова ситуація – це певний виклик, сигнал для мобілізації ресурсів, а для інших – джерело стресу. Проте в будь-якому разі, підприємству, яке зацікавлене в подоланні кризи й у проведенні стратегії тотального підвищення якості, необхідно переступити через наявні власні виробничі проблеми й орієнтуватися переважно на стабільне підвищення якості управління в умовах кризи. Тому розробка й упровадження стратегії управління кризовою ситуацією необхідна кожному підприємству, яке хоче при мінімальних коштах і найменш негативних наслідках подолати кризу чи не допустити її [22]. Відповідно до цього підходу, управління кризовими ситуаціями повинне включати такі етапи:

- 1) діагностику, спрямовану на оцінювання параметрів кризової ситуації;
- 2) розробку концепції подолання кризи, спрямовану на вироблення стратегічних і оперативних заходів;
- 3) реалізацію цієї концепції для усунення кризи та її наслідків;
- 4) вихід на намічені цілі нормального функціонування організації.

Універсальним інструментом, що дає змогу проводити детальне дослідження, одержувати достовірну й повну інформацію про діяльність підприємства, є діагностика – база для розробки та прийняття ефективних управлінських рішень із метою виявлення та подолання кризових явищ.

Термін «діагностика» (від грецьк. *diagnostikos*) перекладається як «спроможний розпізнавати, визначати, розрізняти». Першочергово даний термін використовували в медицині. Проте з часом його почали застосовувати і в економічній літературі.

Узагальнюючи численні дослідження й трактування даного поняття, можна зробити висновок, що діагностика є ретроспективним, оперативним та перспективним комплексним дослідженням господарської діяльності підприємства, необхідним для обґрунтування його господарської політики на майбутнє, а метою економічної діагностики є виявлення найважливіших проблем у діяльності підприємства та розроблення на цій підставі програми коротко- та довгострокових заходів, що дадуть змогу підвищити ефективність та фінансові результати діяльності підприємства [195].

Як елемент антикризового управління підприємством діагностика включає в себе розпізнавання відхилень параметрів ситуації від нормальної, раннє виявлення симптомів кризової ситуації, оцінку ймовірних ознак загрози кризи; встановлення причинно-наслідкових зв'язків і прогнозування можливих напрямів розвитку кризи за параметрами можливих втрат, можливості збитків і рівня дефіциту часу для виходу з кризової ситуації; визначення й оцінку чинників, що впливають на розвиток кризової ситуації, встановлення їх взаємозв'язку і взаємозалежності.

Погоджуючись із твердженнями Н. О. Сагалакової, вважаємо, що діагностиці притаманні свої особливості та специфічні риси [152]:

1) взаємозв'язок та взаємообумовленість діагностики й аналізу. Тобто менеджери використовують діагностику в процесі аналізу певного кризового явища, проте сам процес діагностики здійснюється за допомогою аналізу;

2) метою діагностики є виявлення проблем, «вузьких місць» у

функціонуванні об'єкта, а аналізу, якщо згадати його призначення як прийому мислення з філософських позицій, – фіксування особливостей, що відрізняють частини системи одну від одної;

3) результатом аналізу повинен стати синтез, тобто об'єднання в єдине ціле роз'єднаних аналізом елементів економічної системи. Одержання результату діагностики потребує не тільки об'єднання елементів, а й прийняття на основі цього рішення, тобто постановки діагнозу;

4) відмінною рисою діагностики є виявлення причинно-наслідкових зв'язків в об'єкті, визначення їх структури, цілеспрямованості та тісноти;

5) для постановки діагнозу потрібен перелік типових симптомів проблемних ситуацій та причин їх виникнення. Знання симптому (ознаки) дає змогу швидко й досить точно встановити характер порушень, не здійснюючи безпосередніх вимірів, тобто без дій, що потребують додаткового часу й коштів.

Ефективність прийнятого управлінського рішення залежить від правильно визначених цілей діагностики та розуміння її функцій. Так, основними цілями діагностики є такі:

- об'єктивна оцінка результатів фінансово-господарської діяльності, комплексне виявлення невикористаних резервів та їх мобілізація для підвищення економічної ефективності діяльності майбутніх планових періодів, а також виявлення недоліків у роботі;

- постійний контроль раціональності функціонування господарської системи, контроль за виконанням планів бюджетів, контроль за процесами виробництва й реалізації продукції, а також своєчасне виявлення й використання поточних внутрішньовиробничих резервів із метою забезпечення виконання й перевиконання плану;

- прогнозування господарської діяльності, наукове обґрунтування перспективних планів і оцінювання очікуваного виконання плану.

Функціями діагностики прийнято вважати такі: оціночну – визначення стану функціонування об'єкта управління; діагностичну – виявлення

можливих змін стану об'єкта; пошукову – визначення можливих заходів покращення або відновлення стану суб'єкта управління.

Реалізація визначених функцій дає змогу менеджерам вчасно ідентифікувати можливі загрози та ускладнення в діяльності підприємства в нестабільному ринковому середовищі й на цій основі вжити своєчасних заходів щодо їх недопущення.

Процес діагностування, безумовно, містить у собі процедури аналізу. При цьому основними завданнями діагностики є такі:

1) вивчення та оцінювання стану господарюючого суб'єкта, виявлення ключових чинників впливу;

2) виділення проблемних сфер і «вузьких місць», визначення відхилень від нормального стану об'єкта дослідження;

3) дослідження причин виявлених відхилень;

4) узагальнення та систематизація знань у галузі оволодіння навичками здійснення діагностики за різними напрямками діяльності підприємства для забезпечення ефективного управління;

5) підготовка та обґрунтування конкретних практичних заходів для підвищення ефективності діяльності суб'єкта господарювання.

Центральне питання в діагностуванні складної проблеми – усвідомлення й установлення симптомів чи ускладнень і наявних можливостей. Основні симптоми, що свідчать про формування певного кризового явища в діяльності підприємства, такі:

- зменшення обсягів реалізації продукції;
- зменшення рівня прибутковості та рентабельності;
- збільшення собівартості готової продукції;
- збільшення матеріаломісткості та трудомісткості продукції;
- збільшення простоїв виробництва;
- зростання виробничих витрат, зокрема, на ремонт обладнання;
- зменшення або збільшення запасів на складі;
- порушення графіка поставок;

- збільшення витрат на постачання ресурсів;
- втрата клієнтів-покупців продукції;
- збільшення плинності кадрів;
- зниження продуктивності праці;
- погіршення дисципліни;
- порушення організаційних процесів тощо.

Виявлення симптомів дає змогу визначити проблему в загальному вигляді. Це сприяє також скороченню кількості факторів, які варто брати до уваги щодо управління. При цьому доцільно уникати негайної дії для усунення симптому.

Безперечно, діагностику варто розглядати як необхідний етап дослідження проблем, що мають місце в процесі життєдіяльності підприємства, який відбувається після виявлення проблеми в результаті контролю. Отже, діагностика – це процес розпізнавання й визначення позитивних або негативних (кризових) тенденцій у діяльності підприємства на основі виявлених локальних змін, установлених залежностей, а також показників, що мають особливо великий вплив на ефективність діяльності підприємства. Таке розпізнавання можна здійснити на основі двох взаємопов'язаних підходів до діагностики: здійснення етіологічної та симптоматичної діагностики кризових явищ. Термін етіологія, як і діагностика, насамперед застосовують у медичній практиці, проте він уже міцно укорінився в економічній термінології і вживається як синонім «причини». Отже, під етіологічною діагностикою слід розуміти систему аналізу економічної діяльності підприємства, налагоджену за принципом «від причини до симптому», тобто за принципом зосередження основної уваги на встановленні причинно-наслідкових зв'язків між подіями внутрішнього й зовнішнього середовищ господарювання. Така система діагностики дає змогу передбачати розвиток позитивних чи, навпаки, деструктивних процесів на підприємстві.

Симптоматична діагностика – це система аналізу, що, передусім, фіксує позитивні чи негативні вияви різноманітних чинників, а потім досліджує їх причинно-наслідкові зв'язки. Тобто в такому разі дослідження кризових явищ на підприємстві здійснюється в зворотному порядку. При створенні такої системи основна увага приділяється достовірності та повноті фіксації змін внутрішнього та зовнішнього середовищ, тобто система працює за принципом «від симптому до причини» [149].

Процес діагностики дуже різноманітний, тому доцільно виділити її різновиди (табл. 1.4)

Таблиця 1.4 – Класифікація діагностики

Класифікаційна ознака	Різновид діагностики
1	2
За предметом діагностики	Економічна. Функціональна. Технічна. Соціальна. Фінансова. Управлінська. Діагностика зовнішнього середовища
За змістом	Тематична. Комплексна. Системна
За сферою охоплення	Макроекономічна. Регіональна, або галузева (мезорівень). Мікроекономічна
За періодичністю	Періодична. Разова. Моніторинг
За методикою здійснення	Діагностика з використанням аналітичних методів. Діагностика з використанням методів експертного опитування. Діагностика з використанням методів динамічного програмування. Діагностика з використанням методів лінійного програмування

продовж. табл. 1.4

1	2
За призначення результатів	Діагностика стану підприємства. Діагностика наслідків управлінських рішень. Діагностика проблем. Діагностика факторів впливу
Залежно від ступеня складності кризи	Діагностичний експрес-аналіз. Комплексний діагностичний аналіз. Діагностичний аналіз функціональних напрямів (підсистем управління). Діагностичний аналіз прикладних питань. Діагностику проблемних зон
За суб'єктами здійснення	Внутрішня. Зовнішня
За спрямуванням діагностики	Ретроспективна. Поточна. Перспективна
За рівнем деталізації	Узагальнена. Деталізована. Високодеталізована

Примітка: систематизовано автором на базі проведених досліджень

Результати діагностики суттєво залежать від правильно обраного методу її здійснення. На практиці здійснюють діагностику з використанням аналітичних методів, методів експертного опитування, динамічного та лінійного програмування. Аналітичні методи, методи динамічного й лінійного програмування діагностики дають змогу встановити діагноз безконтактними методами за допомогою маркетингової, статистичної інформації й із використанням методів конкурентного аналізу, типологій, аналізу конкурентних карт (ретроспективних і перспективних). Експертні методи базуються на інформації, отриманій контактними методами, тобто за допомогою проведення спеціальних експертних і соціо-економічних опитувань.

Залежно від призначення результатів, здійснюють діагностику стану діяльності підприємства загалом, діагностику наслідків прийнятих раніше управлінських рішень, діагностику певних виявлених у процесі діяльності

підприємства проблем, діагностику факторів впливу на діяльність підприємства з метою виявлення симптомів розвитку кризового явища.

Залежно від ступеня складності кризи на підприємстві з метою прийняття і вжиття відповідних заходів менеджерам необхідно зорієнтуватися щодо вибору найадаптованішого виду діагностики, зокрема: діагностичного експрес-аналізу, комплексного діагностичного аналізу, діагностичного аналізу, функціональних напрямів або підсистем управління, діагностичного аналізу прикладних питань або діагностику проблемних зон.

Діагностика кризи розвитку підприємства може ініціюватися різними суб'єктами антикризового процесу, тому можна виокремити такі її види, як внутрішня, що здійснюється за ініціативи керівництва підприємства і його власників, та зовнішня, ініціатором проведення якої можуть бути і кредитори підприємства (для визначення своєї позиції щодо найдоцільнішого типу поведінки щодо підприємства-боржника), і потенційні санатори (інвестори), для яких проведення діагностики є необхідною складовою обґрунтування доцільності участі в санації підприємства (інвестування засобів у його розвиток).

Характерною ознакою діагностичної діяльності має бути її системний характер, змістовна, організаційна та методична єдність та комплексність її компонентів. Діагностичну діяльність управлінців-практиків щодо виявлення кризових явищ у фінансово-господарській діяльності підприємства доцільно розглядати як певну систему, що характеризується сукупністю взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, що підпорядковані меті цієї системи. Зауважимо, що діагностика кризових явищ покликана дати не тільки широкий спектр інформації у вигляді економічних показників, а й має абсолютно конкретну ціль – удосконалити процес управління підприємством в умовах нестабільного динамічного середовища, що вимагає постійних корегувань у процесі управління з метою досягнення генеральної стратегічної мети.

Розглядаючи діагностику як систему, слід погодитися з думкою О. М. Скібіцького про те, що вона є комплексним економічним дослідженням діяльності підприємства й при цьому має власну логіку й структуру. Для цього доцільно виокремлювати в складі діагностичного дослідження певні підсистеми, визначивши основні завдання й коло об'єктів дослідження в межах кожної системи. З огляду на це, процес діагностування кризових явищ, а відтак і кризи розвитку підприємства, пропонується здійснювати за такими етапами [157]:

1. Створення інформаційної бази дослідження. Головне завдання управлінців на даному етапі – це збір достовірної, своєчасної та повної інформації внутрішнього й зовнішнього характеру щодо результатів і перспектив діяльності підприємства. Власне, від таких якісних та кількісних ознак отриманої інформації залежатиме ефективність і логічність «діагнозу».

2. Діагностика кризового стану й загрози банкрутства підприємства. Суть даного етапу діагностики кризових явищ на підприємстві полягає у визначенні глибини кризового стану підприємства й рівня загрози ситуації банкрутства. Для цього необхідно виявити зовнішні ознаки наявності кризового стану підприємства, здійснити експрес-діагностику загрози банкрутства підприємства та фундаментальний (поглиблений) аналіз кризових явищ і загрози банкрутства, а також визначити основні чинники виникнення й (або) поглиблення кризового стану підприємства.

Вважається недоцільним обмеження діагностики кризових явищ і загрози банкрутства тільки дослідженням фактичного фінансового стану підприємства (за допомогою моніторингу системи фінансових показників). Діагностика кризи розвитку підприємства за своїм змістом і напрямом є діагностикою проблем, що виникли в процесі функціонування підприємства й можуть зумовити негативні наслідки для його життєдіяльності (генерувати загрозу виникнення ситуації банкрутства й припинення діяльності). Отже, основним завданням діагностики кризових явищ є створення необхідної аналітичної бази для вироблення управлінських рішень щодо даних проблем.

3. Прогнозування наслідків виникнення ситуації банкрутства, що вимагає оцінки вартості підприємства і його активів (ліквідаційної маси), поглибленого аналізу зобов'язань (боргів) підприємства й перспективного оцінювання фінансових наслідків виникнення ситуації банкрутства.

4. Дослідження й оцінювання потенціалу виживання підприємства. На даному етапі передбачається дослідження передумов подолання кризи й виживання підприємства на основі: оцінювання наявності ресурсів, якими володіє підприємство і які можуть забезпечити вихід підприємства зі стану кризи; оцінки можливостей розвитку підприємства й підвищення конкурентного статусу; аналізу стану зовнішнього середовища і його сприятливості для виходу підприємства зі стану кризи.

5. Узагальнення результатів діагностики кризи розвитку підприємства у вигляді заключного висновку (звіту), в якому узагальнюються результати проведеної роботи. У даному випадку отримані результати оформляються у вигляді аналітичних оцінок, прогнозів і рекомендацій щодо характеру прояву кризових явищ і їх вплив на діяльність підприємства; вірогідність виникнення ситуації банкрутства і його тимчасові параметри (очікуваний термін); ступінь кризи і її масштаби; причини й чинники, що зумовили виникнення кризових явищ і сприяють підприємству в подоланні кризи; прогноз щодо розвитку зовнішнього оточення й ринкової ситуації, характер його впливу на проблеми й можливості підприємства; наявність передумов для виживання й подолання кризових явищ за рахунок мобілізації внутрішніх ресурсів, можливі негативні наслідки подальшого розвитку кризових явищ і процесів для економічних інтересів власників, кредиторів і працівників підприємства.

Проведена в такий спосіб діагностика створює необхідне аналітичне підґрунтя для обґрунтування антикризових заходів та формування антикризової програми підприємства, що є специфічним атрибутом антикризового управління на будь-якій стадії життєвого циклу підприємства.

Характерною особливістю є те, що кризові ситуації виникають на всіх стадіях життєвого циклу підприємства. Проте реалізація всієї сукупності

процедур антикризового управління починається лише на певному етапі життєвого циклу: в умовах різкого спаду, що характеризується, як свідчить зарубіжний досвід, неплатоспроможністю підприємства [22, с. 117]. Тому розробка й упровадження стратегії управління кризовою ситуацією необхідна кожному підприємству, яке хоче при мінімальних коштах і найменш негативних наслідках подолати кризу чи не допустити її [22, с. 116].

Саме такий вид управління отримав назву «антикризового», що за кордоном називають «кризовим менеджментом» (crisis-management), а у вітчизняній літературі – «антикризовим управлінням». Відповідно, з кінця ХХ ст., коли кризи стали звичайним атрибутом життя суспільства, почали з'являтися публікації, монографії й підручники з антикризового управління, проте більшість із них ґрунтувалися на базі західних розробок. Але умови господарювання економік розвинутих країн і країн із перехідною економікою суттєво відрізняються, що обумовило неадекватність багатьох постулатів антикризового управління іноземних авторів у вітчизняних умовах.

Та деякі з них, зокрема, теорія виходу з кризової ситуації відомого американського професора Едвардса Демінга, що ґрунтується на 14 принципах управління, заслуговує на увагу. Ці 14 принципів антикризового управління, на його думку, – основа трансформації американської промисловості. Прийняття цих 14 принципів і дії відповідно до них свідчать про те, що «керівництво планує залишитись у бізнесі, а його мета – захистити інвесторів і робочі місця» [55, с. 33]. Хоча дані принципи стосуються західних компаній, проте, на нашу думку, їх доцільно дотримуватися і в українських компаніях.

Під антикризовим управлінням часто розуміють управління в умовах кризової ситуації, що вже настала, спрямоване на вихід підприємства з цього стану й орієнтоване на швидкі фінансові заходи, що забезпечують лише короткострокову економічну ефективність (В. М. Крутько, Г. П. Іванов, І. А. Бланк, О. О. Терещенко, А. Д. Чернявський та ін.).

А. Чернявський вважає, що основне завдання антикризового управління

– вироблення найменш ризикованих управлінських рішень, що дали б змогу досягнути поставленої мети й результату при мінімальних додаткових засобах і мінімальних негативних наслідках [187, с. 95]. Та поряд з антикризовим управлінням, що має на меті вихід із кризової ситуації, він його також розглядає через призму стратегічного управління і включає в нього так зване передкризове управління на основі передбачення й прогнозування кризових ситуацій.

Н. Кирич також розглядає процес антикризового управління через призму стратегічного управління й розробку антикризових стратегій. На її думку, антикризова стратегія повинна бути прискореною й дієвою реакцією на наявні зміни навколишнього середовища на основі раніше ретельно розробленої системи альтернативних варіантів управлінських рішень. Способом досягнення підприємством власних цілей з урахуванням впливів чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, які є джерелом виникнення кризових явищ та кризової ситуації, внаслідок яких підприємство потрапляє в кризовий стан, повинна бути антикризова стратегія [85, с. 59].

У колективній монографії за редакцією Г. Іванова [3] замість поняття «антикризове управління» запропоновано використання терміна «система банкрутства», яка теж спрямована на отримання швидких фінансових результатів. У розумінні авторів система банкрутства – це законодавчі акти, що регламентують правові основи процесу неспроможності (банкрутства), а також організована система контролю, діагностики і, за змогою, захист підприємства від фінансового краху. Складовими такої системи визнано цілі, принципи, учасників та організаційний механізм процедури банкрутства, організаційну структуру, методичне та нормативне забезпечення, діагностику стану підприємства, запобігання банкрутству, соціальний захист і підготовку кадрів [3, с. 17–37].

У монографії та статтях О.Терещенка антикризове управління також розглядається з погляду фінансового аспекту – це забезпечення фінансових прибутків і оновлення платоспроможності для довгострокового виживання

підприємства [167].

Професор І. Бланк у [14] розглядає антикризове управління також через призму фінансового управління з акцентом на застосування фінансових засобів та інструментів реалізації цього процесу. Тобто політика антикризового фінансового управління є частиною загальної фінансової стратегії підприємства та полягає в розробці системи засобів попередньої діагностики загрози банкрутства й використання механізму фінансового оздоровлення підприємства, що забезпечують його вихід із кризового стану.

С. Беляєв і В. Кошкін у своєму підручнику «Теорія і практика антикризового управління» вважають, що під антикризовим управлінням варто розуміти сукупність форм і методів реалізації антикризових процедур щодо конкретного підприємства-боржника [10]. Антикризове управління – категорія мікроекономічна, яка відбиває виробничі відносини, що складаються на рівні підприємства при його оздоровленні або ліквідації. Заходи поділяють на стратегічні й тактичні. Стратегічні полягають в аналізі й оцінюванні становища підприємства, вивченні виробничого потенціалу, розробці виробничих програм, політики доходів, інновацій, стратегії загальної концепції оздоровлення. Тактичні – у визначенні сучасного стану, прибутку, збитків, виявленні внутрішніх резервів, залученні кредитних засобів, висококваліфікованих спеціалістів, у структурних, кадрових змінах тощо.

Ширше розглядають поняття антикризового управління такі спеціалісти, як Е. А. Уткін, А. П. Градов, В. Г. Крижановський, Е. С. Мінаєв, В. П. Панагушин, А. Г. Грязнова, Е. М. Коротков, В. В. Прохорова, А. М. Штангрет та ін. Так, Е. Уткін вважає, що «антикризове управління – це управління, спрямоване на попередження можливих важких ускладнень у ринковій діяльності підприємства, забезпечення його стабільного, успішного господарювання з орієнтацією розширеного відновлення виробництва на найсучаснішій основі власних збереженнях» [177, с. 13].

А. Грязнова вважає, що антикризове управління – така система управління підприємством, яка має комплексний, системний характер і

спрямована на запобігання або усунення несприятливих для бізнесу явищ за допомогою використання всього потенціалу сучасного менеджменту, розробки й реалізації на підприємстві спеціальної програми, що має стратегічний характер, яка дає змогу усунути тимчасові труднощі, зберегти й примножити ринкові позиції за будь-яких обставин, спираючись переважно на власні ресурси [6].

На думку професора Е. Короткова, «антикризове управління – це управління, в якому певним чином здійснюється передбачення небезпеки кризи, аналіз його симптомів, заходів щодо зниження негативних наслідків кризи і використання його чинників для подальшого розвитку» [4, с. 128]. Е. Коротков, як і Е. Уткін, вважає, що антикризове управління є особливим типом управління і має риси, спільні з управлінням, а також відмінні специфічні характеристики. Будь-яке управління певною мірою повинно бути антикризовим і ставати ще більш антикризовим за глибиною входження організації в стан кризи. Він викладає суть антикризового управління в наступних положеннях [4, с. 131–132]:

- кризи можна передбачати, очікувати й викликати;
- кризи певною мірою можна прискорювати, призупиняти й відсувати;
- кризи можна пом'якшувати;
- управління в умовах кризи вимагає особливих підходів, спеціальних знань, досвіду й навіть мистецтва;
- кризові процеси можуть бути до певної межі керованими;
- управління процесами виходу з кризи здатне прискорювати ці процеси й мінімізувати їхні наслідки.

На думку Н. Родіонової [149], антикризове управління (антикризовий менеджмент) – це застосування до підприємства економічно й соціально виправданих профілактичних і оздоровчих процедур, спрямованих на покращення його конкурентоспроможності. Стратегія антикризового управління – сукупність дій та послідовність управлінських рішень, що дає змогу оцінити, проаналізувати й розробити необхідну систему впливу на

оздоровлення підприємства з метою запобігання його банкрутству. Антикризова політика – генеральне спрямування діяльності керівництва підприємства, сукупність принципів, методів і форм організаційної поведінки, спрямованих на збереження, зміцнення й покращення фінансового й техніко-економічного стану підприємства, на формування механізму управління, який здатен вчасно реагувати на постійні зміни кон'юнктури ринку з урахуванням стратегії підприємства [149].

Група авторів (А. І. Пушкар, А. М. Тридід, А. Л. Колос [144]) характеризують антикризове управління як вид управління, що дотримується принципів цілеспрямованості, комплексності корисності, безперервності, ефективності, гнучкості, оперативності й раціональності. Наведені характеристики є тими властивостями, що забезпечують можливість розробки й реалізації актуальної та результативної антикризової програми.

У розумінні авторів А. М. Штангreta, О. І. Копилюка, З. М. Холода, «антикризове управління – система управління підприємством, спрямована на завчасне виявлення можливих кризових ситуацій, розробку заходів протидії, швидкого реагування на будь-які зміни в зовнішньому і внутрішньому середовищі, що становлять загрозу для подальшого функціонування підприємства» [192, с. 70].

На думку О. М. Скібіцького, під антикризовим управлінням варто розуміти управління, спрямоване на запобігання можливих серйозних ускладнень у ринковій діяльності підприємства, забезпечення його стабільного й успішного господарювання [157].

В. В. Прохорова вважає, що антикризове управління є складовою управління взагалі, хоча застосування окремих принципів і антикризових методів управління може мати свою специфіку. На її думку, «антикризове управління підприємством – це поставлене певним чином передбачення небезпеки кризи, аналіз її симптомів, реалізації процедури оздоровлення економіки процес цілеспрямованого систематичного та безупинного впливу управляючої на підсистему, яка управляється в небезпечних, переломних

умовах функціонування суб'єкта господарювання з метою реалізації й ліквідації збиткового підприємства, відновлення платоспроможності, фінансової стійкості та підвищення ефективності виробництва» [142, с. 20].

Незважаючи на різноманітність і багатоплановість визначень антикризового управління та різносторонність підходів до цього визначення, необхідно зробити висновки щодо змісту, ознак і принципів антикризового управління. На нашу думку, антикризове управління слід розглядати ширше, ніж управління, спрямоване на вихід із кризової ситуації, воно повинно випереджати й попереджувати кризову ситуацію. Тому під антикризовим управлінням варто розуміти таке управління, яке здатне попереджувати й пом'якшувати кризові ситуації у виробничо-господарській діяльності підприємства, утримувати його функціонування в період кризи й виводити з кризового стану з мінімальними втратами і найменш негативними наслідками та забезпечувати нормальне функціонування підприємства після виходу з кризи.

Узагальнення проведених теоретичних досліджень та основних підходів до діагностики й подолання криз і кризових явищ, а також авторське бачання змістовної сутності проблеми, представлено у табл. 1.5.

Таблиця 1.5 – Результати аналізу теоретичних досліджень щодо виникнення, розвитку, діагностики та подолання кризи

Автор	Напрямок досліджень	Основні результати
1	2	3
М. І. Туган-Барановський	Причини промислових криз	Вважає, що причинами промислових криз є особливості самої суті капіталістичного господарства: 1) капіталістичне господарство є господарством антагоністичним; 2) капіталістичне господарство має тенденцію до необмеженого розширення виробництва; 3) капіталістичне господарство загалом є господарством неорганізованим

продовж. табл. 1.5

1	2	3
М. Д. Кондратьєв	Теорія довгих хвиль	Вважає, що існують великі цикли розвитку промисловості та сільського господарства тривалістю 48–55 років і малі цикли тривалістю 8–10 років. Кожен із великих циклів складається з підвищувальної й понижувальної хвиль
О. О. Богданов	Теорія криз як частина загальної теорії систем – «Тектологія»	Стоїть на позиції універсального поняття криз, тобто поняття кризи в «Тектології» універсальне. За його твердженням, «криза» означає «перелом», порушення рівноваги – і перехід до нової рівноваги. Дає власну класифікацію криз, досліджує внутрішню структуру кризи й етапи, через які вона проходить
Ю. В. Яківець	Теорія криз. Прогнозування та шляхи виходу	Робить висновки, що кризи неминучі й повсюдні, кризові явища є прогресивними. Подає основні етапи життєвого циклу кризових явищ, дає класифікацію криз. Визначає підходи та етапи прогнозування криз, пропонує шляхи виходу з кризи та наслідки їх реалізації
В.В. Крутько	Менеджмент кризових ситуацій	Вважає, що менеджмент кризових ситуацій повинен включати такі етапи: діагностику, розробку концепції подолання кризи, реалізацію концепції, вихід на намічені цілі нормального функціонування підприємства
Е. А. Уткін	Антикризове управління	Вважає, що антикризове управління – це управління, спрямоване на попередження можливих важких ускладнень у ринковій діяльності підприємства, забезпечення його стабільного, успішного господарювання з орієнтацією розширеного відновлення виробництва на найсучаснішій основі власних збережень
А. Д. Чернявський	Антикризове управління підприємством	Серед результатів його досліджень вирізняється розроблена класифікація кризових явищ. Вважає, що основне завдання антикризового управління – вироблення найменш ризикованих управлінських рішень, які дали б змогу досягнути поставленої мети й результату при мінімальних додаткових засобах і мінімальних негативних наслідках
Г. П. Іванов	Антикризове управління	Замість поняття «антикризове управління» пропонує використання терміна «система банкрутства», спрямованого на покращення швидких фінансових результатів

продовж. табл. 1.5

1	2	3
О. О. Терещенко	Антикризове управління	Антикризове управління також розглядається з погляду фінансового аспекту – це забезпечення фінансових прибутків і оновлення платоспроможності для довгострокового виживання підприємства
С. Г. Беляєв, В. Н. Кошкін	Теорія й практика антикризового управління	Під антикризовим управлінням розуміють сукупність форм і методів реалізації антикризових процедур щодо конкретного підприємства-боржника
Е.С. Мінаєв, В.П. Панагушин	Антикризове управління	Під антикризовим управлінням розуміють не тільки управління, орієнтоване на виведення підприємства зі стану кризи, а й управління, що повинне заздалегідь спрогнозувати та попереджати неплатоспроможність підприємства й забезпечити підприємству впродовж тривалого періоду часу зростання конкурентні переваги
А. Г. Грязнова	Антикризове управління	Вважає, що антикризове управління – така система управління підприємством, що має комплексний, системний характер і спрямована на запобігання або усунення несприятливих для бізнесу явищ за допомогою використання всього потенціалу сучасного менеджменту, розробки й реалізації на підприємстві спеціальної програми, що має стратегічний характер, яка дає змогу усунути тимчасові труднощі, зберегти й примножити ринкові позиції за будь-яких обставин, спираючись переважно на власні ресурси
Е. М. Коротков	Антикризове управління	Вважає, що антикризове управління – це управління, в якому поставлено певним чином передбачення небезпеки кризи, аналіз симптомів і заходів щодо зниження негативних наслідків кризи й використання його чинників для подальшого розвитку
О. М. Скібіцький	Антикризове управління	Вважає, що антикризове управління – це управління, спрямоване на запобігання можливих серйозних ускладнень у ринковій діяльності підприємства, забезпечення його стабільного й успішного господарювання

продовж. табл. 1.5

1	2	3
Авторське визначення	Антикризове управління	<p>Антикризове управління – управління, здатне попереджувати й пом'якшувати кризові ситуації у виробничо-господарській діяльності підприємства, утримувати його функціонування в період кризи й виводити з кризового стану з мінімальними втратами й найменш негативними наслідками та забезпечувати нормальне функціонування підприємства після виходу з кризи. Відповідно, антикризове управління повинно включати такі етапи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства з метою попередження чи раннього виявлення загрози кризи; - попередню діагностику причин (чинників) виникнення кризової ситуації на підприємстві; - розробку й реалізацію антикризових заходів; - вихід на намічені цілі нормального функціонування підприємства; - розробку процедур підвищення конкурентоспроможності підприємства

Примітка: систематизовано та доповнено автором на базі проведених досліджень

Отже, в результаті аналізу основних підходів учених-економістів до діагностики та подолання криз й кризових явищ, узагальнено напрями та основні результати наукових досліджень, запропоновано класифікацію різновидів діагностики на основі систематизації класифікаційних ознак, обґрунтовано необхідність антикризового управління й запропоновано етапи антикризового управління. Також подано авторське визначення процесу «антикризового управління» як управління, здатного попереджувати та пом'якшувати кризові явища у виробничо-господарській діяльності підприємства, утримувати його функціонування в період кризи і виводити з кризового стану з мінімальними втратами і найменш негативними наслідками та забезпечувати нормальне функціонування підприємства після виходу з кризи.

1.3. Економічне підгрунття виникнення кризових явищ в енергетичній сфері

У 70-ті роки ХХ ст. багато економічно розвинених країн зазнали так званої енергетичної кризи, тобто спостерігався процес відставання видобування нафти й газу від їх потреби. Як наслідок, почався активний пошук шляхів економії енергії та її альтернативних джерел. Нині невідповідність видобування енергоресурсів до їх потреби ще більша, ніж у 1970-ті роки. Загальне енергоспоживання має такий вигляд: нафтопродукти становлять 44 %, природний газ – 21 %, вугілля – 22 %, ядерне паливо, гідроелектричні та інші енергоресурси – 13 % [31].

Якщо глобально підходити до виникнення кризових явищ в енергетичній сфері, необхідно визначитися з поняттям «енергетична криза». Загалом термін «енергетична криза» розглядають як явище, що виникає, коли попит на енергоносії значно вищий, ніж їх пропозиція. Причини такої ситуації можуть бути різноманітними: від логістики та політики до фізичного дефіциту.

На думку дослідника екогеографії України Гавриленка О. П., енергетична криза – одна з найголовніших проблем не тільки для України, а й для всього світу. Вона є глобальною і, до того ж, екологічною проблемою. Екологічні проблеми – це суперечності, що виникають у системі речовинних, енергетичних та інформаційних зв'язків суспільства з природним середовищем, їх вплив на людину та умови її життєдіяльності. Основними складовими глобальної екологічної проблеми є [31]:

- ускладнення, пов'язані з отриманням необхідних речовин, енергії й інформації з природного середовища;

- забруднення довкілля відходами виробництва. У середньому один житель Землі викидає 1 т господарсько-побутових відходів у рік. У розвинутих країнах виробляється найбільша кількість шкідливих і токсичних відходів (наприклад, у США – у 6 разів більше, ніж в інших країнах);

- порушення інформаційних зв'язків у природі, збіднення біологічного та ландшафтного різноманіття;

- погіршення здоров'я населення, стану економіки й соціальної стабільності.

Економічна й фінансова криза, що охопила Україну наприкінці 2008 р., є частиною глобальної кризи, і шляхи виходу з неї мають розроблятися Урядом України у співпраці з міжнародними фінансовими організаціями й урядами інших країн. Однак теперішня енергетична криза, яку відчуває кожен громадянин країни, – це суто українське явище, що збільшує негативні процеси в економіці, і вихід із нього треба знаходити самотужки, спираючись на досягнення сучасної науки [62]. Тобто можна зауважити, що деякі з дослідників виникнення та подолання кризових явищ в енергетичній сфері схиляються до думки, що використання сучасних економічних і технологічних досягнень науки дадуть змогу знайти розв'язання даних питань.

Загалом ресурси надр біо- і техносфер не збігаються. Втручання техногенезу в речовинно енергетичний баланс планети постійно збільшується й нині досягає рівня загрози. Це зумовлено такими чинниками [31]:

- вплив на рослинність як головний перетворювач сонячної енергії й двигун біотичного колообігу на Землі;

- теплове забруднення атмосфери;

- хімічне забруднення середовища та зміна спектральної прозорості атмосфери.

Основним джерелом цих загроз є використання ресурсів надр.

В Україні державне управління в галузі геологічного вивчення, використання й охорони надр здійснюють Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики в сфері охорони навколишнього природного середовища, реалізують державну політику в сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, реалізують державну політику в сфері охорони праці,

органи влади Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади, інші державні органи та органи місцевого самоврядування відповідно до законодавства України (Стаття 11 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5456-VI (5456-17) від 16.10.2012).

У середньому на кінець XX століття структура потенційних паливних ресурсів України характеризувалася такими показниками: вугілля – 93 %, нафта, природний газ та інші ресурси – 7 %. Структура енергоспоживання така: вугілля – 23 %, нафта, природний газ та інші види палива – 77 %. Нині в розвинених капіталістичних країнах різко збільшився імпорт дешевих енергоресурсів, насамперед нафти з держав, що розвиваються, і сповільнилося, а в деяких випадках припинилося, зростання виробництва власних енергоресурсів [31].

Розвідані запаси головних видів викопного палива, тобто кількості, які можуть бути видобуті з надр за сучасних технологій, майже вдвічі менші, порівняно з геологічним оцінюванням їх сумарного вмісту в земній корі. Доступні запаси нафти й газу майже вдвічі перевищують їх сучасне щорічне видобування, запаси вугілля – утричі. Співвідношення енергії вугілля, нафти й газу, що використовуються, нині становить майже 35:43:22. Треба зазначити, що вирішальний вплив на обсяг видобутку палива має поки що не вичерпність запасів, а попит на них, який збільшується, та сучасна політика цін. Також родовища викопних видів палива на планеті розташовані дуже нерівномірно. Третина потенційних світових запасів вугілля й газу та понад 20 % нафти розміщена в Росії. Майже 35 % нафти і 17 % газу зосереджено на Середньому Сході. Великі потенціали вугілля, газу й нафти є в Північній Америці. У цих трьох регіонах розташовано майже 70 % розвіданих світових запасів викопного палива. Ще не повністю оцінено великі поклади родовищ нафти й газу, розміщених у районах континентального шельфу морів Північної півкулі [31].

В Україні промислово розробляються близько 200 родовищ, що є базою нафтогазової промисловості. У дослідній промисловій експлуатації перебуває

47 родовищ, експлуатуються 2 газосховища. Найперспективнішим за видобутком нафти й газу вважається Донецько-Придніпровський регіон, у якому зосереджено майже 85 % ресурсів вуглеводнів країни. Відкрито газові родовища в Карпатах, розширюються пошуки нафти на Чорноморському шельфі. Ресурси нафти й природного газу в Україні дають змогу принаймні вдвічі збільшити їх видобуток. Незважаючи на важкий видобувний характер цих ресурсів, національна нафтогазова галузь може належати до однієї з найрентабельніших. На розв'язання цих завдань спрямована державна програма «Освоєння вуглеводневих ресурсів українського сектора Чорного й Азовського морів». З огляду на оцінювання потенційних ресурсів (майже 6,4 млрд т умовного палива), в Україні досліджено менше ніж 40 % запасів викопних вуглеводнів. За матеріалами державної програми «Нафта і газ України до 2030 року», резерви вуглеводневої сировини (близько 300 родовищ) становлять 230 млн т нафти і 1165 млрд куб. м газу і, згідно з розрахунками, забезпечують можливість видобування нафти на рівні 7–8 млн т і газу – 30–35 млрд. куб. м на рік.

Поточні розвідані запаси вуглеводнів залишаються відносно великими, але переважно (60 %) є важкодоступними й вимагають спеціальної технології видобутку та значних інвестицій. На фоні впровадження нововведень, удосконалення технології переробки нафти на нафтопереробних заводах (НПЗ) її видобуток, зокрема на нових родовищах, знижується, що пов'язано, насамперед, із низьким рівнем фінансування геологорозвідувальних робіт. Необхідно брати до уваги й той факт, що з розвіданих геологами запасів експлуатується лише 10 %, натомість зарубіжні нафтові компанії освоюють понад 50 %. Відзначається, що обсяги глибокого розвідувального буріння впродовж останніх 10 років скоротилися, порівняно з 1990 роком, у 5 разів, а приріст запасів вуглеводневої сировини – в 3 рази. В країні не проводяться масштабні геологічні дослідження. Якщо в 1991 році геологи здійснювали близько 75 % проходки, то нині ця цифра знизилася до 10 %, а інші 90 % виконують експлуатаційники – «Укргазвидобування», «Укрнафта»,

«Чорноморнафтогаз» [119].

Ще однією причиною зменшення обсягів геологорозвідувальних робіт є те, що в процесі розробки нафтогазових родовищ погіршується стан довкілля:

1) часті випадки відкритих викидів нафти, газу й пластової води під час розкриття продуктивних пластів свердловинами;

2) постійне забруднення поверхневих вод і глибинних водоносних горизонтів рідкими вуглеводнями, високомінералізованими водами та шкідливими солями;

3) велика загазованість атмосфери під час експлуатації газових родовищ і газосховищ [31].

Італійська нафтогазова компанія Ені повідомила про підписання угоди щодо розробки родовища сланцевого газу на заході України. Ені, якій не вдалося виграти тендер на розробку двох українських родовищ сланцевого газу – Юзівського й Олеського, купує 50,01 % акцій компанії «Західгазінвест», що володіє ліцензією на видобуток сланцевого газу в Львівському вугільному басейні. «Західгазінвест» підконтрольна державній компанії «Надра України» і нафтогазовій компанії «Кадоган Петролеум». У травні Київ обрав іноземних партнерів у видобутку сланцевого газу. На Олеському родовищі на заході країни ним стане Chevron, а на Юзівському, на сході, – Shell. За оцінками українського уряду, видобуток сланцевого газу може початися в 2017 р. [130]. Нині відомо про підписання додаткових угод із компанією Shell щодо видобутку сланцевого газу в Україні.

Українська нафтогазова система дає змогу транспортувати велику кількість сортів нафти і газу різними маршрутами, і це дає можливість вважати Україну унікальним і своєрідним нафтотранспортним вузлом на європейському континенті; відповідно, вона має велике економічне значення. Наприклад, вартість газотранспортної системи України становить близько 28,7 млрд дол. США (майже три державні бюджети України) – це 36,7 тис. кілометрів газопроводів, 78 компресорних станцій 13 підземних сховищ газу, розвинута мережа газовимірювальних і газорозподільних станцій.

Оцінюючи наявний ресурсний потенціал та можливості нафтогазової промисловості, можна сказати, що природний газ та нафта є пріоритетними напрямами використання енергоносіїв у країні. Але для України характерний зростаючий дисбаланс між її внутрішнім попитом, потребами й наявною рентабельною пропозицією за більшістю ПЕР [119]. Це, натомість, як згадувалося вище, призводить до енергетичної кризи.

Серед основних питань енергетичної безпеки визначальним є дефініція балансу між пропозицією й попитом на енергетичну сировину, на який впливає такий чинник, як ціноутворення в енергетиці, циклічні підйоми і спади ринкової пропозиції, потреби галузей і зовнішньополітичні, економічні та фінансові кризи, що були досліджені в попередніх підрозділах.

Зважаючи на приналежність природного газу до стратегічних товарів, політичні чинники є найбільш визначальними в процесі газотранспортування та газопостачання. Так, Міжнародний валютний фонд рекомендував Україні підвищити тарифи на газ для населення на 30 % із подальшим підвищення його до рівня собівартості ресурсу, а для підприємств теплокомуненерго – на 58 % із повним перенесенням цього зростання на опалювальні тарифи для кінцевого споживача – населення. Крім того, європейські фінансові емісари пропонують здійснювати подальше підвищення тарифів на газ, до того ж, уряд має оголосити про графік подальшого підвищення на 20 %, що здійснюватиметься раз на півроку, аж поки буде забезпечено повне відшкодування собівартості ресурсу [131].

У Мінекономрозвитку, оцінивши запропоновану МВФ схему підвищення тарифів, дійшли висновку, що з нею просто «не можна погодитися». Мінекономрозвиток робить акцент на тому, що паралельно з підвищенням тарифів на газ на 30 %, потрібно вживати заходів щодо поліпшення ситуації в газовому секторі. Серед них: досягнення меншої залежності від російського газу, підвищення внутрішнього видобутку, зокрема на шельфі Чорного моря, економія ресурсів, перехід ТЕЦ на інші види палива (торф, буре вугілля) зміна схем теплопостачання (потрібно перейти зі старих

ТЕЦ на міні-котельні, що дасть змогу вивести з експлуатації неефективні ТЕЦ і скоротити споживання газу на 20 %) [131].

Проаналізувавши причини газової кризи 2006–2009 років, можна виокремити не тільки проблеми обмеженої фінансової спроможності НАК «Нафтогаз України». Вона не є основною причиною газової кризи, хоча саме це лежить у руслі традиційних пояснень «Газпрому» європейським партнерам, чому Росія допустила збої в постачанні газу. Очевидно, що фінансовий стан НАК «Нафтогаз» упродовж останніх років є стабільно тяжким, він таким і залишиться, допоки функціонуватиме за тією моделлю, яку в нього заклали 1998 року під час створення. Ця модель вичерпала свій ресурс і має бути змінена. Тому європейська сторона висуває Україні вимоги щодо реорганізації галузі, зафіксовані в Брюссельській декларації за результатами спільної Україна – ЄС конференції з питань модернізації газотранзитної системи від 23 березня 2009 р. Що ж до нинішньої позиції Росії, яка пішла на певні поступки українській стороні, погодившись на підписання доповнень до контрактів від 19 січня 2009 р., то це обумовлено далеко не її доброю волею чи діями українських переговорників, про що говорять у Києві. Росія просто зіштовхнулася з безпрецедентно жорсткою позицією ЄС. Країни Європейського Союзу так і не спромоглися говорити в один голос у попередній період, але примара чергової газової кризи спонукала їх до єдності. Консолідована позиція, яку озвучила Швеція, що головує в ЄС, стала значною мірою сюрпризом для російської сторони. Позиція Євросоюзу полягала в тому, що, згідно з чинними контрактами між «Газпром» і європейськими компаніями, юридична відповідальність перед його європейськими клієнтами лежить на російській стороні. Тому російський прем'єр-міністр отримав недвозначне попередження, що, незалежно від взаємовідносин із Україною, Росія має будь-що забезпечити виконання контрактів. Для РФ залишаються незакритими питання судових позовів із боку європейських компаній за події січня 2009 р. Тож «Газпром» і Росія загалом опиняються в скрутній ситуації у відносинах із європейськими

партнерами [46].

Нині, на думку більшості дослідників, головна причина енергетичної кризи полягає в тому, що в Україні наявна загальна орієнтація на природний газ як на головний вид палива для теплопостачання й приготування їжі. Небезпека, пов'язана з метановою залежністю України від постачальників газу ззовні, почала виявлятися з початку XXI століття, і в січні 2006 р., під час першої газової кризи, вона стала очевидною для багатьох. Проте жодні дії для реструктуризації споживання паливно-енергетичних ресурсів не були зроблені. Частка газу в загальних витратах палива продовжує зростати. Газифікація сіл, доречна в XX ст., продовжується й у XXI ст. Газові котли, попит на які в Європі постійно скорочується у зв'язку з використанням поновлюваних джерел енергії, дедалі частіше застосовують в Україні, сприяючи подальшому руйнуванню централізованих систем теплопостачання, в яких можна використовувати не тільки газ, а й інше паливо. Як наслідок, енергетична криза в Україні створюється не тільки під впливом об'єктивних чинників, що могли би братися до уваги заздалегідь, а простим поворотом газової засувки, розташованої за межами держави. Основний стратегічний напрям має бути визначено як рух до поступового виключення імпортного природного газу, що постійно зростає в ціні, зі сфери теплопостачання й готування їжі шляхом використання інших енергоносіїв й енергозбереження. Відносно дешевий природний газ українського виробництва в перспективі доцільно використовувати переважно в промисловості з метою підтримки її конкурентоспроможності, завдяки якій буде забезпечено економічний розвиток держави [62]. Що ж до Західних регіонів України, то використання альтернативних паливних джерел є досить складним у зв'язку з їх відсутністю в регіоні.

На думку М. М. Гончара [46], залишається фундаментальна причина, що може спричинити газову кризу. Є багато версій і пояснень із приводу цього питання, але ніхто не знає, наскільки холодною буде чергова зима. Пік газопостачання та споживання газу припадає зазвичай на січень та іноді

зміщується на лютий. Робоча гіпотеза Центру «Номос» полягає в тому, що «Газпром» не спроможний під час аномально низьких температур на зимовому піку споживання тривалий час забезпечувати одночасно всіх споживачів газу – і внутрішніх, і зарубіжних. Він не може цього визнати, бо відповідно до чинних контрактів із європейськими споживачами, це загрожує серйозними наслідками – аж до перегляду довгострокових контрактів із відповідними ціновими корекціями на тлі низьких цін на газ на оптовому ринку. Тому газова війна – це спосіб відвернення уваги від реальних проблем і переведення її на інші проблеми, що виглядають дуже правдоподібно. Наприклад, фінансова неспроможність НАК «Нафтогаз». Це виглядає правдоподібно і є реальністю, але глибинна проблема полягає в обмеженій здатності «Газпрому» задовольняти попит споживачів. М. М. Гончар вважає, що в багатьох країнах, які споживають російський газ, спрацьовують внутрішні механізми, які суто фінансово зацікавлені в тому, щоб газові кризи повторювалися. На них можна вигідно заробляти. Так само – із масштабними проектами, що перетворюються на закриті годівниці для низки фірм та політичних «дахів» у різних країнах. Отже, газові кризи – це русій запасних проектів, які нібито мають стати панацеєю від «транзитних ризиків». А корупційні «відкати» та «комісійні» з обхідних потоків – їх фінансовий стимул, що повинен стати винагородою для європейських політиків і топ-менеджерів монополій за участь у масштабному транснаціональному обмані споживачів [46].

Проведені дослідження дали змогу автору стверджувати, що в більшості випадків розв'язання питань, пов'язаних із кризовими явищами в енергетичній сфері, можна шукати в міждержавних фінансових механізмах. При цьому існує низка внутрішньодержавних чинників, що спонукають до виникнення певних кризових явищ у сфері енергопостачання та енергоспоживання. До них можна віднести більшість зовнішніх і внутрішніх чинників, пов'язаних із діяльністю підприємств із газопостачання та газифікації. Тому необхідно дослідити динаміку розвитку галузі газопостачання в Україні, виділити

чинники, що спричиняють кризову ситуацію в даній галузі, дослідити діяльність газорозподільних підприємств із метою виявлення причин виникнення кризових явищ і відповідно до цього розробити заходи щодо подолання кризових явищ на даних підприємствах.

Висновки до розділу 1

1. Аналізуючи теоретико-методичні основи щодо виникнення, розвитку та подолання криз і кризових явищ, автором систематизовано результати сучасних наукових досліджень, на основі яких зроблено висновки, що кризи неминучі, повсюдні, різноманітні, циклічні, у своєму життєвому циклі проходять певні етапи та потребують класифікації. На основі цього систематизовано та розширено класифікаційні ознаки криз та кризових ситуацій і запропоновано авторську класифікацію криз на рівні підприємства.

2. Підсумовуючи результати аналізу наявних підходів різних авторів до визначення поняття «криза», «криза підприємства», «антикризове управління», представлено авторське визначення даних понять:

- «кризи» як загально-економічної категорії, яку, на відміну інших наявних, пропонується визначати як переломний процес, що відбувається в системі внаслідок суттєвого перетворення її основних характеристик та елементів;

- кризи на рівні підприємства – «криза підприємства» – як сукупність кризових явищ, що виникають на кожному етапі життєвого циклу підприємства під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників і призводять до погіршення фінансово-економічного, матеріально-технічного та соціально-психологічного стану підприємства;

- «антикризового управління» – управління, здатного попереджувати й пом'якшувати кризові ситуації у виробничо-господарській діяльності підприємства, утримувати його функціонування в період кризи й виводити з кризового стану з мінімальними втратами і найменш негативними наслідками та забезпечувати нормальне функціонування підприємства після виходу з

кризи.

3. Проаналізовано основні підходи до діагностики та подолання кризових явищ, виділено зовнішні та внутрішні чинники кризових явищ, обґрунтовано необхідність антикризового управління й запропоновано такі етапи антикризового управління:

- аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства з метою попередження чи раннього виявлення загрози кризи;
- попередню діагностику причин (чинників) виникнення кризової ситуації на підприємстві;
- розробку й реалізацію антикризових заходів;
- вихід на намічені цілі нормального функціонування підприємства;
- розробку процедур підвищення конкурентоспроможності підприємства.

4. Проаналізовано проблеми, пов'язані з кризовими явищами в енергетичній сфері, відзначено, що газовий сектор є надзвичайно важливою ланкою паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) й економіки України загалом, виділено головні проблеми цього сектора – значна монопольна залежність від імпорту природного газу, застаріла інфраструктура газових мереж, відставання обсягів геологорозвідувальних робіт від потреб видобутку газу з нових родовищ і нестача інвестицій.

5. Окрім виділених зовнішньоекономічних чинників, що спонукають до виникнення певних кризових явищ у сфері енергопостачання та енергоспоживання, необхідно виділити також внутрішньоекономічні чинники, пов'язані з діяльністю підприємств нафтової та газової промисловості. Тому наступним завданням є обґрунтування теоретичних положень і розробка практичних рекомендацій щодо діагностики та подолання кризових явищ на підприємствах із газопостачання та газифікації України.

6. Результати дослідження, опрацьовані в першому розділі, опубліковано автором у працях [39, 38].

РОЗДІЛ 2

ДІАГНОСТИКА ОСНОВНИХ ПАРАМЕТРІВ РОЗВИТКУ КРИЗОВИХ ЯВИЩ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ІЗ ГАЗОПОСТАЧАННЯ ТА ГАЗИФІКАЦІЇ

2.1 Етимологічна природа походження кризових явищ підприємств галузі газопостачання в Україні

Україна має давні традиції в сфері видобування та використання нафти й природного газу. Газова промисловість бере свій початок із уведення в експлуатацію Дашавського газового родовища й будівництва першого газопроводу Дашава-Стрий у 1924 р. В Україні газифікація розпочалася 1947 року. Цим займалося Міністерство ЖКГ України і його структурний підрозділ – «Головгаз». Після Другої світової війни шахти Донбасу були зруйновані, розробка Кузбаського вугільного родовища ще не розпочалася, а дров на всіх не вистачало. Використання природного газу стало для промисловості й населення виходом з енергетичного глухого кута. Тоді всі питання газозабезпечення розв'язувалися переважно на регіональному рівні – у кожній конкретній області й населеному пункті [45, с. 1]. Інтенсивний розвиток нафтової й газової промисловості пов'язаний із відкриттям у післявоєнний період значних запасів нафти й газу в регіоні Дніпровсько-Донецької западини, на Прикарпатті та в Причорноморсько-Кримській газonosній області. Максимального рівня видобутку нафти (разом із газоконденсатом) – 14,4 млн т – було досягнуто у 1972 р., газу – 68,7 млрд куб. м – у 1975 р. Із території України почалися також перші в світі експортні поставки природного газу – з 1945 року газ постачали до Польщі, з 1967 року – до Чехословаччини, пізніше – до Австрії. Транзит нафти територією України до Чехословаччини розпочався з 1962 р. [81].

З газифікацією областей та більшості міст України в 50–60-і роки ХХ століття було створено комбінати комунальних підприємств, які після організації в 1975 році Республіканського об'єднання з газопостачання та газифікації «Укргаз» стали спеціалізованими об'єднаннями газового господарства. Республіканське об'єднання «Укргаз», до складу якого входило 25 обласних та 20 самостійних міських газових господарств, почало проводити єдину технічну й економічну політику, визначати основні напрями й перспективи розвитку газозабезпечуючих підприємств, впроваджувати у їх діяльність досягнення науково-технічного прогресу, розширювати виробництво газових приладів та запасних деталей до них, розвивати законодавчу та нормативну базу. На початок 1975 року було побудовано близько 23 тис. км міських та селищних газорозподільних мереж, газифіковано природним і скрапленим газом 8,1 млн квартир. Водночас, рівень газифікації в сільській місцевості становив лише 4%. Тому за ініціативою Республіканського об'єднання «Укргаз» Радою Міністрів УРСР у квітні 1983 року було прийнято постанову «Про заходи з прискорення газифікації на селі» [81].

За останнє десятиліття в рамках загальної соціально-економічної реформи в Україні відбуваються широкомасштабні зміни і в газовій галузі. Природний газ став товарною продукцією, що закріплено Законом України «Про нафту і газ» (№ 2665-III від 12 червня 2001 р.). Найактуальнішими завданнями в цій сфері є:

- впровадження заходів з енергозбереження та зменшення енергоємності виробництва;
- забезпечення темпів розвитку капітального будівництва та реконструкції газових мереж за рахунок використання передових технологічних процесів, матеріалів і обладнання;
- повсюдне забезпечення встановлення засобів обліку газу;
- забезпечення своєчасних та повних розрахунків за спожитий природний газ.

Чимало заходів уже реалізовано. Проте ще багато проблем галузі потребують розв'язання. Серед заходів щодо вдосконалення управління й діяльності газової галузі передусім слід визначити організаційно-структурні зміни. У 1998 році створено Національну акціонерну компанію (НАК) «Нафтогаз України» і її Дочірню компанію «Торговий дім “Газ України”», що в грудні 2000 р. шляхом об'єднання ДК «Торговий дім “Газ України”» та Головного Управління «Головпобутгаз» ДК «Укртрансгаз» була реорганізована у ДК «Газ України».

Основні управлінські функції з газопостачання на території України виконує Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України». Також до її функцій належить здійснювання повного циклу операцій з розвідки та розробки родовищ, експлуатаційного та розвідувального буріння, транспортування та зберігання нафти й газу, постачання природного і скрапленого газу споживачам.

Розглянемо структуру НАК «Нафтогаз України» (рис. 2.1).

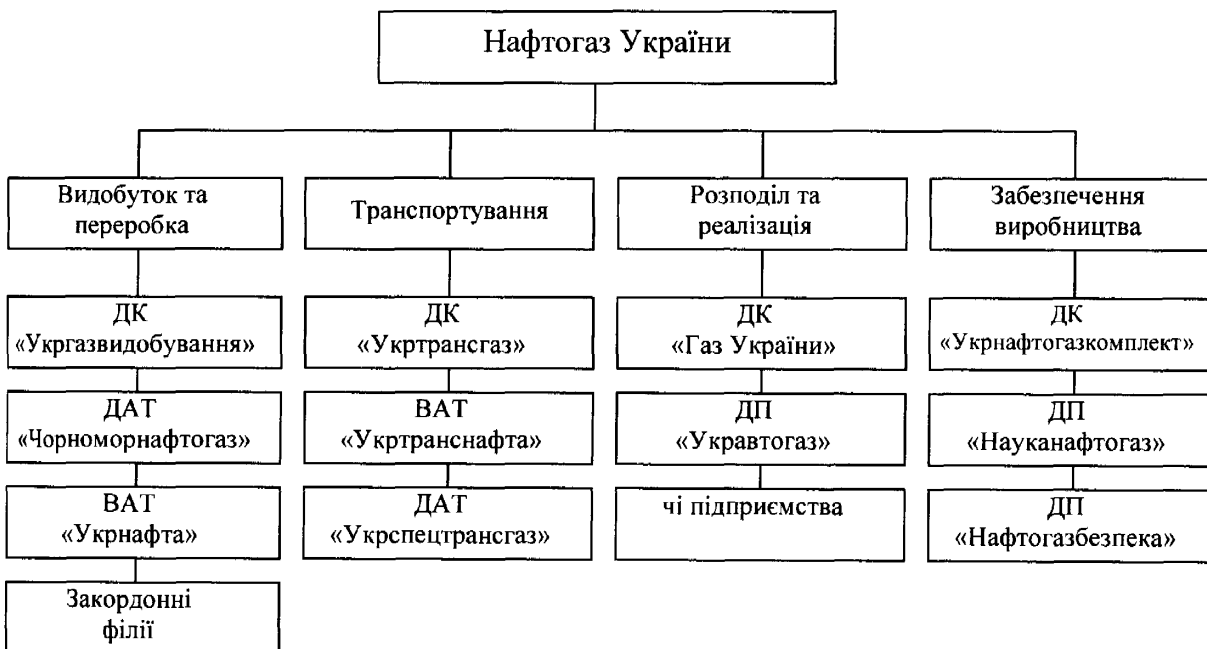


Рис. 2.1. Структура НАК «Нафтогаз України»¹ [164]

Примітка: дана структура діяла до жовтня 2012 року

У складі компанії функціонують 11 основних юридично відокремлених дочірніх компаній та товариств із різними формами власності, що забезпечують виконання повного циклу upstream та downstream операцій у нафтогазовій промисловості [164].

Компанія володіє корпоративними правами відкритих акціонерних товариств із газопостачання та газифікації, теплоенергогенеруючих підприємств та низки інших акціонерних товариств.

Револьюційним кроком на шляху реформування та вдосконалення діяльності ринку природного газу став Закон України «Про засади функціонування ринку природного газу» (№ 2467-VI від 08.07.10).

Законом визначаються правові, економічні та організаційні засади функціонування ринку природного газу. Ринок природного газу визначено Законом як сукупність правовідносин, що виникають у процесі купівлі-продажу природного газу, надання послуг із його транспортування, зберігання, розподілу та постачання. Також Законом урегульовуються питання державного управління, регулювання та нагляду в сфері функціонування ринку природного газу. Формування якісно нового ринку природного газу є важливою передумовою розвитку газової галузі, зміцнення паливно-енергетичного комплексу держави та її економічної незалежності [45].

Система розподільних газопроводів низького тиску є природною монополією й становить єдиний техніко-технологічний комплекс загальнодержавного значення. Держава визнала його таким, що не підлягає приватизації, та передала підприємствам газового господарства в користування. ДК «Газ України», за дорученням НАК «Нафтогаз України», здійснювала контроль за використанням державного майна і втіленням єдиної технічної політики [82].

ДК «Газ України», що входила в структуру НАК «Нафтогаз України», здійснювала надійне транспортування природного газу споживачам, забезпечення стовідсоткових розрахунків за спожитий енергоносієм та

сприяння в експлуатації й розвитку систем газотранспортування й підтримувала тісні партнерські стосунки з 42 підприємствами газопостачання та газифікації, які забезпечують постачання та транспортування газу кінцевим споживачам: Вінницязгаз, Волиньгаз, Гадячгаз, Дніпрогаз, Дніпрпетровськгаз, Донецькмісьгаз, Донецькоблгаз, Житомиргаз, Закрпатгаз, Запоріжжягаз, Івано-Франківськгаз, Київгаз, Київоблгаз, Кіровоградгаз, Коростишівгаз, Криворіжгаз, Кременчукгаз, Кримгаз, Лубнигаз, Луганськгаз, Львівгаз, Макіївгаз, Маріупольгаз, Мелітопольгаз, Миколаївгаз, Одесагаз, Полтавгаз, Рівнегаз, Севастопільгаз, Сумигаз, Тернопільгаз, Тернопільміськгаз, Тисменицягаз, Уманьгаз, Харківгаз, Харківміськгаз, Херсонагаз, Хмельницьгаз, Черкасигаз, Чернівцігаз, Чернігівгаз, Шепетівкагаз [37, с. 24].

За 10 років ДК «Газ України» реалізувала з ресурсів Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України» (за оперативними даними) близько 450 млрд куб. м природного газу. Зокрема понад 165 млрд куб. м природного газу – населенню, близько 10 млрд куб. м – організаціям, що фінансуються з бюджетів різних рівнів, понад 84 млрд куб. м – підприємствам теплової енергетики, близько 128 млрд куб. м – промисловим споживачам, близько 24 млрд куб. м – підприємствам електроенергетики, понад 30 млрд куб. м – енергогенеруючим підприємствам м. Києва [82].

Нині частка нафти й газу в загальному балансі використання первинних енергоресурсів України становить понад 50 %. Пріоритетним енергоресурсом є природний газ, частка якого в енергобалансі за останні роки становить 36–40 %. У технологічних процесах виробничі підприємства НАК «Нафтогаз України» використовують природний газ (87 %), електроенергію (3 %), теплову енергію (2 %), інші види палива (8 %).

Зменшенню втрат природного газу та скороченню його споживання населенням значною мірою сприяє поліпшення стану обліку газу в споживачів за рахунок установлення побутових лічильників газу. Нині переважно завершено оснащення лічильниками газу житла, де газ використовують на

опалення – понад 7,5 млн квартир, що дає змогу обліковувати майже 80 % природного газу, що споживається населенням.

Україна належить до країн із дефіцитом власних природних вуглеводневих ресурсів, задовольняючи потребу в газі за рахунок власного видобутку на 40 % (2009 р.), у нафті – на 12–15 %. У 1991 році споживання природного газу становило 118,1 млрд куб. м і країна посідала 3-тє місце в світі за рівнем споживання газу, поступаючись тільки США й Росії. За 18 років використання природного газу в Україні зменшилося на 55 %, і у 2009 році становило 51,9 млрд куб. м [62].

Україна є значним споживачем природного газу і його транзитером до європейських ринків. Газовий сектор є надзвичайно важливою ланкою паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) і економіки взагалі. Серед головних проблем цього сектора – значна монопольна залежність від імпорту природного газу, застаріла інфраструктура газових мереж, відставання геологорозвідувальних робіт від потреб видобутку газу з нових родовищ та нестача інвестицій. Багато з цих та інших проблем перманентно не розв'язуються, хоча увага до газового сектора ПЕК з боку влади є постійною. Але ця увага була зосереджена, головним чином, на використанні цього сектора для наповнення бюджету, одержання політичних переваг, задоволення приватних інтересів великого бізнесу. Як наслідок – фінансовий стан головної компанії НАК «Нафтогаз України» останнім часом значно погіршився [175] і надій на його покращення залишається дедалі менше. Ситуація ускладнюється тим, що за останнім газовими угодами [32, 94] фактично збільшено ціну природного газу для України й ускладнено умови розрахунків за нього, а транзитний тариф залишився незмінним, рівень оплати за газ українських споживачів у зв'язку з економічною кризою зменшується. Серед інших, не менш важливих проблем, – експансія «Газпрому» на внутрішній ринок газу, загрози втрати газотранспортної системи (ГТС), нерозвинутість внутрішнього ринку газу. Зазначені проблеми потребують розв'язання в максимально стислі терміни, при немалих фінансових затратах і

зваженій енергетичній політиці, спрямованій не тільки на розв'язання поточних проблем, а й на перспективу.

Нині складно поєднати такі поняття, як підприємство, що реалізує енергоносії, і збитковість його діяльності. Але хоч це й парадоксально, проте частина підприємств України, що займається транспортуванням та постачанням природного газу, не отримують чистого прибутку взагалі, тобто є збитковими.

Так, на вимогу постанови Національної комісії регулювання електроенергетики (НКРЕ) України від 16.02.06. № 176 «Про затвердження граничного рівня ціни на природний газ», який поставляється для промислових споживачів від 1 березня 2006 року, значно збільшені ціни на виробничо-технологічні витрати, нормовані втрати природного газу та власні потреби. Однак витрати на їх фінансування в тарифах не були передбачені. З 1 червня 2006 року НКРЕ підвищила тарифи на послуги з транспортування газу і ще частково не врахувала витрати для виробничо-технологічних потреб. Отже, в 2006 році понад 150 млн грн витрат на ВТВ не враховано в тарифах. Товариства зазнали додаткових збитків і не спроможні були в повному обсязі розрахуватися за газ із постачальниками. Дефіцит коштів становив понад 400 млн грн.

Нині не тільки життєзабезпечення населення, а й економіки держави загалом безпосередньо залежить від функціонування системи газопостачання. Основним джерелом фінансування витрат, пов'язаних з обслуговуванням, експлуатацією та забезпеченням стабільної роботи системи газопостачання, є тарифна виручка, отримана за надання послуг із транспортування природного газу розподільними мережами та постачання газу споживачам. Проте тарифи на транспортування й постачання не забезпечують їх економічно обґрунтованих витрат та необхідного рівня рентабельності [34, с. 34].

У 2007 році через невідповідність тарифів економічно обґрунтованим витратам підприємства з газопостачання та газифікації мали збитки від господарської діяльності понад 400 млн грн, зокрема, у зв'язку з:

- установленням диференційованих цін на природний газ – понад 70 млн грн;
- відсутністю коригування (НКРЕ) тарифу на постачання та транспортування природного газу у зв'язку зі зменшенням обсягів його транспортування й постачання – 140 млн грн;
- невідповідністю між нормативною чисельністю працюючих та чисельністю прийнятою до розрахунку при встановленні тарифу на 2007 рік – понад 100 млн грн;
- іншими причинами – понад 100 млн грн.

Зазначена ситуація призвела до того, що підприємства з газопостачання та газифікації не можуть належним чином впливати на технічний стан мереж та споруд на них, забезпечити функціонування газорозподільної системи в нормальному, стабільному режимі, утримання обладнання та устаткування згідно з технічними характеристиками та вимогами технічних норм, зокрема, у зв'язку з тим, що фактична чисельність працюючих становить лише 75 % від нормативної, плінність кадрів – від 8 % до 28 %, а заробітна плата працівників є найнижчою серед підприємств нафтового комплексу та загалом по промисловості України й становить, відповідно, 65 % та 84 % від середньої зарплати по нафтогазовому комплексу та промисловості.

За 2008 та 2009 рр. дефіцит коштів підприємств галузі становив 2841,6 млн грн. І, як наслідок, – відсутність фінансування на заміну та реконструкцію систем газопостачання. Не передбачались інвестиційні програми в тогочасних тарифах, затверджених НКРЕ.

Вимушене переведення колективів підприємств на скорочений робочий тиждень праці, при цьому не обґрунтоване зменшення фонду оплати праці на 534,3 млн грн і середньої заробітної плати на 25,6 %, порівняно з передбаченою в нереальних тарифах, не дало позитивних рішень щодо покращення фінансового стану підприємств.

Фактична середньооблікова чисельність персоналу при значному

зростанні обсягу виробничо-експлуатаційних робіт була зменшена. За рахунок низької заробітної плати відбулося масове звільнення з роботи висококваліфікованих робочих кадрів. Так, у 2009 р. було звільнено 1856 осіб. Неукомплектованість спеціалістами становила понад 20 %.

Слід врахувати й те, що середня заробітна плата газових господарств становить лише 55 % від середньої зарплати інших підприємств нафтогазової галузі. І, як наслідок, щорічно звільняються кваліфіковані працівники. Відхилення середньої чисельності працівників від необхідної нормативної у 2011 р. становила:

- по транспортуванню природного газу – 33,5 %;
- по постачанню природного газу – 28,7 %.

Щорічне зростання систем газопостачання (газових мереж, ГРП, ШГРП тощо) та зростання їх зносу, термін експлуатації яких перевищує граничний термін – 30 років, а нині фактично перевищує понад 40–45 років, потребує заміни, реконструкції та модернізації згідно з «Правилами безпеки систем газопостачання України». Крім того, з різних об'єктивних причин, що не залежат від діяльності підприємств, обсяг протранспортованого газу щорічно зменшується. Наприклад, у 2009 р. обсяг протранспортованого газу був меншим на 7,7 млрд куб. м або на 17,3 %, порівняно з 2008 р. Відповідно, підприємства галузі недоотримали доходів у сумі 1029,1 млн грн [37, с. 24].

Часткове впорядкування тарифів у 2010–2011 рр. на послуги з транспортування природного газу для постачальних підприємств та зростання обсягів транспортування газу на 2,6 % дало змогу дещо покращити фінансовий стан підприємств. Однак, незважаючи на те, що загалом по системі газових господарств у 2011 р. прибутки, тарифи на послуги з транспортування природного газу ще значною мірою залишаються економічно необґрунтованими. Окремі підприємства залишаються з великими збитками (ПАТ «Рівнегаз» – 29,8 млн грн, ПАТ «Одесагаз» – 47,3 млн грн, ПАТ «Чернівцігаз» – 18,9 млн грн).

За 2011 рік збитки становлять:

- по транспортуванню природного газу – 91,2 млн грн (8 підприємств, або 19,5 %);
- по постачанню природного газу – 24,1 млн грн (13 підприємств, або 31,7 %).

Великий вплив на стан галузі має технічний стан газотранспортної та газорозподільної мережі. Так, наприклад, станом на 1 січня 1976 року на 51 тис. газифікованих квартир припадав один нещасний випадок, пов'язаний із газозабезпеченням. Завдяки системній політиці в газовій галузі, станом на 1 січня 1993 року один нещасний випадок припадав уже на 1 млн 20 тис. квартир. А станом на 1 січня поточного року він становить лише 122 тис. 18 квартир. Тобто за останні 15 років рівень безпеки знизився вдесятеро. Нині за рівнем безпеки газопроводи дорівнюють показникам 1977 року. Зруйнувалася чітка система «Укргазу», захист газопроводів погіршився, що призводить до їх передчасного спрацювання та аварій. Загалом ситуація складна: тарифи на послуги з транспортування й постачання газу споживачам не повною мірою відповідають науково обґрунтованим нормативам, зарплата – найнижча в галузі, велика плінність кадрів, особливо серед робітничих професій, відсутність соціальних гарантій (програм забезпечення житлом, оздоровлення). У виграші тільки власники. І завдання держави – максимально оперативно зробити так, щоб змінити стан справ. Бо складається враження, що галузь кинуто напризволяще [45].

Незадовільний фінансовий стан підприємств із газопостачання та газифікації, як було зазначено вище, зменшує можливості надійного утримання в належному технічному стані стратегічно небезпечних систем газопостачання, зменшує можливості, пов'язані з розв'язанням питань соціально-економічного розвитку трудових колективів, що в комплексі може призвести до непередбачених наслідків. Тому необхідним є проведення детального аналізу причин такої ситуації, усіх позитивних та негативних чинників, що впливають на величину прибутку даних підприємств і розроблення детальних заходів виходу з кризової ситуації [34, с. 32].

За роки досліджень (2006–2011 рр.) частина підприємств із газопостачання та газифікації України були збитковими й більшість із них містяться в Західному регіоні України. Тому в роботі ми зупинимося на аналізі діяльності даних підприємств, діагностиці їх кризового стану та аналізі чинників його виникнення і, відповідно, пошуку шляхів виходу з кризової ситуації, що склалася.

Розглянемо детальніше основні результати роботи підприємств із газифікації та газопостачання, а саме підприємства у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях, які переважно відзначаються наявністю на них певних кризових явищ. Отже, візьмо до уваги діяльність таких підприємств із газопостачання та газифікації, як ПАТ «Волиньгаз», ПАТ «Івано-Франківськгаз», ПАТ «Львівгаз», ПАТ «Рівнегаз», ПАТ «Тернопільгаз» та ПАТ «Чернівцігаз». Аналізуючи динаміку зміни величини чистого прибутку (рис. 2.2) підприємств, що досліджуються, можна чітко зауважити наявність на них певних кризових явищ, адже основна діяльність даних підприємств характеризується збитковістю. У подальших дослідженнях необхідно визначити основні причини такого стану з метою подолання даних кризових явищ, що виникають на підприємствах із газопостачання та газифікації в Західному регіоні України.

Дані підприємства забезпечують одну з основних функцій – безперебійне та безаварійне газопостачання до споживачів. Основним видом діяльності таких підприємств є транспортування (розподіл) та постачання природного газу. До додаткових видів діяльності належить реалізація зрідженого газу та інша діяльність. Результати діяльності даних підприємств залежать від тарифної виручки за надані послуги, що, натомість, значною мірою залежить від обсягів споживання природного газу. Основними споживачами природного газу є населення, бюджетні установи, комунально-побутові та промислові підприємства відповідної області. Постачальниками енергоносіїв, паливо-мастильних матеріалів та інших товарів та сировини є

енергетичні компанії України. Тарифи на транспортування та постачання природного газу встановлюються державою, а ціни на реалізацію зрідженого газу та тарифи по наданню інших послуг розробляються підприємствами. Проаналізуємо зміну чистого прибутку даних підприємств за шість останніх років (рис. 2.2).

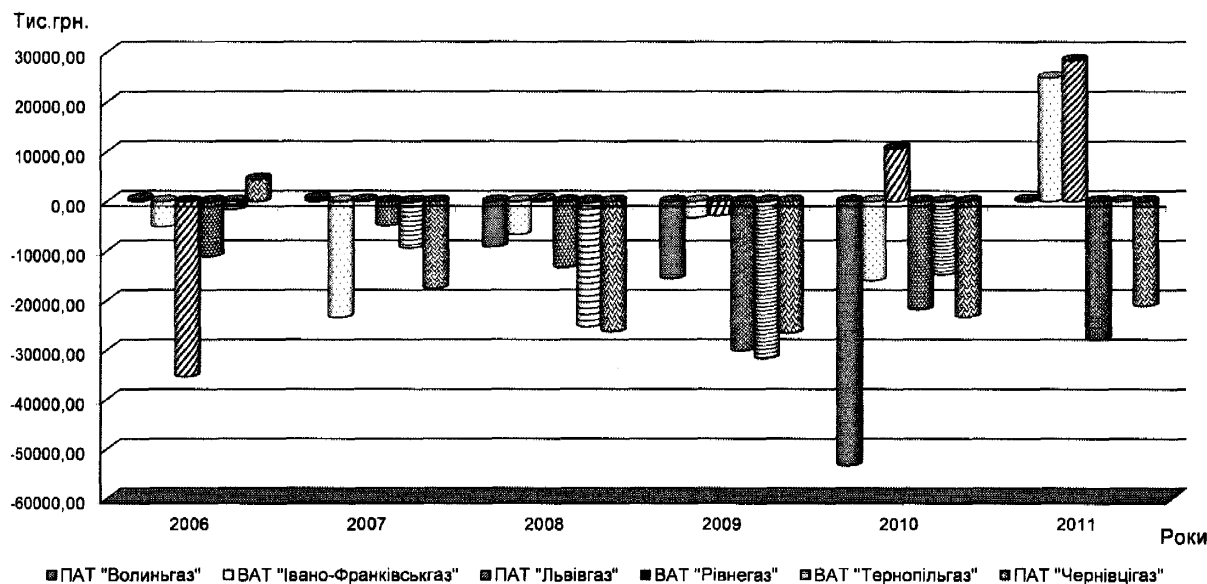


Рисунок 2.2 – Динаміка зміни величини чистого прибутку підприємств із газопостачання та газифікації за 2006–2011 рр.

Як бачимо з аналізу динаміки зміни величини чистого прибутку підприємств газопостачання, у 2006 році з шести досліджуваних підприємств чистий прибуток отримало тільки одне підприємство – ПАТ «Чернівцігаз». За 2007–2009 роки жодне з шести підприємств із газопостачання не отримало чистого прибутку. Загальний збиток від діяльності шести досліджуваних підприємств

зазнав максимального значення у 2009 році і становив 92185 тис. грн. Мінімальне значення спостерігалось у 2006 році й становило 46306 тис. грн. За досліджуваний період максимального збитку зазнавало ПАТ «Волиньгаз» у 2010 році: його величина становила понад 50 тис. грн. У 2010 році ще чотири підприємства не отримали чистого прибутку: ПАТ «Рівнегаз», ПАТ «Іванофранківськгаз», ПАТ «Тернопільгаз», ПАТ «Чернівцігаз». У 2011 році зитковими були ПАТ «Рівнегаз», ПАТ «Тернопільгаз» та ПАТ «Чернівцігаз».

Кризовий стан підприємства – це сукупність багатьох чинників, які в поєднанні спричиняють певну дію, що призводить до критичних ситуацій на певному підприємстві. Що ж до кризового стану вітчизняних підприємств, то основними причинами її виникнення можна назвати [65]:

- неправильну цінову політику держави;
- недостатній рівень знань про можливості передбачення кризи;
- низький рівень функціонування й взаємозв'язку між такими важливими механізмами, як соціально-політичний, господарсько-економічний і культурно-психологічний;
- недостатній контроль, що проявляє себе в трьох аспектах: відсутність планування, необґрунтоване ухвалення рішень, випадкові відхилення, помилки та прорахунки (інженерні, управлінські, політичні) тощо.

При цьому можна стверджувати, що проблема полягає в невчасному виявленні чинників виникнення кризи на підприємстві. Тобто підприємства не проводять своєчасної комплексної діагностики стану підприємства сучасними методами. Тому одним із важливих чинників у досягненні позитивних результатів діяльності й виходу з кризової ситуації стає визначення причин її настання [65].

Отже, внаслідок аналізу динаміки розвитку галузі газопостачання України, виділено основні причини виникнення кризових явищ у даній галузі. Встановлено, що підприємства з газопостачання та газифікації забезпечують одну з важливих функцій – безперебійне та безаварійне газопостачання до споживачів. У результаті проведеного аналізу основних фінансових показників діяльності газорозподільних підприємств, визначено, що кризові явища спостерігаються переважно на підприємствах Західного регіону України. Для аналізу було обрано підприємства, що забезпечують транспортування та постачання газу у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях. Тому необхідно здійснити діагностику діяльності та фінансового стану підприємств із газопостачання та газифікації, виявити основні чинники виникнення

кризових явищ та їх вплив на результати діяльності газорозподільних підприємств із метою запобігання та подолання кризових явищ.

2.2 Аналіз зовнішніх чинників та дослідження їх впливу на результати діяльності газорозподільних підприємств

Зважаючи на основний вид діяльності підприємств, що досліджуються, а саме розподіл та постачання природного газу, основним джерелом фінансових надходжень даних підприємств є відповідні розрахунки споживачів за спожитий газ. Проведемо аналіз структури споживачів і основних результатів споживання та сплати за надані послуги.

Для визначення основного споживача природного газу в Західному регіоні України розглянемо структуру споживачів на прикладі ПАТ «Тернопільгаз» (рис. 2.3).

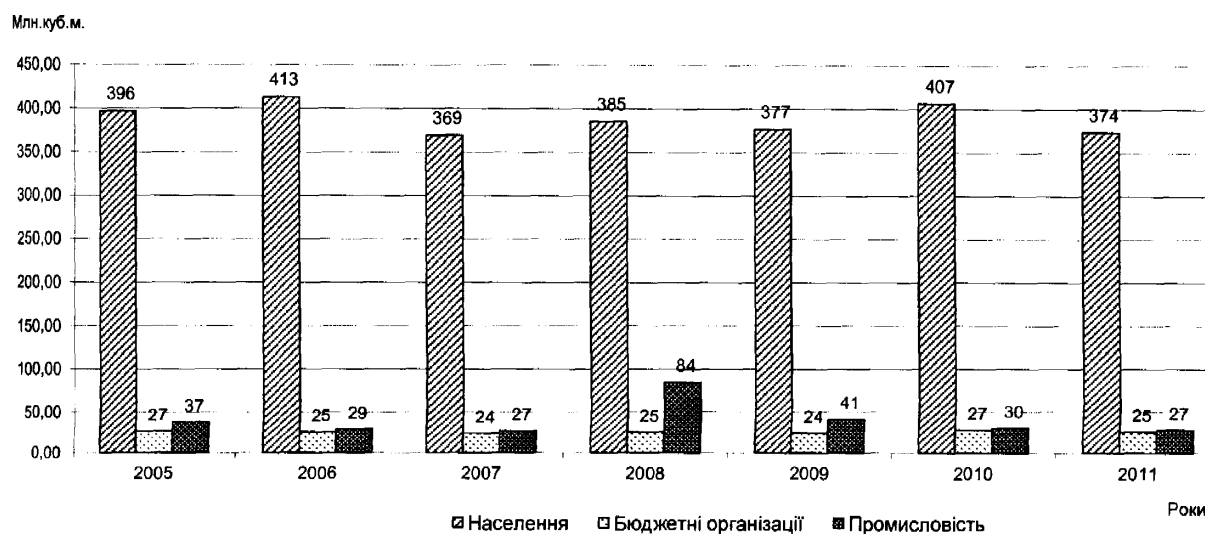


Рисунок 2.3 – Динаміка зміни величини споживання природного газу в основній структурі споживачів ПАТ «Тернопільгаз»

Примітка: побудовано автором на основі звітних даних ПАТ «Тернопільгаз»

Як бачимо з рисунка, в структурі споживачів ПАТ «Тернопільгаз» домінуюча частина, а це в середньому 87 %, припадає на населення.

Аналізуючи динаміку споживання природного газу, спостерігається відносна стабільність даного показника за представлений період досліджень: мінімальний показник споживання населенням був у 2007 році і становив 369 млн куб. м, а максимальний – у 2006 році з відповідним показником у 413 млн куб. м. Аналогічна ситуація із споживанням природного газу та структурою основних споживачів спостерігається на більшості підприємств із газопостачання та газифікації Західного регіону України.

Далі необхідно проаналізувати такий чинник, як своєчасність надходження коштів за надані підприємствами послуги. В нашому випадку для прикладу розглянуто структуру заборгованості споживачів за спожитий природний газ перед ПАТ «Тернопільгаз» (рис. 2.4)

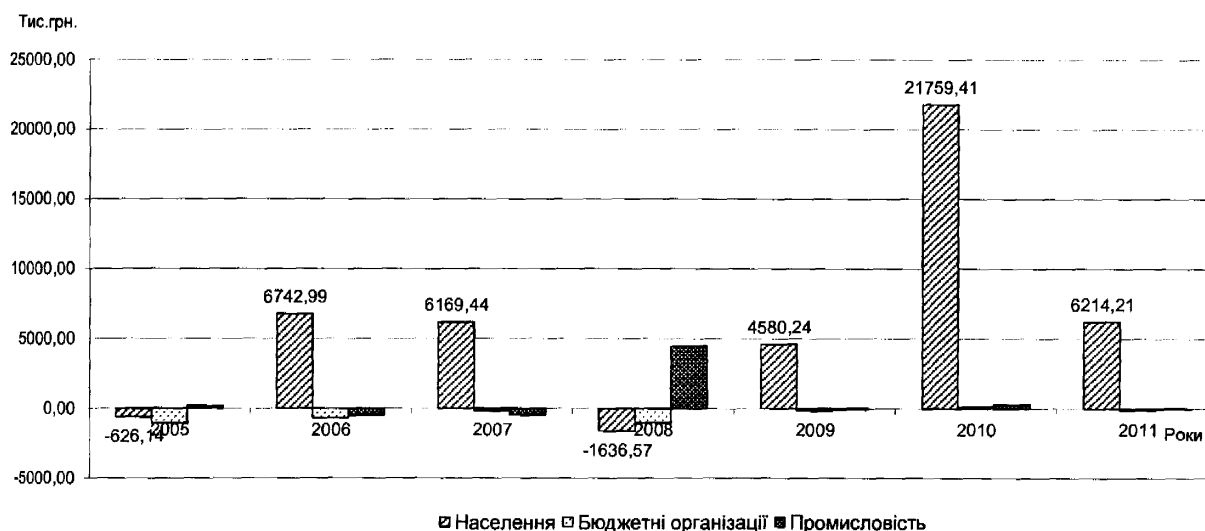


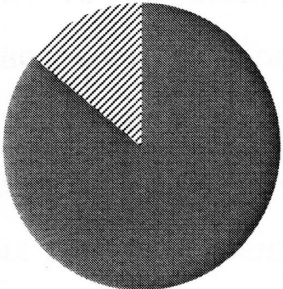
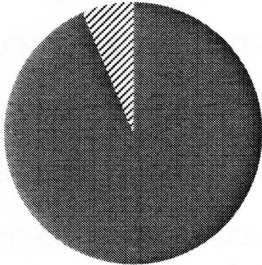
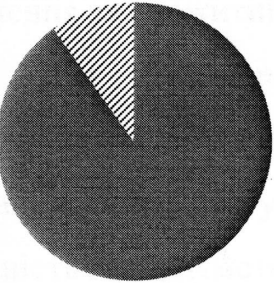
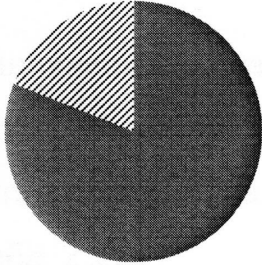
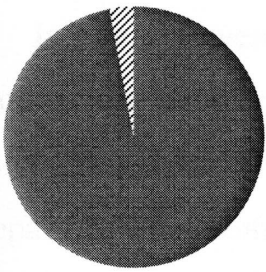
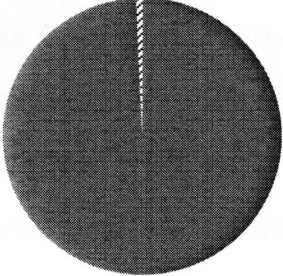
Рисунок 2.4 – Динаміка зміни величини заборгованості в загальній структурі основних споживачів природного газу ПАТ «Тернопільгаз»

Примітка: значне збільшення заборгованості населення в 2010 році пов'язане зі значною зміною тарифів.

Аналізуючи діаграму на рисунку 2.4, можна спостерігати певну аналогію щодо величини споживання та величини заборгованості в загальній структурі основних споживачів природного газу ПАТ «Тернопільгаз». Найбільшу заборгованість у сумі 21760 тис. грн перед підприємством-постачальником природного газу можна спостерігати у 2010 році. Ця заборгованість припадає на основного споживача природного газу – населення

Звісно, заборгованість має відповідний вплив на величину прибутковості підприємства. Для точнішого аналізу даної величини необхідно проаналізувати зміну частки заборгованості відносно загальної величини доходу підприємства (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Аналіз частки заборгованості в загальній величині доходу підприємства за 2006–2011 рр.

Рік	Діаграма	Величина частки заборгованості в загальній величині доходу, %	Рік	Діаграма	Величина частки заборгованості в загальній величині доходу, %
2006		16,59	2009		6,85
2007		10,98	2010		23,52
2008		3,08	2011		0,75
Середнє значення частки заборгованості становить 10,3 % від загальної суми доходу					

Здійснивши аналіз частки заборгованості в загальній величині доходу підприємства, можна зробити висновок, що в середньому величина заборгованості становить 10,3 %, тому її вплив на прибутковість підприємства можна оцінити як середній. При цьому, якщо врахувати, що дана заборгованість погашається впродовж наступного за досліджуваним роком із

появою в тих самих межах нової, можна стверджувати, що її вплив на прибутковість підприємства можна оцінювати як мінімальний.

Щодо величини та вартості реалізованого природного газу, то особливістю Західного регіону України є те, що він характеризується меншою кількістю промислових підприємств, які споживають велику кількість природного газу, порівняно з Центральними та Східним регіонами. Тому основу доходу підприємств із газопостачання та газифікації Західного регіону України становлять кошти, що надходять від населення, – майже 90 %, й близько 10 % становлять надходження від бюджетних організацій та промисловості. З цього випливає також взаємозв'язок першого чинника, а саме величини та вартості реалізованої продукції, із другим – своєчасністю надходження коштів за надані послуги, оскільки відомо, що з настанням певних кризових явищ у суспільстві відчувається несвоечасність розрахунків населення за спожитий природний газ.

Для з'ясування решти причин виникнення кризових явищ на підприємствах із газопостачання та газифікації необхідно виділити, окрім описаних вище, наступні зовнішні чинники та провести аналіз їх впливу на діяльність підприємств, що досліджуються (табл. 2.2).

Із представлених у табл. 2.2 основних зовнішніх чинників впливу на діяльність підприємств із газопостачання та газифікації проаналізуємо основні чинники природного типу. До таких чинників належить середня зміна температури зовнішнього середовища, що має певний вплив і на величину споживання природного газу споживачами, і на дохідність підприємства. Чинники загальноекономічного, ринкового та політичного типу можна об'єднати однією категорією – ціною на природний газ.

Як відомо, основною продукцією підприємств із газопостачання та газифікації є природний газ, а обсяг газу, що споживається, є основним впливовим чинником на зміну дохідності даних підприємств.

Таблиця 2.2 – Аналіз основних зовнішніх чинників впливу на діяльність підприємств із газопостачання та газифікації

№ з/п	Тип чинника	Назва чинника	Вплив чинника	Категорія впливу
1.	Політичні	Політична нестабільність	Ціна як чинник впливу на зовнішньоекономічний стан держави	Ціна
2.	Ринкові	Монополістичний ринок	Неможливість регулювання ціни	
		Адміністрування ціни через НКРЕ		
		Структура споживачів	Зборгованість	
		Обсяги споживання	Зменшення споживання	
3.	Природні	Зміна температури зовнішнього середовища	Нерівномірність споживання природного газу	Температура
4.	Правові	Нестабільність регулюючого законодавства	Несвоєчасність та необґрунтованість законодавчих актів	Ціна
5.	Загально-економічні	Загальносвітова фінансова та енергетична криза	Сповільнення платіжного обороту	
		Економічний стан країни	Низькі доходи населення	

Примітка: розроблено автором на основі проведених досліджень

Відомо, що транспортування природного газу здійснюється відповідно до певного договору. За договором транспортування природного газу, газотранспортне підприємство зобов'язується транспортувати природний газ, довірений йому замовником, розподільчими й підвідними трубопроводами, до пункту приймання-передачі газу та передати його замовнику, а замовник зобов'язується сплатити газотранспортному підприємству встановлену в договорі вартість транспортування. Пунктом приймання-передачі газу є об'єкт Єдиної газотранспортної системи України, на якому здійснюється передача природного газу між учасниками газового ринку, обладнаний вузлом обліку природного газу.

На рисунку 2.5 представлено зміну динаміки протранспортованого газу ПАТ «Тернопільгаз» за останні десять років.

Якщо проаналізувати дану динаміку зміни, то можна відзначити характерні сезонні коливання досліджуваного показника впродовж усього

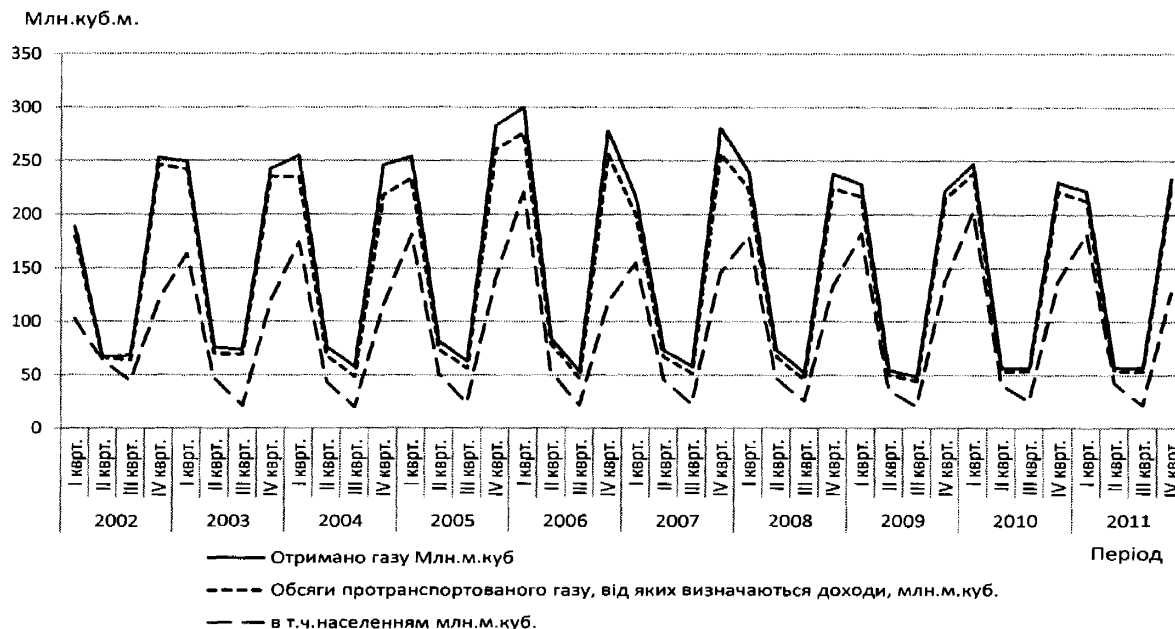


Рисунок 2.5 – Динаміка зміни величини протранспортованого газу за 2002–2011 рр

Примітка: розраховано й побудовано автором на основі проведених досліджень

терміну досліджень, тобто прослідковується чіткий вплив природніх чинників і, зокрема, температури повітря зовнішнього середовища. Тобто як один із чинників впливу на діяльність підприємств із газопостачання та газифікації є чинник природнього типу.

Максимальне значення обсягу протранспортованого газу в першому та четвертому кварталах (рис. 2.6) за весь період досліджень становить 276 млн куб. м, мінімальне – 180 млн куб. м. Різниця споживання при цьому – 96 млн куб. м.

Якщо проаналізувати аналогічний період за другий і третій квартали (рис. 2.7), то можна побачити, що максимальне значення обсягу протранспортованого газу в першому та четвертому кварталах за весь період досліджень становить 78,5 млн куб. м, а мінімальне – 44 млн куб. м. Різниця

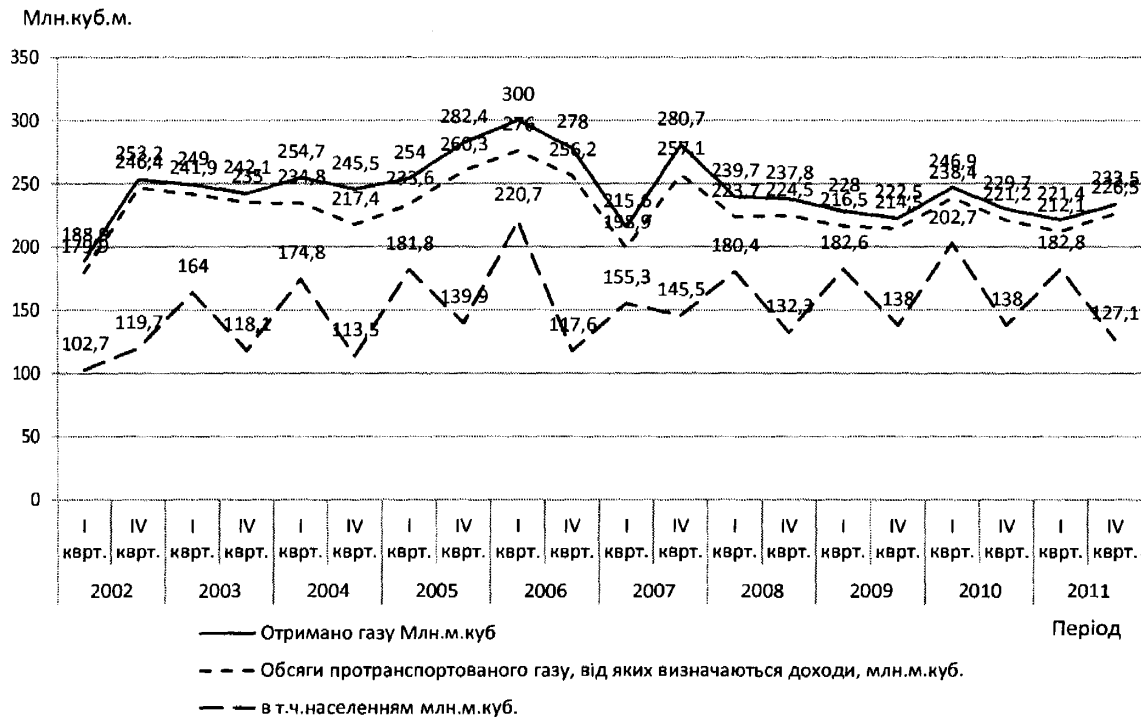


Рисунок 2.6 – Динаміка зміни величини протранспортованого газу за перший та четвертий квартали 2002–2011 рр.

Примітка: розраховано й побудовано автором на основі проведених досліджень

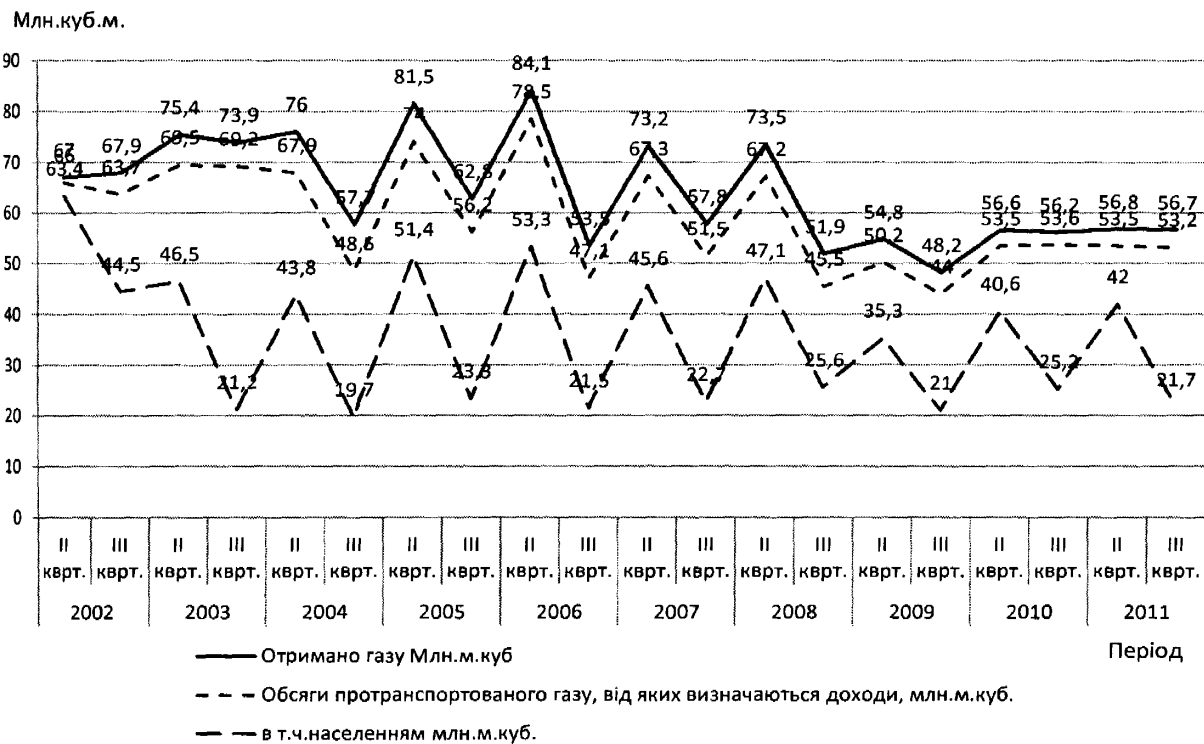


Рисунок 2.7 – Динаміка зміни величини протранспортованого газу за другий та третій квартали 2002–2011 рр.

Примітка: розраховано й побудовано автором на основі проведених досліджень

споживання при цьому – 34,5 млн куб. м. Тобто можна зробити висновок, що обсяги споживання в першому та четвертому кварталах року в три з половиною рази вищі, ніж у другому та третьому кварталах. Отже, впродовж року відбуваються значні коливання величини протранспортованого газу. Виявлення та дослідження причин такої ситуації є важливим завданням нормалізації діяльності підприємств із газопостачання та газифікації, адже значні перепади показника величини транспортування природного газу можуть бути основною причиною нестабільності величини прибутку даних підприємств.

На нашу думку, температура навколишнього середовища є основним чинником впливу на споживання природного газу в більшості населення для обігріву помешкань, а ціна на природний газ є загально впливовим чинником для всіх категорій споживачів. Приділення нами великої уваги температурним коливанням пояснюється специфікою кліматичної зони країни та особливостями регіонального розподілу величини споживання природного газу основними споживачами.

На основі динаміки зміни середньої температури за останні десять років у Західному регіоні України (рис. 2.8) можна стверджувати, що температура повітря має усталену характерно жорстку динаміку поквартальної зміни. Значна зміна температури має великий вплив на величину споживання природного газу населенням, що використовується для опалення приміщень. При цьому необхідно відмітити, що частка спожитого природного газу споживачами Західного регіону України, що використовується для опалення приміщень, є набагато вищою за інші регіони України, оскільки Західний регіон України характеризується малою кількістю підприємств із великими об'ємами споживання природного газу в промислових чи виробничих цілях, а основним споживачем природного газу Західного регіону України є населення, яке основну частину природного газу використовує в зимовий період для опалення своїх помешкань.

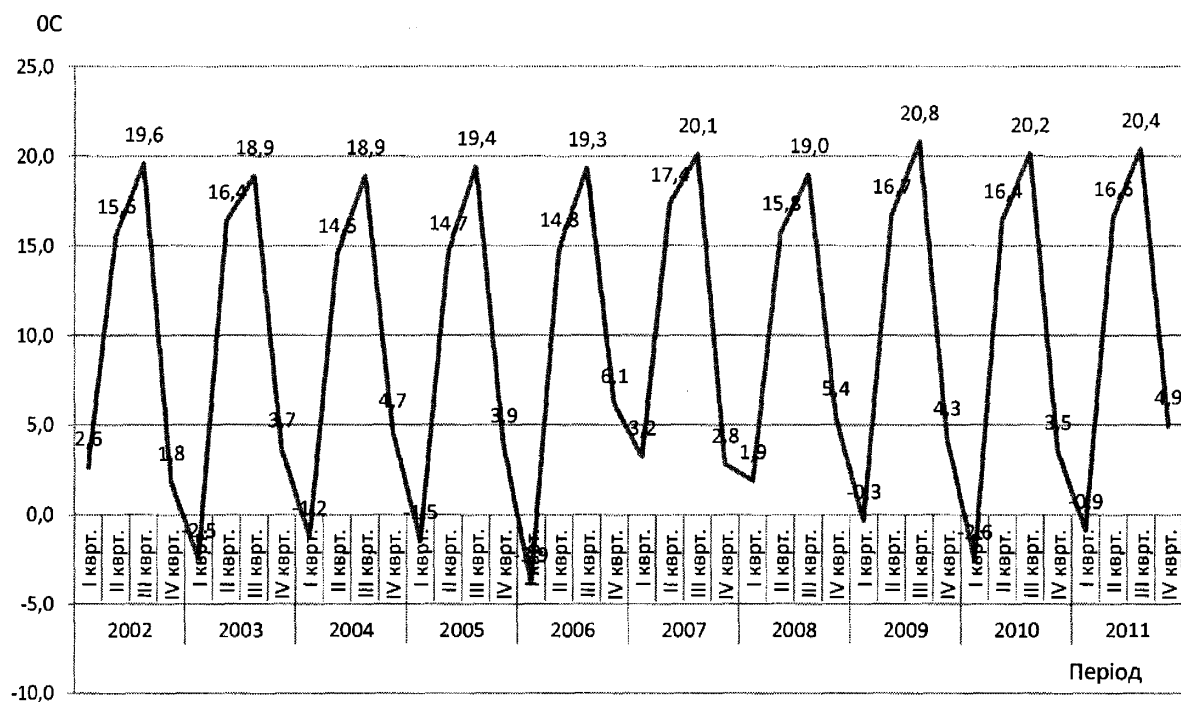


Рисунок 2.8 – Динаміка зміни температури повітря зовнішнього середовища в Західному регіоні України за десять останніх років

Примітка: розраховано й побудовано автором на основі проведених досліджень

Граничний рівень оптової ціни на природний газ, що використовується для потреб населення, бюджетних установ і організацій, підприємств комунальної теплоенергетики та котелень промислових підприємств, які відпускають теплову енергію зазначеним споживачам, є сумою, що складається з оптової ціни газу власного видобутку або ціни імпортованого газу, отриманого як плату за транзит від Російського акціонерного товариства «Газпром», з урахуванням податку на додану вартість та тарифів на послуги з транспортування та реалізацію природного газу територією України. Як відомо, тарифи на транспортування та реалізацію природного газу територією України визначаються з урахуванням витрат дочірніх компаній «Укртрансгаз», «Торговий дім «Газ України»», ДАТ «Чорноморнафтогаз», а також Державного комунального підприємства «Київгаз». Диференційовані тарифи для власних підприємств НАК «Нафтогаз України» затверджує своїм наказом у межах середнього тарифу, з урахуванням визначених розмірів тарифів та граничного рівня оптової ціни на природний газ, що

використовується для потреб населення, бюджетних установ і організацій, тих підприємств комунальної теплоенергетики та котелень промислових підприємств, які відпускають теплову енергію зазначеним споживачам. Тобто в ціну природного газу входить тариф на транспортування, тариф на постачання та враховуються певні витрати підприємств із газопостачання та газифікації. Основну роль при цьому відіграє тариф на транспортування природного газу. У тарифах на постачання та транспортування природного газу враховуються такі статті витрат, як виробничо-технологічні витрати, витрати на матеріали, паливо, оплату праці працівників тощо. При цьому основною діяльністю підприємств із газопостачання та газифікації є саме транспортування (розподіл) природного газу, тобто його доведення до споживачів.

Отже, як ціновий чинник розглянемо тариф на транспортування природного газу. Динаміка зміни даного показника (рис. 2.9) особливо за

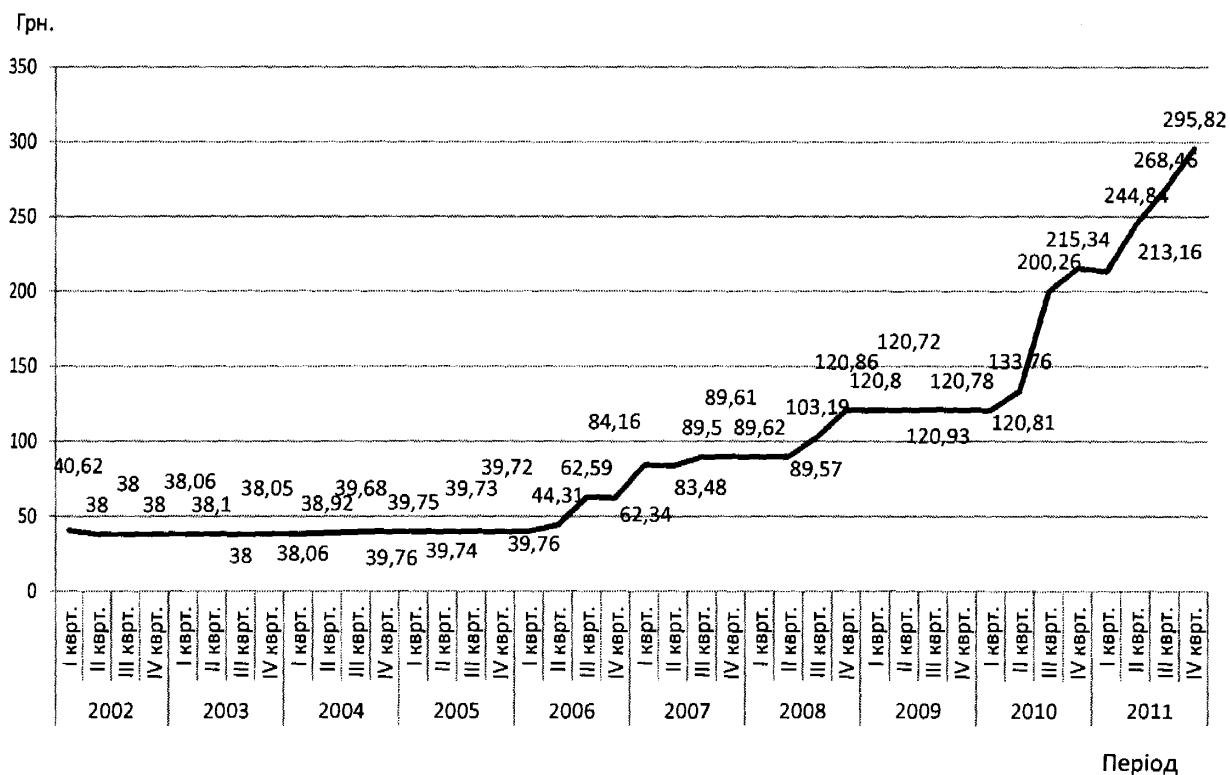


Рисунок 2.9 – Динаміка зміни тарифу на транспортування природного газу за 2002–2011 рр.

Примітка: розраховано й побудовано автором на основі проведених досліджень

2006–2011 роки має стійку тенденцію до збільшення. Так, із 2002-го по 2006 рік значення тарифу коливалося від 38 грн за тис. куб. м до 40,62 грн за тис. куб. м. Відповідно, різниця в тарифах була невелика: 2,62 грн, а з 2006-го по 2011 рік тариф на транспортування природного газу зріс майже у вісім разів, а різниця збільшилася майже в сто разів і становила вже 256,06 грн. Тобто за останні шість років спостерігається не тільки стійка зростаюча динаміка зміни тарифу на транспортування природного газу, а й значне його зростання, порівняно з періодом до 2006 року.

Отже, в нашому випадку на величину протранспортованого природного газу найбільше впливають цінові та температурні чинники. Між ними існує складний взаємозв'язок, тому їх вплив на величину протранспортованого природного газу є комплексним, а не сумою окремих впливів. Для оцінювання міри впливу цінового та температурного чинників, зважаючи на відносну усередненість впливу решти чинників на споживання природного газу, використаємо кореляційно-регресійний аналіз. Треба зауважити, що між вищезгаданими чинниками не існує функціонального зв'язку, тому кореляційно-регресійний аналіз є найбільш доцільним методом оцінювання їх впливу.

У нашому випадку завдання зводиться до знаходження аналітичного виразу, що якнайкраще відбивав би зв'язок чинників із результативною ознакою, тобто необхідно визначити функцію:

$$V_{sp} = f(C, t), \quad (2.1)$$

де V_{sp} – величина споживання (протранспортованого) природного газу, млн куб. м;

C – ціна (середньозважений тариф на транспортування) 1000 куб. м, грн;

t – температура повітря навколишнього середовища, $^{\circ}\text{C}$.

Відомо, що проблематичним є вибір форми аналітичного виразу зв'язку, на підставі якого за наявними чинниками визначають результативну ознаку-функцію. Ця функція повинна краще за інші відтворювати реальні зв'язки між чинниками та досліджуваним показником, а в нашому випадку – між змінами температури й ціни та величини споживання. При цьому емпіричне обґрунтування типу функції за допомогою графічного аналізу зв'язків для багатофакторних моделей майже непридатне. Зважаючи на те, що будь-яку функцію багатьох змінних шляхом логарифмування або заміни змінних можна звести до лінійного вигляду, в нашому випадку рівняння множинної регресії можна виразити в такій лінійній формі:

$$V_{sp} = a_0 + a_1 t + a_2 C \quad (2.2)$$

Основні параметри даного рівняння обчислимо способом найменших квадратів, розв'язавши систему нормальних рівнянь:

$$\begin{cases} \sum V_{sp} = n a_0 + a_1 \sum t + a_2 \sum C \\ \sum V_{sp} \cdot t = a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 + a_2 \sum t \cdot C \\ \sum V_{sp} \cdot C = a_0 \sum C + a_1 \sum C \cdot t + a_2 \sum C^2 \end{cases} \quad (2.3)$$

У нашому випадку кожен коефіцієнт рівняння вказує на ступінь впливу відповідного чинника на результативний показник при фіксованому положенні інших чинників, тобто можна побачити, як зі зміною окремого чинника на одиницю змінюється результативний показник. Вільний член рівняння множинної регресії економічного змісту не має.

Отже, використавши вихідні дані (табл. 2.3), встановимо залежність величини споживання (транспортування) природного газу від двох чинників: температури навколишнього середовища t та тарифу на транспортування (ціни) C .

Таблиця 2.3 – Вихідні дані для кореляційно-регресійного аналізу впливу основних чинників на величину протранспортованого природного газу (ПАТ «Тернопільгаз»)

№ з/п	Середня темпер., °С	Тариф на трансп., грн за тис. куб. м	Обсяг протрансп. газу, млн куб. м	№ з/п	Середня темпер., °С	Тариф на трансп., грн за тис. куб. м	Обсяг протрансп. газу, млн куб. м
1	2,63	40,62	179,90	21	3,21	84,16	198,90
2	15,58	38,00	66,00	22	17,38	83,48	67,30
3	19,60	38,00	63,70	23	20,12	89,50	51,50
4	1,81	38,00	246,40	24	2,78	89,61	257,10
5	-2,49	38,06	241,90	25	1,90	89,62	223,70
6	16,41	38,10	69,50	26	15,77	89,57	67,20
7	18,89	38,00	69,20	27	18,98	103,19	45,50
8	3,66	38,05	235,00	28	5,43	120,86	224,50
9	-1,24	38,06	234,80	29	-0,34	120,80	216,50
10	14,52	38,92	67,90	30	16,71	120,72	50,20
11	18,89	39,68	48,50	31	20,81	120,93	44,00
12	4,74	39,76	217,40	32	4,33	120,78	214,50
13	-1,47	39,75	233,60	33	-2,57	120,81	238,40
14	14,66	39,74	74,00	34	16,44	133,76	53,50
15	19,40	39,73	56,20	35	20,15	200,26	53,60
16	3,92	39,72	260,30	36	3,53	215,34	221,20
17	-3,86	39,76	276,00	37	-0,88	213,16	212,10
18	14,83	44,31	78,50	38	16,56	244,84	53,50
19	19,34	62,59	47,10	39	20,40	268,46	53,20
20	6,13	62,34	256,20	40	4,93	295,82	226,50

Розв'язавши систему рівнянь (2.3), отримаємо такі значення параметрів рівняння, яким задано величину транспортування природного газу:

$$a_0 = 241,55; \quad a_1 = -9,98; \quad a_2 = 0,01$$

Тобто рівняння зв'язку, що визначає залежність величини споживання від температури та ціни, виглядає так:

$$V_{sp} = 241,55 - 9,98t + 0,01C \quad (2.4)$$

Можна зробити висновок, що зі збільшенням температури

навколишнього середовища на 1 °С споживання природного газу знижується на 9,98 млн куб. м і при збільшенні тарифу на транспортування на 1 грн споживання природного газу збільшується на 0,01 млн куб. м. У цьому випадку бачимо невідповідність загальноприйнятого закону: підвищення ціни знижує попит. Це пов'язано із приналежністю природного газу до монополістичного ринку й необхідністю його використання на власні побутові потреби.

Також на підставі коефіцієнтів регресії не можна стверджувати, яка з факторних ознак найбільше впливає на результативну, оскільки коефіцієнти регресії між собою непорівняльні, тому що вони виражені різними одиницями виміру. З метою виявлення порівняльної сили впливу окремих чинників та їхніх резервів необхідно обчислити часткові коефіцієнти еластичності ε , а також β - коефіцієнти за формулами:

$$\varepsilon_1 = a_1 \frac{\bar{t}}{\overline{V_{sp}}}; \varepsilon_2 = a_2 \frac{\bar{C}}{\overline{V_{sp}}} \quad (2.5)$$

$$\beta_1 = a_1 \frac{\sigma_t}{\sigma_{V_{sp}}}; \beta_2 = a_2 \frac{\sigma_C}{\sigma_{V_{sp}}}, \quad (2.6)$$

де σ – середнє квадратичне відхилення визначеного чинника та результативної ознаки.

Дані коефіцієнти необхідно визначити для аналізу впливу кожного з досліджуваних чинників на величину споживання природного газу у відносному значенні при фіксованих значеннях інших чинників.

У нашому випадку коефіцієнти еластичності становлять:

$$\varepsilon_1 = -0,67; \varepsilon_2 = 0,007$$

Аналіз часткових коефіцієнтів еластичності показує, що за абсолютним приростом найбільший вплив на обсяги протранспортованого

газу має температура зовнішнього середовища, частковий коефіцієнт еластичності якого становить $-0,67$, тобто зі збільшенням температури зовнішнього середовища на 1% обсяг про транспортованого природнього газу знижується на $0,67\%$. Порівняно низьким впливом відзначається в нашому випадку тариф на транспортування, частковий коефіцієнт якого становить $0,007$.

Для визначення β -коефіцієнтів визначаємо середні квадратичні відхилення:

$$\sigma_t = 70,07, \sigma_c = 8,38, \sigma_{Vsp} = 87,54$$

Тоді,

$$\beta_1 = -9,98 \cdot \frac{8,38}{87,54} = -0,96;$$

$$\beta_2 = 0,01 \cdot \frac{70,07}{87,54} = 0,009$$

Проведений аналіз β -коефіцієнтів свідчить, що на величину протранспортованого газу найбільший вплив із двох досліджуваних чинників, з урахуванням їх варіації, має такий фактор, як зміна температури зовнішнього середовища, при цьому значення даного коефіцієнта становить $(-0,96)$.

У більшості випадків для характеристики щільності зв'язку в множинній лінійній кореляції використовують множинний коефіцієнт кореляції. В нашому випадку для його визначення необхідно скоритися такою залежністю:

$$R_{Vsptc} = \sqrt{\frac{r^2Vsp \cdot t + r^2Vsp \cdot C - 2r_{Vspt} \cdot r_{VspC} \cdot r_{tc}}{1 - r_{tc}^2}}, \quad (2.7)$$

де $r_{Vspt}, r_{VspC}, r_{tc}$ — парні коефіцієнти лінійної кореляції:

$$r_{Vspt} = -0,95, r_{VspC} = -0,06, r_{tC} = 0,07$$

Високе значення парного коефіцієнта кореляції за першим чинником (температурою навколишнього середовища) свідчить про сильний вплив окремо взятого чинника на обсяг протранспортованого природного газу.

Множинний коефіцієнт кореляції показує, яку частину загальної кореляції становлять коливання під впливом чинників, що досліджуються, закладених у нашу модель для дослідження. Його значення коливається в межах від 0 до ± 1 . При $R = 0$ зв'язку між досліджуваними ознаками немає, при $R = 1$ — зв'язок прямий.

На основі парних коефіцієнтів кореляції обчислимо часткові коефіцієнти кореляції першого порядку:

$$r_{Vspt(c)} = -0,95, \quad r_{VspC(t)} = 0,03$$

Як бачимо з розрахунків часткових коефіцієнтів кореляції, зв'язок кожного чинника з досліджуваним показником за умови комплексної взаємодії чинників аналогічний до попередніх досліджень, тобто спостерігається значне перевищення першого чинника — температури навколишнього середовища — в взаємозалежному впливі. Тобто можна сказати, що взаємозалежності між двома досліджуваними чинниками майже не існує.

Для виявлення щільності зв'язку між результативною ознакою й двома факторними ознаками водночас обчислюємо сукупний коефіцієнт множинної кореляції, що в нашому випадку дорівнює:

$$R_{VsptC} = 0,95 \tag{2.8}$$

Обчислений коефіцієнт множинної кореляції $R = 0,95$ показує, що між двома чинниками (температурою зовнішнього середовища та тарифом на

транспортування природного газу) й результативною ознакою (обсягом протранспортованого газу) існує достатньо щільний зв'язок. Проведені вище дослідження впливу майже повністю виключають такий чинник, як тариф, а сукупний коефіцієнт множинної детермінації $R^2 = 0,90$ свідчить про те, що варіація протанспортованого природного газу на 90 % зумовлюється двома чинниками, але, зважаючи на попередні дослідження, можна стверджувати про один із них – температуру навколишнього середовища.

Отже, температура навколишнього середовища є визначальним чинником, що впливає на величину протранспортованого (спожитого) природного газу на досліджуваному підприємстві.

Зведемо розраховані дані регресійно-кореляційного аналізу впливу основних чинників на обсяги транспортування природного газу в результуючу таблицю (табл. 2.4).

Таблиця 2.4 – Основні результати регресійно-кореляційного аналізу впливу температури повітря навколишнього середовища та тарифу на транспортування природного газу на обсяги його споживання

Показник	Залежність/Значення	Висновок
1	2	3
Основне рівняння множинної регресії	$V_{sp} = a_0 + a_1t + a_2C$	-
Значення параметрів рівняння	$V_{sp} = 241,55 - 9,98C + 0,01t$	Зі збільшення температури навколишнього середовища на 1°C споживання природного газу знизиться на 9,98 млн куб. м, і при збільшенні тарифу на транспортування на 1 грн споживання природного газу збільшується на 0,01 млн куб. м
Коефіцієнти еластичності	$\varepsilon_1 = -0,67; \varepsilon_2 = 0,007$	Зі збільшенням температури зовнішнього середовища на 1 % обсяг протранспортованого природного газу знижується на 0,67 %. Тариф на транспортування характеризується надто низьким коефіцієнтом еластичності

продовж. табл. 2.4

1	2	3
Бета-коефіцієнти	$\beta_1 = -0,96; \beta_2 = 0,009$	На величину протранспортованого газу найбільший вплив із двох досліджуваних чинників з урахуванням їх варіації чинить температура зовнішнього середовища
Парні коефіцієнти кореляції	$r_{vspt} = -0,95$ $r_{vspc} = -0,06,$ $r_{tc} = 0,07$	Високе значення парного коефіцієнта кореляції за першим чинником – температурою навколишнього середовища – свідчить про сильний вплив окремо взятого чинника на обсяг протранспортованого природного газу.
Часткові коефіцієнти кореляції першого порядку	$r_{vspt(c)} = -0,95,$ $r_{vspc(t)} = 0,03$	Можна сказати, що взаємозалежності між двома досліджуваними чинниками майже не існує
Множинний коефіцієнт кореляції	$R_{vsptc} = 0,95$	Між двома чинниками (температурою зовнішнього середовища та тарифом на транспортування природного газу) і результативною ознакою – обсягом протранспортованого газу – існує досить щільний зв'язок. Проведені вище дослідження впливу майже повністю виключають такий чинник, як тариф, а сукупний коефіцієнт множинної детермінації $R^2 = 0,90$ свідчить про те, що варіація протранспортованого природного газу на 90 % зумовлюється двома чинниками, але, зважаючи на попередні дослідження, можна стверджувати про один із них – температуру навколишнього середовища

Примітка: запропоновано й розраховано автором

Підсумовуючи проведені дослідження, можна зробити висновок, що основним із зовнішніх чинників впливу на прибутковість досліджуваних підприємств є зміна температури зовнішнього середовища, оскільки даний чинник має значний вплив на величину споживання природного газу в Західному регіоні України.

2.3. Аналіз внутрішніх чинників та дослідження їх впливу на прибутковість газорозподільних підприємств

Для підприємств із газопостачання та газифікації одним із основних видів діяльності є транспортування природного газу споживачам. Відповідно до кількості протранспортованого природного газу визначається величина доходу, а для визначення величини прибутковості для підприємств із газопостачання та газифікації необхідно враховувати витрати, до яких, переважно, належать витрати на обслуговування газотранспортної мережі. Для детальнішого аналізу стану справ із дохідністю підприємства необхідно проаналізувати динаміку зміни основних складових величини прибутку підприємств із газопостачання та газифікації. Якщо розглянути динаміку доходу повної собівартості протранспортованого природного газу та чистого прибутку ПАТ «Тернопільгаз» (рис. 2.10), то можна прослідкувати зміну

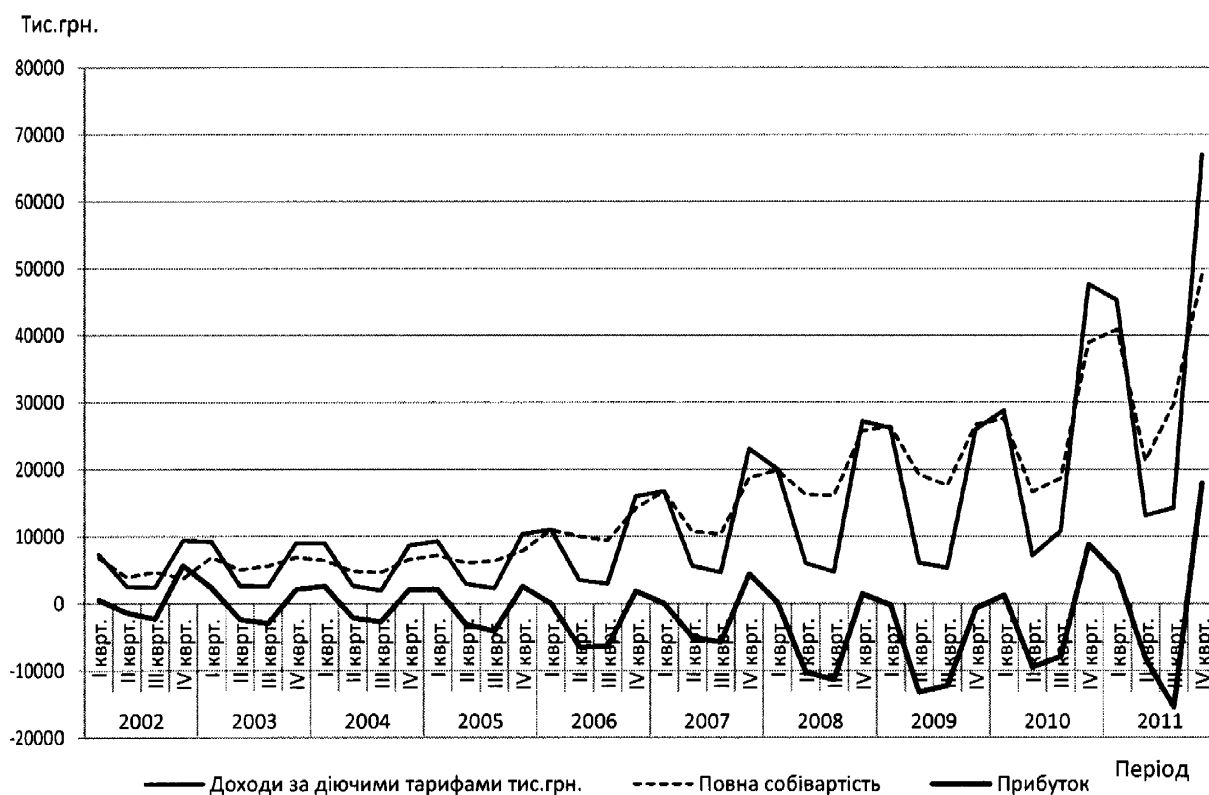


Рисунок 2.10 – Динаміка доходу, собівартості та величини прибутку ПАТ «Тернопільгаз»

даних показників у стрибкоподібному вигляді. Тут знову спостерігається вплив сезонних температурних коливань. Але при цьому спостерігається також відповідно аналогічна зміна такого показника, як собівартість наданих підприємством із газифікації та газопостання ПАТ «Тернопільгаз» послуг. Тому для вивчення процесу такої зміни необхідно детальніше проаналізувати складові собівартості наданих послуг.

На рисунку 2.11 представлено динаміку величини загальної собівартості продукції підприємства та матеріальних витрат, що входять у дану собівартість.

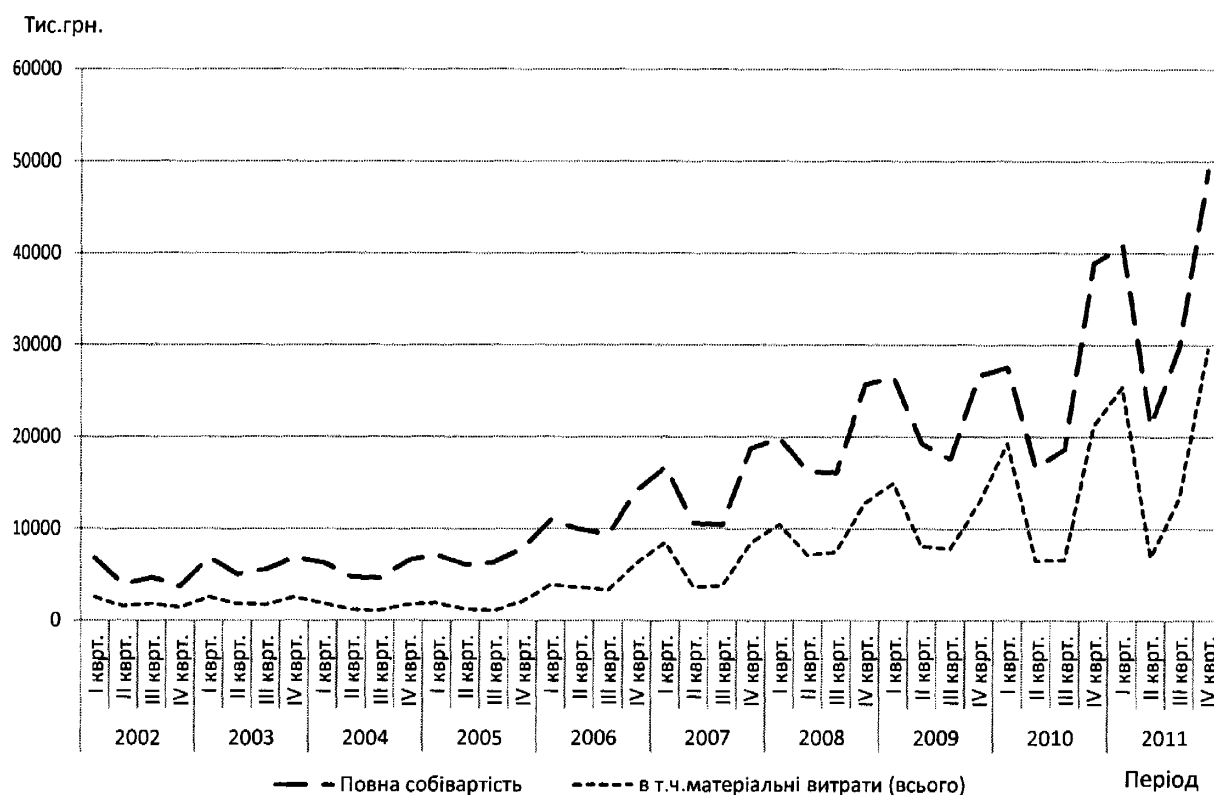


Рисунок 2.11 – Динаміка повної собівартості наданих послуг та матеріальних витрат на ПАТ «Тернопільгаз»

З представленою графіка прослідковується чітка залежність зміни повної собівартості продукції підприємства від зміни величини матеріальних витрат, що належать до її структури.

Тому важливим є факторний аналіз показників прибутковості (рентабельності) діяльності підприємства з метою запобігання його

банкрутства й для подальшої успішної діяльності з перспективами стабільної фінансової стійкості [137].

Фінансовим підсумком господарської діяльності будь-якого підприємства є його прибутковість, що, як відомо, характеризується абсолютними й відносними показниками. Абсолютний показник прибутковості – це сума прибутку. Відносний показник прибутковості – це рівень рентабельності. У збільшенні прибутку та високій рентабельності зацікавлені й підприємства, і держава, оскільки, з одного боку, це є прямим джерелом виробничого й соціального розвитку підприємства, а з іншого – вони забезпечують сталі й зростаючі надходження до державного бюджету [118].

Фінансова стійкість підприємства тісно пов'язана з його перспективною платоспроможністю. Її аналіз дає змогу визначити фінансові можливості підприємства на відповідну перспективу. Фінансам підприємств, як і фінансам загалом, властиві певні загальні та специфічні властивості. Треба брати до уваги також особливості, зумовлені функціонуванням фінансів у різних сферах економіки. Загальною властивістю фінансів підприємств є те, що вони виражають сукупність економічних (грошових) відносин, пов'язаних із розподілом вартості валового внутрішнього продукту. Специфічні властивості фінансів підприємств виражають грошові відносини, що залежать від первинного розподілу вартості валового внутрішнього продукту, формування та використання грошових доходів і децентралізованих фондів. Фінансово стійким можна вважати підприємство, що за рахунок власних коштів спроможне забезпечити запаси й витрати, не допустити невиправданої кредиторської заборгованості й своєчасно розрахуватися за своїми зобов'язаннями [135].

Здійснивши розрахунки основних коефіцієнтів, що характеризують фінансову стійкість досліджуваних підприємств із газопостачання та газифікації за 2006–2011 рр. (додаток В), можна зробити певні висновки. Наприклад, щодо ПАТ «Волиньгаз» бачимо, що коефіцієнт фінансової

залежності підприємства за 2007 рік зазнав змін у гіршу сторону, порівняно з попереднім роком. У цьому періоді у кожній 2,53 грн, вкладеній в активи підприємства, 1,53 грн були позичені коштами. Даний коефіцієнт у 2008 році зазнав змін також у гіршу сторону. Тоді в кожній 3,74 грн, вкладеній в активи підприємства, 2,74 грн були позичені кошти. Після цього даний показник у 2009 році зазнав певного покращення, а в 2010 році знову зазнав змін у гіршу сторону. На кінець 2011 року в кожній 3,72 грн, вкладеній в активи підприємства, 2,72 грн є позиченими коштами.

Розглянувши показники коефіцієнта чистої виручки, можна сказати, що на кінець 2007 року для ПАТ «Волиньгаз» на кожну гривню реалізованої продукції припадало 2,53 копійки чистої виручки. Наступного року (на кінець 2008-го) для даного підприємства на кожну гривню реалізованої продукції припадало 1,22 копійки збитку. На кінець 2009 року для ПАТ «Волиньгаз» на кожну гривню реалізованої продукції припадало 3,12 копійок збитку й наступного року ситуація погіршилася, про що свідчить те, що на кінець 2010 року для даного підприємства на кожну гривню реалізованої продукції припадало 11,06 копійок збитку.

Для ПАТ «Івано-Франківськгаз» на кінець 2007 року на кожну гривню реалізованої продукції припадало 3,29 копійок збитку. Наступного році ситуація покращилася, і бачимо, що в кожній гривні реалізованої продукції – 0,40 копійок чистої виручки. В наступні роки ситуація дещо покращилася. Але при цьому коефіцієнт фінансової залежності зазнав змін у гіршу сторону. Що ж до коефіцієнта співвідношення необоротних і власних коштів, то в 2007 та 2008 роках для ПАТ «Івано-Франківськгаз» значення даного показника перебувало в недопустимих межах. Але в наступних періодах спостерігалось покращення ситуації й даний показник відповідав нормам. Проте проаналізувавши показник, що характеризує величину залучення позичених коштів на підприємстві, можна зробити висновок, що даний показник за 2009 рік змінився в гіршу сторону, порівняно з попереднім періодом. Тобто коефіцієнт довгострокового залучення позичених коштів на ПАТ «Івано-

Франківськгаз» у 2009 році збільшився. У 2010 році коефіцієнт довгострокового залучення позичених коштів зазнав також негативних змін. Проаналізувавши забезпеченість оборотних коштів власними оборотними коштами підприємства в 2009 році, можна зробити висновок, що підприємство в даному періоді було неплатоспроможним і погляду даного показника фінансовий стан підприємства був нестабільним, що спостерігалось і в 2010 році.

На ПАТ «Львівгаз» спостерігається трішки краща ситуація з фінансовою стійкістю, порівняно з іншими досліджуваними підприємствами з газопостачання та газифікації. Так, коефіцієнт фінансової залежності підприємства за 2007 рік зазнав змін у кращу сторону, порівняно з 2006 роком, і цьому періоді в кожній 16,13 грн, вкладеній в активи підприємства, 15,13 грн були позичені кошти. Також у 2008-му даний показник змінився в кращу сторону, і вже в кожній 15,19 грн, вкладеній в активи підприємства, 14,19 грн були позиченими коштами. Але вже в 2010 році даний коефіцієнт зазнав змін у гіршу сторону. При цьому в кожній 9,66 грн, вкладеній в активи підприємства, 8,66 грн були позиченими коштами.

Розглянувши показники коефіцієнта чистої виручки, можна сказати що, на кінець 2007 року для ПАТ «Львівгаз» на кожну гривню реалізованої продукції припадало 0,98 копійки чистої виручки. У 2010 році для даного підприємства на кожну гривню реалізованої продукції припадало 2,66 копійки чистої виручки. Провівши аналіз співвідношення виробничих активів до вартості майна, можна сказати, що його значення в 2007 році становило 0,26, що не відповідає допустимому значенню і свідчить про низькі виробничі можливості підприємства. Що ж до значення даного показника за 2008 рік, то він становив 0,37, це значення також не відповідає допустимому. У наступні два роки досліджень спостерігалася аналогічна ситуація.

Проаналізувавши забезпеченість оборотних коштів власними оборотними коштами ПАТ «Львівгаз» у 2007 році, можна зробити висновок, що підприємство в даному періоді було неплатоспроможним і погляду даного

показника фінансовий стан підприємства був нестабільним. У 2008–2010 рр. досліджуваного періоду спостерігалася аналогічна ситуація, у 2011 році ситуація покращилася.

Після аналізу показників коефіцієнта концентрації власного капіталу ПАТ «Рівнегаз» можна зробити висновок, що даний показник за 2008 рік змінився в кращу сторону, а саме його значення з 0,27 у 2007 році зросло до 0,36 у 2008 році. Але в 2007 році для ПАТ «Рівнегаз» значення коефіцієнта співвідношення необоротних і власних коштів зменшилося відносно попереднього періоду, що є негативним чинником для підприємства. І в 2008 році значення даного показника зазнало аналогічних змін, але, порівняно з попереднім роком, перебуває в допустимих межах. Аналогічна ситуація спостерігається за два останні роки періоду дослідження. Але тут необхідно звернути увагу на те, що в 2010 році коефіцієнт забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами підприємства зазнав негативних змін. Зважаючи на його значення, можна зробити висновок що підприємство є неплатоспроможним і з погляду величини даного показника фінансовий стан підприємства нестабільний. І тільки у 2011 році цей показник зазнав покращення.

Щодо ПАТ «Тернопільгаз», то при розгляді показника коефіцієнта чистої виручки можна сказати що, на кінець 2007 року для ПАТ «Тернопільгаз» на кожну гривню реалізованої продукції припадало 1,41 копійок збитку. В наступні роки ситуація не покращилася, і в 2010 році для даного підприємства на кожну гривню реалізованої продукції припадало 1,02 копійки збитків. У 2010 році значення коефіцієнта співвідношення необоротних і власних коштів збільшилося, що є позитивним фактором для даного підприємства, і в 2011 році значення цього коефіцієнта перебуває в допустимих межах. Проаналізувавши значення показників коефіцієнта маневрування власного капіталу за 2010 рік, можна сказати, що за цей рік даний коефіцієнт збільшився, але в 2011 році значення даного показника перебуває в недопустимих межах, що є негативним фактором для

ПАТ «Тернопільгаз». Цей коефіцієнт є найзагальнішою оцінкою фінансової стійкості підприємства.

Проаналізувавши забезпеченість оборотних коштів власними оборотними коштами підприємства в 2009 році, можна зробити висновок, що підприємство в даному періоді було неплатоспроможним і погляду даного показника фінансовий стан підприємства був нестабільним. За цей рік досліджуваного періоду коефіцієнт забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами підприємства зазнав негативних змін, порівняно з попереднім роком. У 2010-му та 2011 роках коефіцієнт забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами підприємства також зазнав негативних змін. Зважаючи на його значення, можна зробити висновок, що підприємство є неплатоспроможним і з погляду величини даного показника фінансовий стан підприємства також нестабільний.

Після аналізу показників коефіцієнта концентрації власного капіталу ПАТ «Чернівцігаз» можна зробити висновок, що даний показник за 2008 рік змінився в гіршу сторону, а саме його значення з 0,59 в 2007 році зменшилося до 0,46 у 2008 році. У 2007 році для ПАТ «Чернівцігаз» значення коефіцієнта співвідношення необоротних і власних коштів за останній період збільшилося відносно попереднього періоду, що є позитивним фактором для підприємства і в даному році значення коефіцієнта перебувало в допустимих межах. Така ситуація спостерігається впродовж усіх років досліджень. Але, як і в попередніх аналізованих підприємствах, коефіцієнт забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами ПАТ «Чернівцігаз» свідчить про його нестабільний фінансовий стан.

Тобто з проведеного аналізу можна зробити висновок, що всі досліджувані підприємства впродовж досліджуваного періоду характеризуються нестабільною фінансовою стійкістю. Про це свідчить те, що в усіх досліджуваних підприємствах із газопостачання та газифікації коефіцієнт забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами

та коефіцієнт концентрації власного капіталу (автономії, незалежності) та в деяких із них коефіцієнт відношення виробничих активів і майна перебувають у недопустимих межах.

Необхідно здійснити аналіз формування, використання й розподілу прибутку для дослідження його складових частин і основних тенденцій їх зміни. При цьому основними цілями аналізу прибутку є [118]:

1. Перевірка обґрунтованості й напруженості плану прибутку.
2. Загальна оцінка виконання плану, прогнози, динаміка.
3. Визначення відхилення фактичного прибутку від передбаченого планом (розрахунком, прогнозом). Вивчення динаміки прибутку за кілька звітних періодів.
4. Вивчення впливу на зміну суми прибутку чинників, які одночасно є й складовими прибутку.
5. Визначення величини резервів зростання прибутку і розробка рекомендацій щодо їх використання у виробництві.
6. Вивчення основних напрямів розподілу прибутку.

Окрім перерахованого, в процесі аналізу прибутку можна дослідити й інші питання, пов'язані з прибутковістю чи збитковістю підприємств.

Показник «валовий прибуток» (різниця між виручкою від реалізації продукції та змінними витратами) широко застосовується в практиці закордонних фірм і дедалі ширшого застосування набуває в умовах ринкової трансформації економіки на підприємствах України. Цей показник використовують для оцінювання виконання програми виробництва; зіставляючи валовий прибуток із чистим прибутком, можна вивчити структуру витрат підприємства. Валовий прибуток – це перевищення обсягу реалізованої продукції над витратами. Відомо, що для підприємства змінні витрати – це витрати, що змінюються у зв'язку зі зміною обсягів виробництва. Термін «валовий прибуток» є скороченим варіантом терміна «валовий прибуток, що забезпечує покриття витрат і одержання прибутку» [118].

Важливою метою аналізу валового прибутку є виявлення резервів його збільшення, що здійснюється за допомогою факторного аналізу. Основним показником, що характеризує валовий прибуток, є коефіцієнт валового прибутку, що визначається за формулою [21]:

$$КВП = \frac{ВП}{ЧД} \cdot 100, \quad (2.9)$$

де ВП – валовий прибуток підприємства;

ЧД – чистий дохід підприємства.

Розрахунок даного коефіцієнта дає змогу охарактеризувати ефективність управління ресурсами підприємства. Зміна коефіцієнта валового прибутку може відбуватися за таких причин [21]:

- 1) збільшення або зменшення обсягу продажу;
- 2) збільшення або зменшення собівартості реалізованої продукції (наприклад, унаслідок збільшення торгових знижок, інфляції, економії матеріалів тощо);
- 3) підвищення або зниження цін збуту (наприклад, унаслідок інфляції, конкуренції, зміни розміру знижок тощо);
- 4) зміна класифікації витрат (непорівнянність).

Даний коефіцієнт показує «межу валового прибутку», тобто його частку, що припадає на грошову одиницю чистого (без урахування цінкових податків) доходу від реалізації продукції, і є одним із найважливіших для менеджерів підприємства. Він дає змогу визначити суму, що залишається після вирахування собівартості реалізованої продукції на покриття інших витрат (інших операційних витрат, відсотків за кредит, податку на прибуток) та утворення чистого прибутку. Цей показник відбиває взаємодію кількох чинників, таких, як ціни, обсяги виробництва й собівартість. Його підвищення може бути наслідком зниження собівартості продукції або свідчити про сприятливу кон'юнктуру ринку [168].

Коефіцієнт валового прибутку – це валовий прибуток, поділений на об'єм продажів, що показує, яка частина загальної виручки від продажів залишилася після вирахування вартості проданих товарів. Виручка від продажів мінус вартість проданих товарів називається валовим прибутком. Існує вислів: «Немає валу – немає чистого доходу». Яким високим має бути коефіцієнт валового прибутку, залежить від того, як організовано бізнес, а також від різних витрат, які він повинен покривати [180].

За проведеними розрахунками коефіцієнта валового прибутку (додаток Г), побудуємо відповідні діаграми зміни величин валового прибутку та чистого доходу досліджуваних підприємств із газопостачання та газифікації (рис. 2.12).

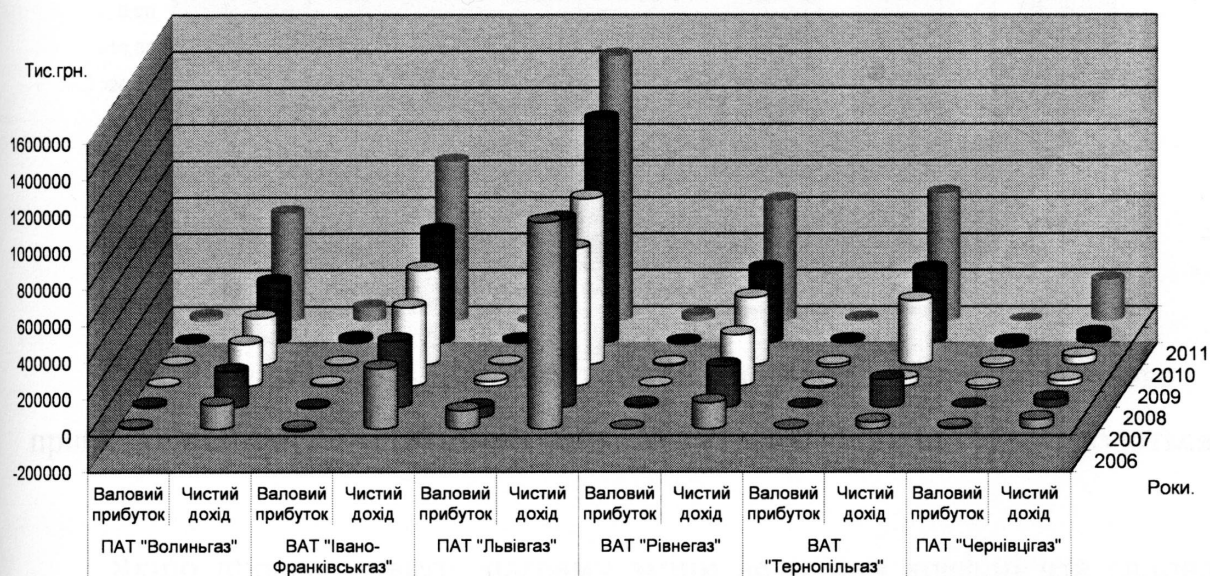


Рисунок 2.12 – Діаграма зміни величини валового прибутку та чистого доходу досліджуваних підприємств із газопостачання та газифікації

З проведеного аналізу зміни величини валового прибутку та чистого доходу підприємств, що досліджуються, можна зробити висновок, що чистий дохід є в усіх досліджуваних підприємствах. Максимальне його значення серед підприємств, що досліджуються, становило в 2011 році 1454788 тис. грн на ПАТ «Львівгаз», а мінімальне було в сумі 28682 тис. грн на ПАТ «Чернівцігаз» у 2008 році. Але ситуація з валовим прибутком є абсолютно

протилежною, тобто спостерігається або його відсутність взагалі, або відносно малі значення. Максимальне його значення – 99379 тис. грн – спостерігаємо в 2006 році на ПАТ «Львівгаз», а мінімальне значення – 56503 тис. грн – у 2007 році також на ПАТ «Львівгаз».

Для детальнішого аналізу необхідно розрахувати й проаналізувати зміну коефіцієнта валового прибутку. Результати даного аналізу представлені у вигляді діаграми (рис. 2.13).

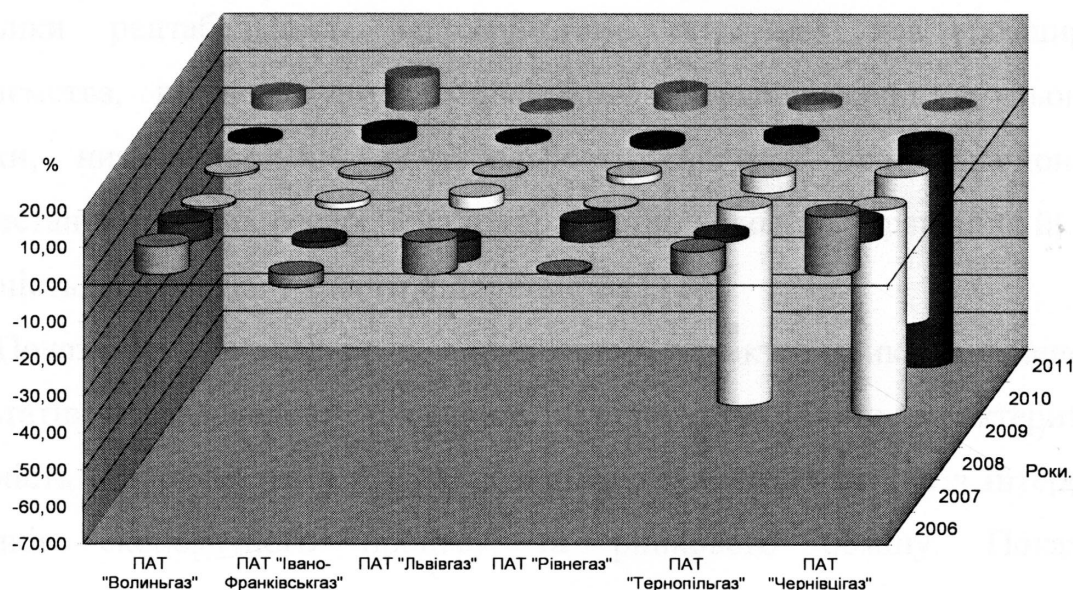


Рисунок 2.13 – Діаграма зміни величини коефіцієнта валового прибутку підприємств із газопостачання та газифікації, що досліджуються

Якщо проаналізувати діаграму зміни величини коефіцієнта валового прибутку підприємств із газопостачання та газифікації, що досліджуються (рис. 2.13), то можна зробити висновок про критичний стан справ щодо даного показника. Так, його максимальне значення становило в 2006 році 15,7 % у ПАТ «Чернівцігаз» і вже в 2010 році бачимо для цього підприємства значення коефіцієнта валового прибутку -60,01 %, що є найнижчим за всі роки досліджуваного періоду серед підприємств, що досліджуються. Тобто це свідчить про те, що однією з причин кризового стану, що виник у підприємствах, що досліджуються, є те, що в них майже не залишається

коштів від продажу своєї продукції та наданих послуг після відрахування їх вартості.

Показник рентабельності значно ширший за показник величини чистого прибутку. Розрізняють рентабельність виробництва, продукції, активів (майна), оборотних активів, інвестицій, власного капіталу, реалізованої продукції тощо. Сукупність показників рентабельності дає змогу реально оцінити можливості розвитку підприємства й обрати напрям дій. Високі показники рентабельності є серйозним стимулом для розширення підприємства, підтверджують доцільність капіталовкладень у нього. І, навпаки, низький рівень рентабельності свідчить про нераціональне використання наявних ресурсів на підприємстві, недоліки управління й, отже, відсутність перспектив у такого підприємства [128].

Показники рентабельності є відносними характеристиками фінансових результатів і ефективності діяльності підприємства. Вони характеризують доходність підприємства з різних позицій і групуються згідно з інтересами учасників економічного процесу та ринкового обміну. Показники рентабельності є важливими для характеристики складових формування прибутку й доходів підприємства. При аналізі виробництва показники рентабельності використовуються як інструмент інвестиційної політики й ціноутворення. Вони повніше, ніж прибуток, характеризують кінцеві результати господарювання, тому що їх величина показує співвідношення між наявними та використаними ресурсами [118].

Рентабельність діяльності підприємства може також бути від'ємною – це зазвичай свідчить про перевагу витрат над доходами. При цьому можливим і необхідним є її дослідження з метою виявлення основних причин погіршення ситуації й визначення дій, що матимуть позитивний вплив на критичну ситуацію при збитковій діяльності підприємства.

Основна мета управління прибутком підприємства – забезпечення зростання його величини й рівня, а також ефективний його розподіл за напрямками економічного розвитку. Згідно з визначеною метою, об'єктом

управління виступають і формування прибутку підприємства, і його розподіл. Ефективність формування прибутку характеризується загальною його сумою, а також рівнем, що визначається системою коефіцієнтів рентабельності. Динаміка загальної суми прибутку хоч і дає уявлення про економічний розвиток виробничого підприємства, але не враховує при цьому обсягу використання економічних ресурсів. Тому в практиці фінансового менеджменту, пов'язаного з управлінням прибутком, значного використання набули такі основні коефіцієнти рентабельності, як [80]:

- коефіцієнт рентабельності використаних активів;
- коефіцієнт рентабельності власного капіталу;
- коефіцієнт рентабельності витрат виробництва продукції;
- коефіцієнт рентабельності реалізації продукції.

Результати розрахунку та аналіз відхилень показників рентабельності діяльності газорозподільних підприємств за досліджуваний період представлено в додатку Д. Побудуємо відповідну діаграму зміни величини рентабельності для досліджуваних підприємств за 2006–2011 роки (рис. 2.14).

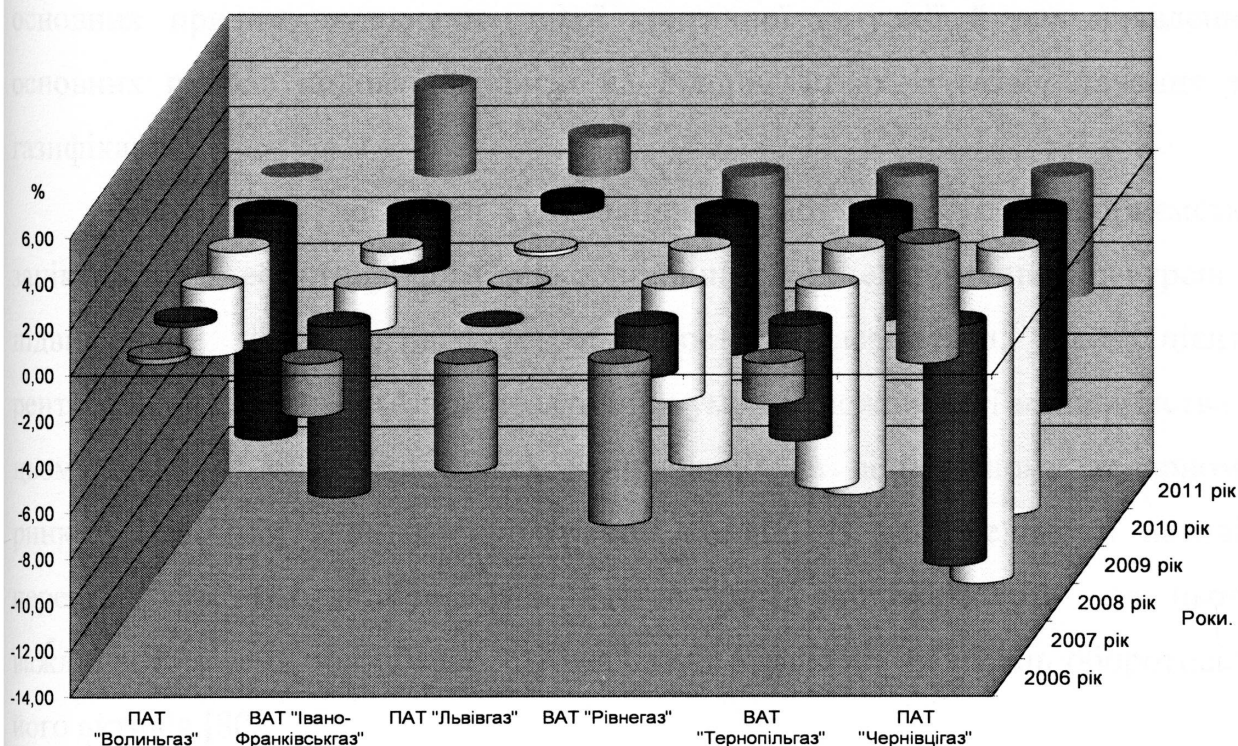


Рисунок 2.14 – Динаміка зміни величини рентабельності діяльності підприємств із газопостачання та газифікації, що досліджуються

Як бачимо з діаграми (рис. 2.14), максимальним значенням рентабельності діяльності досліджуваних підприємств за досліджуваний період є 5,22 % у 2006 році для ПАТ «Чернівцігаз» і для цього ж підприємства уже в 2008 році спостерігається мінімальний серед усіх підприємств, що досліджується, показник рентабельності діяльності -12,85 %. Як бачимо, рентабельність більшості підприємств за досліджуваний період є від'ємною, що свідчить про відсутність прибутковості діяльності. Так, у 2007 році найнижче значення рентабельності було також на ПАТ «Чернівцігаз»: -10,46 % і в 2009 році – також на ПАТ «Чернівцігаз»: -11,49 %, а в 2010 році найнижче її значення на ПАТ «Волиньгаз»: -9,81 %, у 2011 році – на ПАТ «Рівнегаз» -7,04 %. Якщо усереднити діяльність досліджуваних підприємств із газопостачання та газифікації то їх загальна середньорічна рентабельність діяльності за 2006–2011 рр. досліджень становила -4,46 %.

Отже, необхідним є дослідження даного показника, а саме від'ємної рентабельності діяльності досліджуваних підприємств із метою виявлення основних причин виникнення такої критичної ситуації й для виявлення основних шляхів подолання кризи на підприємствах із газопостачання та газифікації.

Відповідно до мети управління прибутком, усі підприємства зацікавлені в ефективнішому використанні своїх економічних ресурсів і підвищенні коефіцієнтів рентабельності, насамперед, коефіцієнта рентабельності активів. Але в практичних умовах можливості підприємства в цьому напрямі обмежені рівнем конкуренції на відповідному товарному ринку. Якщо під впливом конкуренції коефіцієнт рентабельності активів перестає зростати, підприємство постає перед дилемою, що для нього важливіше: рівень рентабельності реалізації продукції чи рівень оборотності його активів [80].

У нашому випадку йдеться про підприємства, що належать до сфери природних монополій, і цінову політику тут диктує держава. Тому

зупинимося на рентабельності власного капіталу й здійснимо дослідження величини впливу таких основних чинників, як зміни частки прибутку на 1 грн реалізованої продукції, зміни фондомісткості основних виробничих засобів та зміни оборотності оборотних коштів на загальну зміну рентабельності підприємств із газопостачання та газифікації за детермінованою трифакторною моделлю Дюпона. Результати даного дослідження представлено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5 – Вплив основних чинників на загальну зміну рентабельності діяльності підприємств, що досліджувалтсь, за трифакторною моделлю Дюпона, %

Підприємство	Чинники	2006-2007 рр.	2007-2008 рр.	2008-2009 рр.	2009-2010 рр.	2010-2011 рр.	Макс. та мін. знач. впливу по під-вах	
ПАТ «Волиньгаз»	Фактор 1	-0,25	-0,26	2,86	3,78	9,81	max	9,81
	Фактор 2	0,00	0,00	0,01	0,02	0,00		
	Фактор 3	0,22	-2,88	-3,84	-9,73	0,04	min	-9,73
	Сума	-0,03	-3,14	-0,97	-5,93	9,85		
ПАТ «Івано-Франківськгаз»	Фактор 1	2,21	7,44	1,83	0,60	2,58	max	7,44
	Фактор 2	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00		
	Фактор 3	-7,38	-1,82	-0,62	-2,52	3,84	min	-7,38
	Сума	-5,15	5,62	1,51	-1,92	6,42		
ПАТ «Львівгаз»	Фактор 1	4,74	-0,02	-0,04	0,19	-0,52	min/ max	-0,52 / 4,74
	Фактор 2	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00		
	Фактор 3	0,02	0,04	-0,19	0,53	1,69		
	Сума	4,76	0,02	-0,23	0,72	1,17		
ПАТ «Рівнегаз»	Фактор 1	7,03	2,21	4,82	9,28	6,13	max	9,28
	Фактор 2	0,00	0,00	0,02	0,00	0,01		
	Фактор 3	-2,24	-4,86	-9,25	-6,18	-6,98	min	-9,25
	Сума	4,79	-2,65	-4,43	3,16	-0,86		
ПАТ «Тернопільгаз»	Фактор 1	1,75	4,93	8,62	10,56	4,64	max	10,56
	Фактор 2	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00		
	Фактор 3	-4,98	-8,65	-10,51	-4,61	-3,19	min	-10,51
	Сума	-3,23	-3,71	-1,89	5,95	1,45		
ПАТ «Чернівцігаз»	Фактор 1	-5,46	10,22	12,76	11,39	8,62	max	12,76
	Фактор 2	0,13	0,08	-0,02	0,01	-0,02		
	Фактор 3	-10,34	-12,70	-11,38	-8,55	-5,30	min	-12,70
	Сума	-15,67	-2,39	1,36	2,85	3,30		

Фактор 1 - зміна частки прибутку на 1 грн реалізованої продукції

Фактор 2 - зміна фондомісткості основних виробничих засобів

Фактор 3 - зміна оборотності оборотних коштів

Сума - загальна зміна рентабельності

З проведеного аналізу виділимо основні чинники позитивного й негативного впливу на рентабельність підприємств із газопостачання та газифікації, що досліджувалися. Зміну впливу основних чинників на рентабельність діяльності підприємств, що досліджуються, відтворено на діаграмі (рис. 2.15).

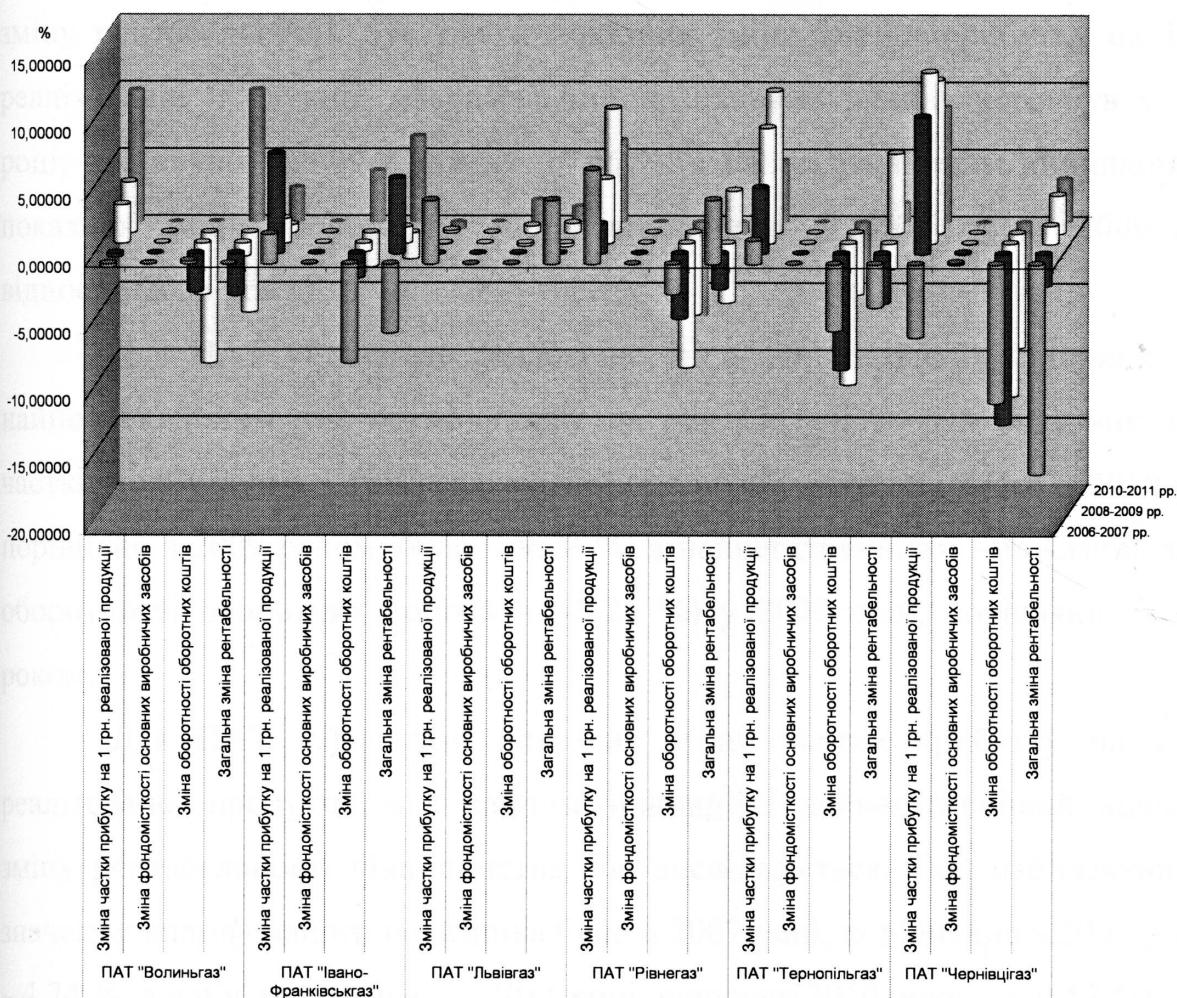


Рис. 2.15. Діаграма зміни впливу основних чинників на рентабельність діяльності підприємств, що досліджуються

Здійснивши аналіз величини впливу основних чинників на загальну зміну рентабельності діяльності підприємств, що досліджуються, можна зробити висновок, що максимально негативно на зміну рентабельності діяльності підприємств, що досліджуються, впливала зміна оборотності оборотних коштів даних підприємств, про що свідчить максимальна величина

негативного впливу даного чинника в розмірі (-12,7 %) у 2008 році, порівняно з 2007 роком на ПАТ «Чернівцігаз». На цьому ж підприємстві спостерігається і найбільший відносний позитивний вплив зміни такого чинника, як величини частки прибутку на 1 грн реалізованої продукції. І величина даного впливу становила в 2009 році відносно 2008 року 12,76 %.

Для ПАТ «Тернопільгаз» найпозитивнішим чинником, що впливав на зміну рентабельності, був також показник зміни частки прибутку на 1 грн реалізованої продукції, максимальний позитивний вплив якого був у 2010 році, порівняно з 2009 роком, – 10,56 %, а найнегативнішим чинником був показник зміни оборотності оборотних коштів – (-10,51 %) у 2009 році, відносно 2008 року.

Для ПАТ «Рівнегаз» аналогічно, як у вищезгаданих підприємствах, найпозитивнішим чинником впливу на рентабельність був показник зміни частки прибутку на 1 грн реалізованої продукції, значення якого в 2010 році, порівняно з 2009 роком, було – 9,28 %, а найнегативнішим – показник зміни оборотності оборотних коштів – (-9,25 %) у 2009 році, порівняно з 2008 роком.

Для ПАТ «Львівгаз» показник зміни частки прибутку на 1 грн реалізованої продукції мав найпозитивніший і найнегативніший вплив на зміну рентабельності підприємства, що досліджується. Так, найпозитивніше значення впливу даного показника було в 2007 році, порівняно з 2006 роком, – 4,74 %, а найнегативніше – у 2011 році, відносно 2010 року, – (-0,52 %).

Для ПАТ «Івано-Франківськгаз» найпозитивніше значення впливу мав показник зміни частки прибутку на 1 грн реалізованої продукції в 2008 році, відносно 2007 року, – 7,44 %, а найнегативніше значення впливу мав показник зміни оборотності оборотних коштів у 2007 році, відносно 2006 року, – (-7,38 %).

Аналогічно для ПАТ «Волиньгаз» найпозитивніше значення впливу мав показник зміни частки прибутку на 1 грн реалізованої продукції, і в 2011 році, відносно 2010 року, його значення становило 9,81 %, а найнегативніше

значення впливу мав також показник зміни оборотності оборотних коштів у 2010 році, відносно 2009 року, – (-9,73 %).

Отже, результати досліджень основних фінансово-економічних показників діяльності підприємств із газопостачання та газифікації: прибутку, собівартості та її складових, рентабельності, показників фінансової стійкості – свідчать про незадовільний фінансовий стан газорозподільних підприємств за досліджуваний період.

Беручи до уваги негативні значення показників рентабельності підприємств, що досліджуються, запропоновано здійснити аналіз величини впливу основних внутрішніх чинників на загальну зміну рентабельності: зміни частки прибутку на 1 грн реалізованої продукції, зміни фондомісткості основних виробничих засобів, зміни оборотності оборотних коштів за трифакторною моделлю Дюпона. Результати впливу основних чинників на загальну зміну рентабельності свідчать проте, що, як правило, позитивним чинником впливу на зміну рентабельності газорозподільних підприємств є показник зміни частки прибутку на 1 грн реалізованої продукції, а негативним чинником – показник зміни оборотності оборотних коштів.

На базі проведених досліджень із діагностики діяльності підприємств із газопостачання та газифікації та аналізу впливу основних чинників на зміну прибутковості та рентабельності підприємств, що досліджуються, доведено, що діагностику їх діяльності та аналіз і оцінку впливу зовнішніх та внутрішніх чинників необхідно здійснювати не відокремлено, а комплексно, й на її основі розробити теоретико-методичний інструментарій для подолання кризових явищ на газорозподільних підприємств.

Висновки до розділу 2

1. Здійснивши аналіз динаміки розвитку галузі газопостачання України, діяльності головної компанії галузі – Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України», фінансовий стан якої за роки дослідження значно погіршився, – виділено основні проблеми даної галузі:

- значна й монопольна залежність від імпорту природного газу;
- збільшення ціни природного газу для України;
- відставання геологорозвідувальних робіт від потреб видобутку газу з нових родовищ;
- ускладнення умов розрахунків за природний газ та зменшення рівня оплати за газ українськими споживачами у зв'язку з фінансово-економічною кризою;
- незмінність транзитного тарифу;
- експансія «Газпрому» на внутрішній ринок газу;
- погіршення технічного стану газотранспортної системи (ГТС);
- нестача інвестування.

2. Проаналізовано діяльність підприємств із газопостачання та газифікації, які забезпечують одну з основних функцій – безперебійне та безаварійне газопостачання до споживачів. Унаслідок проведеного аналізу основних фінансових показників діяльності газорозподільних підприємств, визначено, що кризові явища спостерігаються переважно на підприємствах Західного регіону України. Для аналізу було розглянуто підприємства, що забезпечують транспортування та постачання газу у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях. У переважній більшості даних підприємств спостерігалася збитковість діяльності за роки досліджень (2006–2011 рр). Тому було визначено основні причини такого стану, виділено основні зовнішні й внутрішні чинники з метою подолання кризової ситуації, що виникла на даних підприємствах.

3. Здійснено аналіз структури споживачів та своєчасності надходження коштів за надані підприємствами послуги, адже тарифна виручка, отримана за надання послуг із розподілу природного газу, є основним джерелом фінансування витрат, пов'язаних з обслуговуванням, експлуатацією та забезпеченням стабільної роботи системи газопостачання. У процесі досліджень виявлено певну залежність величини споживання газу та величини

заборгованості в загальній структурі основних споживачів природного газу в Західному регіоні України. Здійснивши аналіз частки заборгованості в загальній величині доходу підприємства, зроблено висновок, що в середньому величина заборгованості становить 10,3 %, тому її вплив на прибутковість підприємства можна оцінити як середній. При цьому, якщо врахувати, що дана заборгованість погашається впродовж наступного за досліджуваним роком із появою в тих самих межах нової, можна стверджувати, що її вплив на прибутковість підприємства слід оцінювати як мінімальний.

4. Встановлено, що на величину протранспортованого природного газу переважно впливають цінові та температурні чинники. Як ціновий чинник розглянуто тариф на транспортування природного газу. Динаміка зміни даного показника за роки дослідження має стійку тенденцію до збільшення. Так, із 2002 року по 2006 рік максимальна величина зміни даного показника становила 2,62 грн за тис. куб. м, а з 2006 року по 2011 рік тариф на транспортування природного газу зріс майже у вісім разів (від 39,76 грн за тис. куб. м до 295,82 грн за тис. куб. м), а величина зміни тарифу збільшилася на 256,06 грн за тис. куб. м – майже в сто разів. Тобто спостерігається не тільки стійке зростання динаміки зміни тарифу на транспортування природного газу, а й значне його зростання, порівняно з періодом до 2006 року.

5. Унаслідок дослідження зроблено висновок, що між ціновим та температурним чинниками існує складний взаємозв'язок, тому їх вплив на величину протранспортованого природного газу є комплексним, а не сумою окремих впливів. Для оцінювання міри впливу цінового та температурного чинників, зважаючи на відносну усередненість впливу решти чинників на споживання природного газу, було використано кореляційно-регресійний аналіз, скільки між вищезгаданими чинниками не існує функціонального зв'язку, тому кореляційно-регресійний аналіз є найдоцільнішим методом оцінювання їх впливу. За його результатами встановлено, що основним зовнішнім чинником впливу на прибутковість підприємств, що

досліджуються, є зміна температури зовнішнього середовища, оскільки даний фактор має значний вплив на обсяги споживання природного газу в Західному регіоні України.

6. Досліджено величини впливу основних внутрішніх чинників на загальну зміну рентабельності діяльності підприємств, що досліджуються: зміни частки прибутку на 1 грн реалізованої продукції, зміни фондомісткості основних виробничих засобів, зміни оборотності оборотних коштів за трифакторною моделлю Дюпона. Унаслідок дослідження встановлено, що максимально негативно на зміну рентабельності діяльності (власного капіталу) підприємств, що досліджуються, впливає зміна оборотності оборотних коштів даних підприємств, про що свідчить максимальна величина негативного впливу даного чинника в розмірі (-12,7 %) у 2008 році, порівняно з 2007 роком на ПАТ «Чернівцігаз». На цьому самому підприємстві спостерігається й найбільший відносний позитивний вплив зміни такого чинника, як величини частки прибутку на 1 грн реалізованої продукції. І величина даного впливу становила у 2009 році, відносно 2008 року, – 12,76 %.

Тому для виходу з кризової ситуації, що склалася на підприємствах із газопостачання та газифікації, а також із метою забезпечення підвищення безпеки функціонування об'єктів систем газопостачання населених пунктів України, необхідно вдосконалити методичні підходи до діагностики та подолання кризових явищ і на їх основі розробити модель діагностики та подолання кризових явищ.

6. Результати досліджень опубліковано в працях [34, 37].

РОЗДІЛ 3

ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ДІАГНОСТИКИ ТА ПОДОЛАННЯ КРИЗИ НА ГАЗОРОЗПОДІЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

3.1 Методичні аспекти розробки системи діагностики та подолання кризових явищ

Важливою для кожного підприємства є система контролю й раннього виявлення ознак передбачуваної кризової ситуації, а також розробка програми антикризового управління, що включає сукупність форм і методів реалізації антикризових процедур. На основі результатів теоретико-методичних досліджень, описаних у р. 1.2 представленої дисертаційної роботи, встановлено, що під антикризовим управлінням варто розуміти таке управління, яке здатне попереджувати й пом'якшувати кризові ситуації в виробничо-господарській діяльності підприємства, утримувати його функціонування в період кризи й виводити з кризового стану з мінімальними втратами і найменш негативними наслідками та забезпечувати нормальне функціонування підприємства після виходу з кризи. На основі інтегрованого підходу до формування системи антикризового управління підприємством, із метою запобігання та подолання кризових явищ, процес антикризового управління має включати такі етапи (рис. 3.1):

- аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства з метою попередження чи раннього виявлення загрози кризи;
- попередню діагностику причин (чинників) виникнення кризової ситуації на підприємстві;
- розробку антикризових заходів, тобто концепції подолання кризи;
- реалізацію цієї концепції подолання кризи і її наслідків;
- вихід на намічені цілі нормального функціонування підприємства.

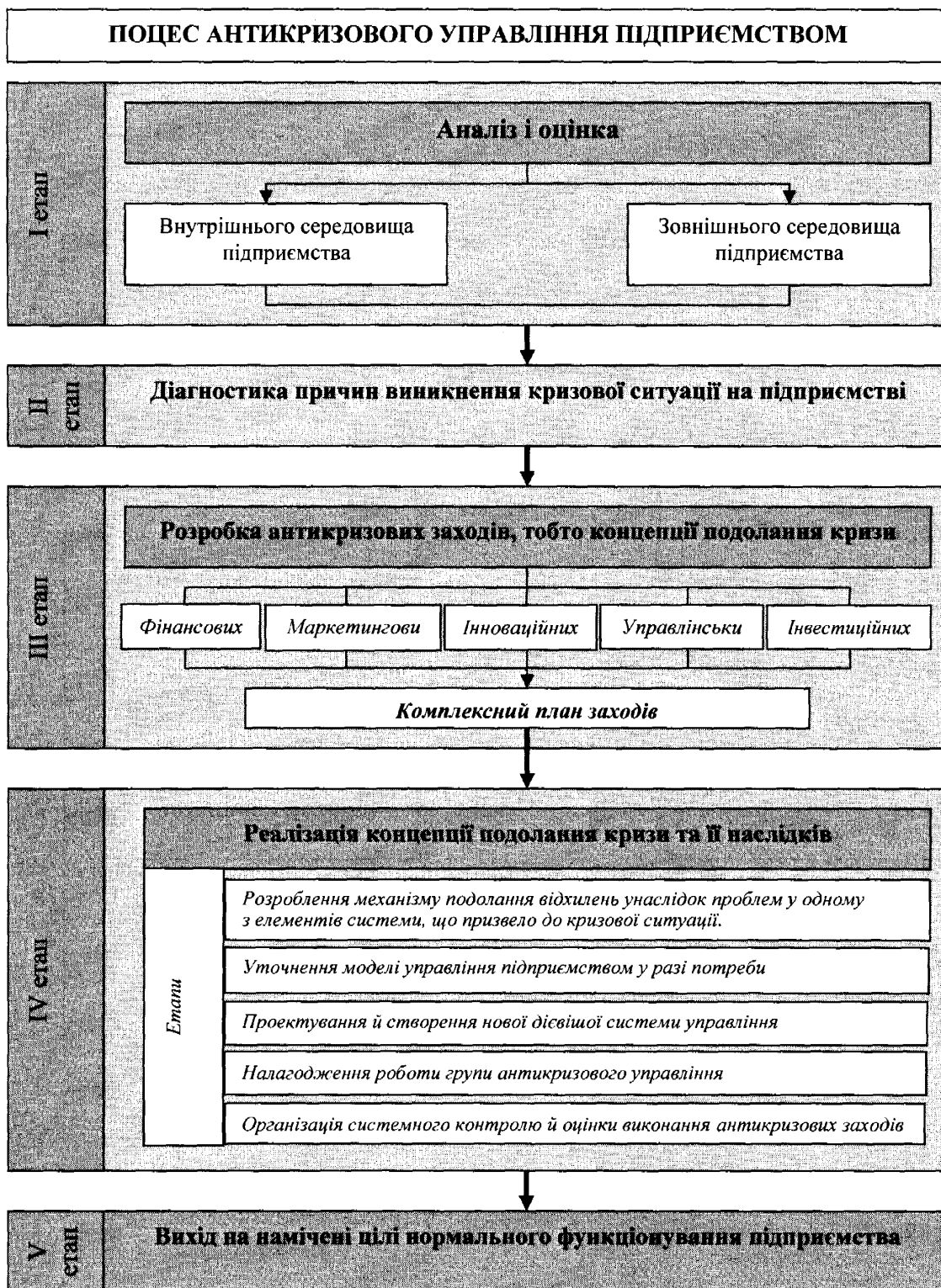


Рисунок 3.1 – Етапи антикризового управління підприємством із метою подолання кризових явищ

Примітка: систематизовано автором на базі проведених досліджень

Одним із найважливіших етапів управління кризовими ситуаціями з метою їх подолання є постійний моніторинг зовнішнього і внутрішнього

середовища підприємства з метою попередження чи раннього виявлення загрози кризи, а також попередня діагностика чинників виникнення кризової ситуації на підприємстві.

Натомість оцінювання зовнішнього середовища підприємства має включати аналіз ринків збуту та ринків постачання (рис. 3.2.).

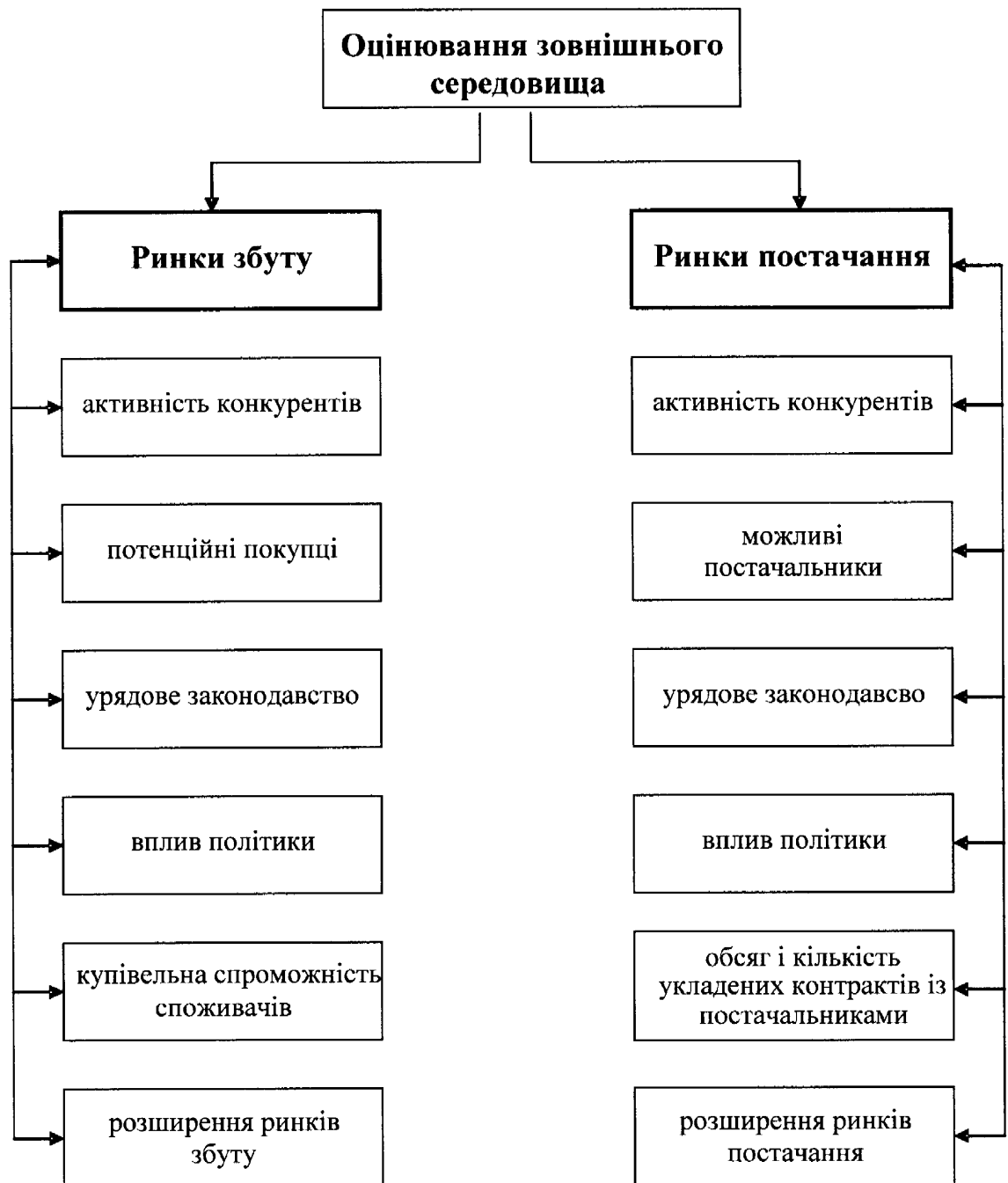


Рисунок 3.2 – Складові аналізу й оцінювання зовнішнього середовища підприємства

Примітка: систематизовано автором на базі проведених досліджень

Аналіз внутрішнього середовища підприємства повинен включати аналіз забезпеченості фінансовими й матеріальними ресурсами, організації виробництва та збуту продукції, етапів життєвого циклу розвитку продукту, організаційної структури, кадрового потенціалу та можливостей кар'єрного зростання особового складу підприємства та ін. (рис. 3.3).

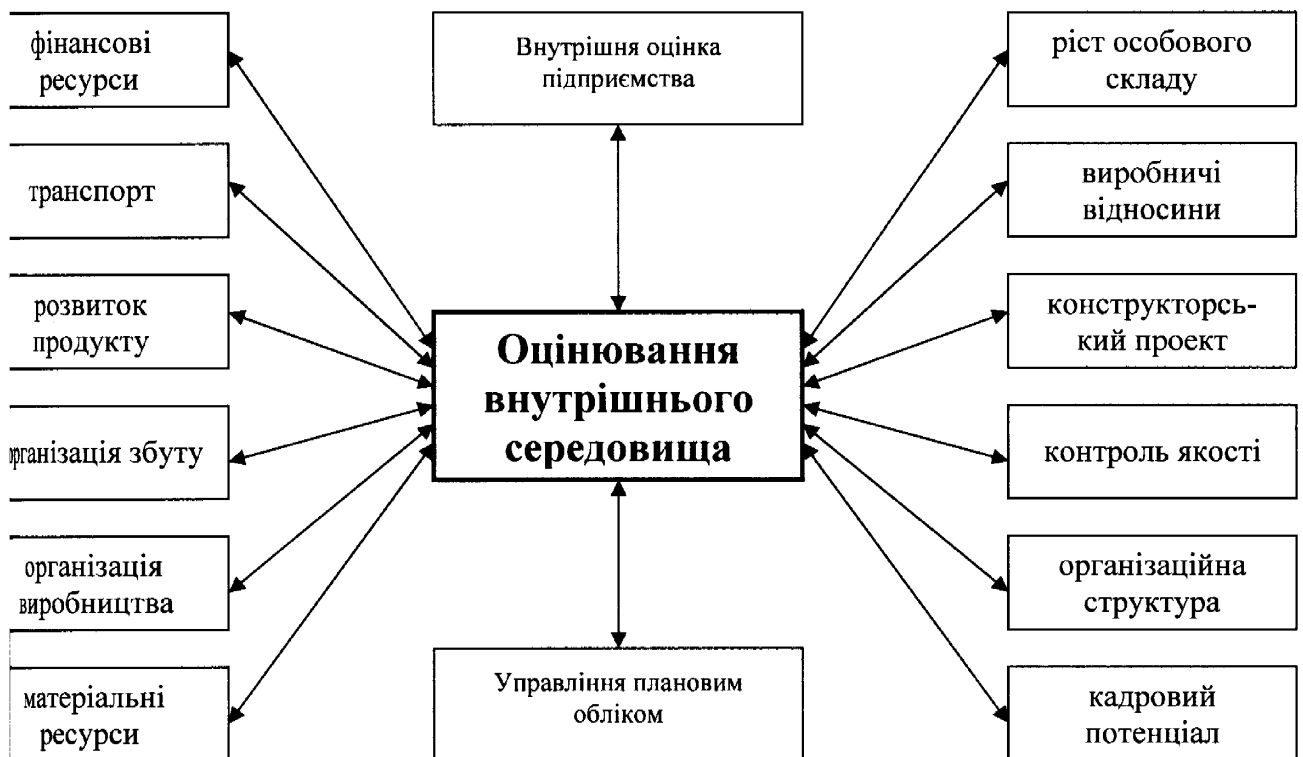


Рисунок 3.3 – Складові аналізу й оцінювання внутрішнього середовища підприємства

Примітка: систематизовано автором на базі проведених досліджень

Наступним етапом антикризового управління з метою подолання кризових явищ є діагностика причин виникнення кризової ситуації на підприємстві. Діагностика не є чимось новим у розвитку економіки вітчизняних підприємств. Від визначення й оцінювання стану функціонування суб'єктів економічного процесу залежить розроблення комплексу профілактичних заходів, рекомендацій і процедур, спрямованих на

поліпшення цього стану, або попередження несприятливих для його функціонування ситуацій і подій у невизначеному ринковому середовищі. Тобто діагностика повинна виступати як обґрунтована та достовірна процедура, від якої залежить подальший напрям дій суб'єкта господарювання [110, с. 53]. Це обумовлює вагомість формування концептуальної основи діагностики. Зауважимо, що концепцію прийнято розглядати як систему поглядів на певні явища, спосіб їх розуміння й трактування. Концепція діагностики кризових явищ передбачає й охоплює всі сфери функціонування підприємства: діагностику загальної виробничої діяльності, фінансову діагностику, діагностику основного та оборотного капіталу, діагностику трудових ресурсів тощо. Тому проведення діагностики фінансово-господарської діяльності підприємства сфери газопостачання та газифікації є основою для його подальшого ефективного розвитку.

Відповідно до запропонованої концепції, на основі комплексного підходу до діагностики нами запропонована структурно-логічна схема діагностики кризових явищ, що ґрунтується на аналізі фінансового стану, аналізі обсягів споживання природного газу, аналізі структури споживачів, аналізі структури основних та оборотних засобів, аналізі структури персоналу й дає змогу, окрім визначення основних показників фінансового стану газорозподільних підприємств, визначити зовнішні й внутрішні чинники, а також їх вплив на результати діяльності даних підприємств (рис. 3.4).

Для виявлення причин виникнення проблеми необхідно зібрати й проаналізувати зовнішню і внутрішню інформацію щодо результатів і перспектив діяльності підприємства. Достовірна інформація є запорукою правильного «діагнозу» стану підприємства. Цим обумовлюється необхідність поділу отриманої у результаті дослідження інформації на два блоки:

- 1) вплив чинників на підприємство;
- 2) динамічні характеристики діяльності підприємства, тобто його розвиток у часі.

Такий поділ дає можливість зібрати всю необхідну інформацію про поточний стан підприємства з газопостачання й газифікації, а також про перспективи його розвитку.

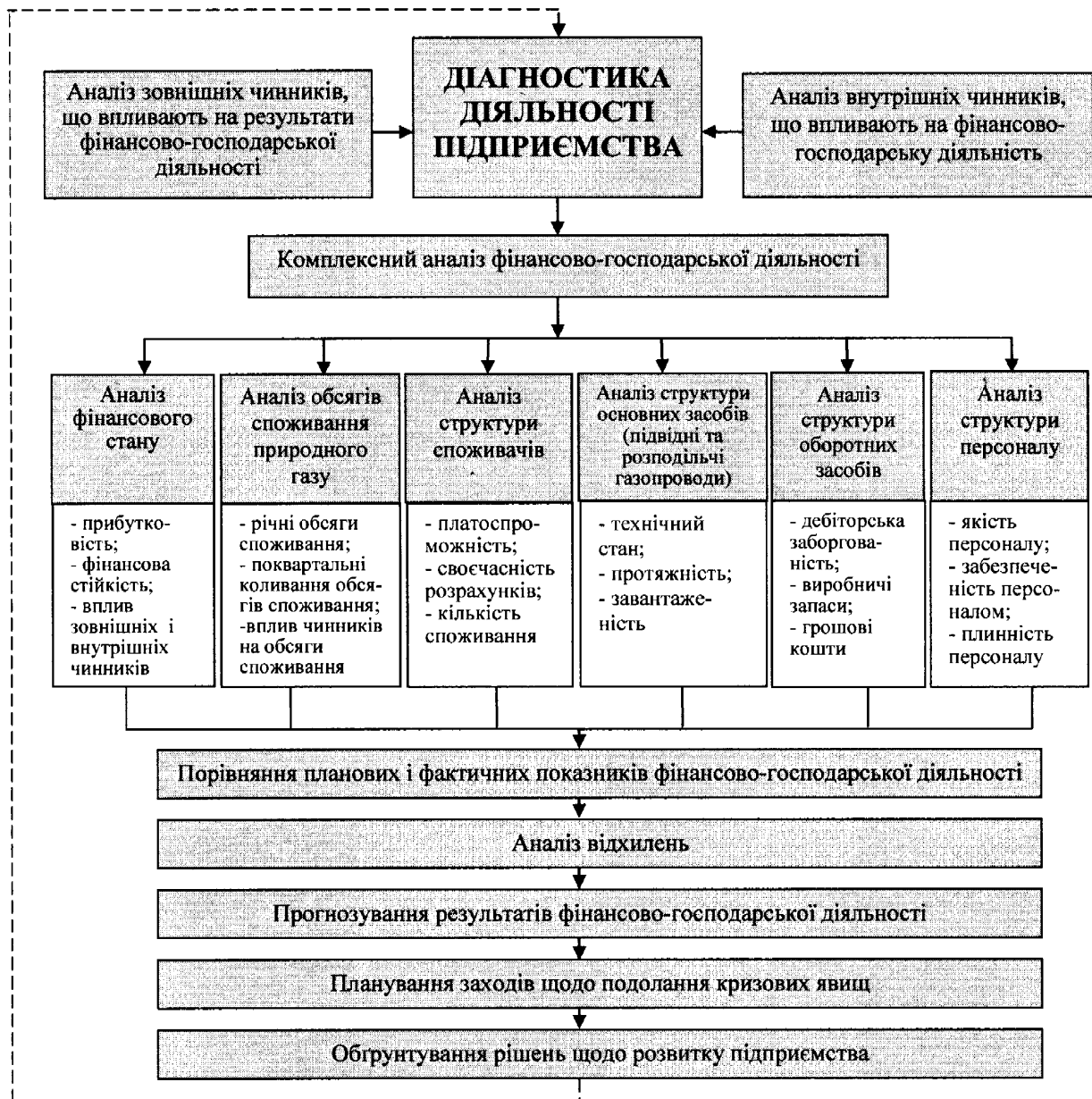


Рис. 3.4. Структурно-логічна схема діагностики кризових явищ підприємств сфери газопостачання та газорозподілу

Примітка: розроблено автором

Здійснюючи діагностику діяльності підприємства, варто виокремити її основні напрями, зокрема: оперативну, стратегічну, бізнес-діагностику. Оперативна діагностика фінансово-господарської діяльності підприємства

орієнтована на обґрунтування поточних, оперативних управлінських рішень. Вона дає змогу відстежувати ключові сфери діяльності підприємства, насамперед, фінансовий стан, рівень беззбитковості, матеріальні й інформаційні потоки та ризики, властиві його діяльності.

Стратегічна діагностика забезпечує оцінювання ефективності вибраної стратегії діяльності, дослідження стратегічної позиції підприємства з окремих напрямів його діяльності, оцінювання сильних і слабких сигналів, які отримує підприємство із зовнішнього середовища.

Бізнес-діагностика – це ретроспективне (на основі досягнутих результатів), оперативне (поточний стан) і перспективне (прогноз розвитку) комплексне дослідження фінансово-господарської діяльності підприємства, необхідне для обґрунтування його господарської політики на майбутнє. Метою бізнес-діагностики є виявлення найважливіших проблем у діяльності підприємства й розробка на цій підставі програми коротко- й довгострокових заходів, що дадуть можливість підвищити ефективність і фінансові результати діяльності підприємства.

На основі діагностичних показників аналізу фінансового стану, обсягів споживання природного газу, особливостей споживачів, структури основних і оборотних засобів та персоналу стає можливим формування подальшої стратегії розвитку підприємства та корегування короткострокових планів за рахунок зміни тактичних завдань і цілей.

Варто пам'ятати, що методичне забезпечення діагностики кризових явищ на підприємстві характеризується великою різноманітністю підходів та інструментів її проведення. Традиційно розрізняють такі методи діагностики кризових явищ: аналітичні, експертні, лінійне й динамічне програмування.

До аналітичних належать методи, що ґрунтуються на різних операціях зі статистичними даними. Аналітична діагностика передбачає проведення діагностичних досліджень безконтактними методами за допомогою статистичної інформації, з використанням методів комплексного економічного аналізу, бальних оцінок тощо.

Під експертною діагностикою розуміють засоби «діагнозу», засновані на узагальненні оцінок та інформації, отриманої від експертів. Експертна діагностика базується на інформації, отриманій з метою діагнозу контактними методами за допомогою проведення спеціальних експертних опитувань. У цій діагностиці використовують велику кількість прийомів та методів експертних оцінок, спеціальних коефіцієнтів і показників порівняльної економічної ефективності тощо.

Лінійне програмування – математичний метод, який використовується для визначення кращої комбінації ресурсів і дій, необхідних для досягнення оптимального результату. Він дає змогу оптимізувати певний процес, збільшувати прибуток, ефективно використовувати ресурси й час. Щоб використовувати цей метод, менеджер повинен кількісно визначити мету – параметр, що досліджуватиметься за допомогою цього методу, наявні орієнтири й обмеження (ресурси, потужності, час).

Динамічне програмування – метод, що використовується для розв’язання задач управління визначеної структури, коли задача з n -змінними подається як багатоступеневий процес прийняття рішень. На кожному етапі визначаються екстремум функції тільки від однієї змінної. У цьому випадку дослідження проходить в три етапи: побудова математичної моделі; розв’язання управлінської задачі; аналіз і узагальнення отриманих результатів.

Можливість використання різних методів діагностики дає змогу отримати комплекс принципово нових даних і зробити відповідні висновки щодо економічного й соціального розвитку підприємств сфери газопостачання й газифікації.

Отримані результати аналізу показників стану фінансово-господарської діяльності доцільно порівняти з плановими, оскільки неможливо здійснювати будь-яке управління, а тим паче антикризового спрямування, не маючи чіткого уявлення про стан підприємства і його ситуацію щодо запланованих

показників. Із цього випливає, що завдання діагностики тісно переплітаються з двома іншими завданнями: аналізом та прогнозуванням.

У діагностиці фінансово-господарської діяльності підприємства газопостачання й газифікації доволі часто прогноз дає можливість уточнити «діагноз». Водночас діагностика є висхідним моментом прогнозування, оскільки без чіткого й достовірного констатування фактичного стану неможливо оцінити альтернативи розвитку підприємства [4, с. 147].

Звичайно, результати прогнозування є до певної міри неінформативними для осіб, які приймають рішення щодо подолання кризового явища. Тому постає необхідним здійснити аналіз можливих відхилень фактичних показників від планових.

Зауважимо, що аналіз можливих відхилень – це, насамперед, факторний аналіз, а його ціль полягає у визначенні й детальному оцінюванні кожної причини, кожного фактора, що можуть призвести до виникнення відхилень. Для оперативного антикризового управління необхідно виявити причини відхилень, тобто які саме відхилення, якими факторами викликані, встановити відповідальність за те, що відбулося, і, головне, визначити і прийняти заходи щодо подолання кризових явищ.

Реалізація заходів щодо виходу підприємства з кризи включає підтримку й розв'язання взаємопов'язаних проблем: ефективної виробничої діяльності, ефективного фінансування й інвестування, ефективної маркетингової стратегії, системи управління персоналом, ефективних організаційних змін і впровадження нововведень. Тільки комплексне розв'язання цих проблем дасть можливість підприємству швидше подолати кризову ситуацію, в якій воно опинилося.

Метою розробки й реалізації антикризових фінансових заходів є оздоровлення фінансового стану підприємства як складової частини управління кризовим станом і банкрутством і передбачає цільовий вибір найефективніших засобів стратегії й тактики, необхідних для конкретного випадку й конкретного підприємства. Індивідуальність вибору цих засобів не

означає, що не можна виділити деякі загальні, характерні для всіх підприємств, що опинилися в схожій кризовій ситуації.

Так, однією з найважливіших процедур фінансового оздоровлення підприємства є, насамперед, діагностика його фінансового стану. Загальна мета фінансового аналізу збігається із загальною метою економічного дослідження роботи підприємства й безпосередньо пов'язана з сферою діяльності фінансових служб, з оцінюванням ефективності роботи підприємства, тобто зміною його витрат і результатів (прибутків). Достовірне вимірювання витрат і результатів роботи підприємства має створити базу для успішного управління ефективністю підприємства. Проте в сучасних умовах такий аналіз не має достатнього інформаційного забезпечення, і збір матеріалів для нього є трудомісткою роботою. Аналіз поточного стану підприємства часто дає оцінку наслідків певних стратегічних рішень, що були прийняті в попередні роки (основний вид діяльності, основні постачальники й споживачі). При фінансовому аналізі має бути виявлена система товарних, фінансових, інформаційних, організаційних та інших зовнішніх зв'язків підприємства, рівень залежності підприємства від певних зовнішніх чинників, оцінено внутрішню структуру й виявлено можливі вузькі місця. Особливої уваги вимагає спеціальний фінансовий аналіз заходів підвищеного ризику: зміна стратегії підприємства, вихід на нові ринки збуту, перехід на нову продукцію чи технологію, організаційна перебудова тощо. Цей вид аналізу може бути продуманий наперед із урахуванням несприятливих сценаріїв майбутнього розвитку і антикризових заходів, проте він вимагає особливої організації для забезпечення високої оперативності й ефективності [39, с. 73].

Аналіз фінансового стану вітчизняних підприємств із газопостачання й газифікації може слугувати їх оздоровленню, якщо матиме необхідні якості: точну постановку аналітичних завдань, розумну організацію їх розв'язання, обґрунтовані методи збору й обробки інформації, вивірену логіку аналітичних викладок і практичних рекомендацій.

Традиційний підхід до діагностики фінансового стану полягає в

застосуванні стандартних аналітичних прийомів: горизонтальний та вертикальний аналіз, трендовий аналіз, аналіз відносних показників, порівняльний аналіз. Спільним для традиційних методик діагностики фінансової кризи є те, що вони передбачають вивчення простих математичних зав'язків між окремими позиціями фінансової звітності на основі обчислення певної вибірки показників (коефіцієнтів) та порівняння їх значень із нормативними, середньогалузевими та в динаміці.

Ми ж пропонуємо комплексний підхід до діагностики кризового стану на підприємствах із газопостачання й газифікації, який, окрім традиційних підходів до діагностики фінансового стану, включатиме багатофакторний аналіз із використанням спеціальних методик оцінки впливу окремих факторів на кризовий стан підприємств.

Так, для оцінювання впливу зовнішніх факторів ми пропонуємо використовувати кореляційно-регресійний аналіз. Основним завданням такого аналізу є знаходження аналітичного виразу, що якнайкраще відбиває зв'язок факторних ознак із результативною ознакою. В нашому випадку факторними ознаками є температура навколишнього середовища та тариф на розподіл природного газу, а результативною – обсяги протранспортованого газу.

Для оцінювання впливу внутрішніх факторів на фінансовий стан підприємств ми пропонуємо використовувати інтегральний фінансовий аналіз на основі трифакторної моделі Дюпона. Основним завданням даного аналізу є дослідження факторів і їх максимального й мінімального впливу на результуючу ознаку. В нашому випадку факторними ознаками є зміна частки прибутку на 1 грн реалізованої продукції, зміна фондомісткості основних виробничих засобів, зміна оборотності оборотних коштів, а результуючою – зміна рентабельності газорозподільних підприємств.

Отже, тільки комплексний підхід до діагностики фінансового стану дасть змогу визначити чинники, що негативно впливають на результати діяльності газорозподільних підприємств, а на основі результатів діагностики можна буде розробити шляхи виходу з кризової ситуації, що склалася.

Беручи до уваги закордонний досвід антикризового управління, серед важливих процедур фінансового оздоровлення підприємства можна виділити два найпоширеніші за характером види тактики: захисну й наступальну [1]. Перша ґрунтується на проведенні ресурсозбережних заходів, основою яких є скорочення витрат, пов'язаних із виробництвом і збутом, утриманням основних фондів і персоналу, що може, на жаль, привести до скорочення виробництва загалом. Таку тактику застосовують, як правило, при дуже несприятливому поєднанні зовнішніх чинників. Друга – наступальна – є ефективнішою, для неї характерне застосування не тільки оперативних, а й стратегічних заходів. У даному випадку поряд з економними, ресурсозбережними заходами має проводитися активний маркетинг, вивчення і завоювання нових ринків збуту, політика вищих цін, збільшення видатків на вдосконалення виробництва за рахунок його модернізації, оновлення основних фондів та упровадження перспективних технологій. Звичайно, захисну й наступальну тактики необхідно використовувати на газорозподільних підприємствах залежно від глибини кризи, але їх необхідно адаптувати до специфіки діяльності даних підприємств (рис. 3.5). Адже на підприємствах із газопостачання та газифікації скорочення витрат, персоналу, виробництва й збуту, а також закриття підрозділів може привести до аварійних ситуацій із непередбачуваними наслідками, тому що основне завдання таких підприємств – безперебійне та безаварійне постачання природного газу до споживачів. Тому захисна тактика може ґрунтуватися на оптимізації витрат, укрупненні підрозділів та здійсненні діяльності в межах ліцензії. Що ж до наступальної тактики, то необхідно здійснювати активний маркетинг – підключати нових споживачів, модернізувати основні фонди, термін служби яких перевищує 30–40 років, удосконалювати систему управління, впроваджувати нові технології, зокрема, будівництво газопроводів із використанням поліетиленових труб та сучасних



Рисунок 3.5 – Захисна й наступальна тактики фінансового оздоровлення підприємства

Примітка: систематизовано та уточнено автором на базі проведених досліджень

технологій їх прокладання. Проте джерела фінансування для даних підприємств обмежені, тому вони не мають можливості завойовувати нові ринки збуту, оскільки кожне підприємства працює у відповідній області

згідно з ліцензією.

Наступним важливим етапом антикризового управління підприємства є розробка та реалізація антикризової маркетингової стратегії. Маркетинг – це комплексно-системний підхід до розв’язання проблем ринку, що охоплює всі стадії руху товару в ринкових умовах, починаючи з вивчення потреб і прогнозування попиту, розробки асортиментної політики й програм виробництва продукції, а також надання різних послуг, пов’язаних із реалізацією й споживанням, доведенням їх до кінцевого споживача і завершуючи організацією післяпродажного обслуговування виробів і заміною їх новими. Маркетингові програми передбачають максимальну адаптацію до ринку через розробку й застосування довготривалої стратегії розвитку підприємницьких структур, конкретизовану в оперативних тактичних рішеннях.

Маркетингова антикризова стратегія і тактика є єдиним цілісним процесом управління ринком із позиції підприємств. Стратегія й тактика постійно взаємодіють, перетинаються, тактичні рішення переростають у стратегічні, залежно від їх значення для перспектив розвитку фірми.

Антикризова маркетингова стратегія передбачає:

- глибокий аналіз ринкової ситуації й прогноз її розвитку (вивчення попиту, сегментування ринку, відбір цільових сегментів, наявне й очікуване співвідношення між попитом і пропозицією);

- оцінювання рівня свободи в установленні горизонтальних контактів (із конкурентами й підприємствами-співпрацівниками);

- визначення власної позиції на ринку й комерційного ризику, пов’язаного зі зміною цієї позиції під впливом конкурентів;

- розробку самостійної організаційної, техніко-технологічної й цінової політики підприємства з метою зміни кон’юнктури;

- збір, обробку й аналіз інформації про чинники, що формують ринкове оточення підприємства;

- підготовку висококваліфікованих спеціалістів і керівників, здатних

вести ділові переговори й практично реалізовувати маркетингову програму від початку до кінця [39, с. 75]

Розробка спеціальної маркетингової програми не обмежується тільки визначенням стратегічних цілей і тактики їх досягнення. Необхідним елементом антикризової маркетингової стратегії повинні виступити цінова й асортиментна політика в зв'язку з діяльністю всіх учасників ринку. Такий підхід дасть можливість суттєво скоротити витрати на маркетинг за рахунок інтеграції матеріальних, фінансових і трудових ресурсів на всіх етапах розробки і введення товарів і послуг на ринок.

Можливості й строки виходу підприємства, зокрема сфери газопостачання й газифікації, з кризової ситуації значною мірою залежать від наявності умов для організації розробки і впровадження інновацій на підприємстві. Вітчизняний і зарубіжний досвід свідчить, що найбільшого успіху досягають підприємства, на яких створюються групи перспективного розвитку, приділяється необхідна увага всім етапам розробки й упровадження нововведень, відпрацьована система ресурсного й організаційно-правового забезпечення підприємства [51]. Керівництву також необхідно мати на увазі те, що реалізація будь-якого інноваційного проекту залежить від рівня кваліфікації, інтелектуальних знань, інформаційної культури й організаторських здібностей персоналу, який працює над розробкою чи реалізацією проекту.

Кризова ситуація успішно подолається, якщо послідовно будуть впроваджуватися заходи щодо вдосконаленню культури управління фірмою на оперативному й на стратегічному рівнях; вчасно проводитиметься процес підготовки й перепідготовки персоналу; покращуватиметься якість інформації шляхом удосконалення техніки представлення і структуризації даних, шляхом впровадження нових інформаційних технологій; підтримуватимуться процеси нововведень на підприємстві [22, с. 122].

Розробка антикризових інвестиційних заходів базується на розробці антикризової інвестиційної політики, спрямованої на подолання

інвестиційного спаду в період кризи й депресії, структурну перебудову виробництва й фінансове оздоровлення підприємства. Вона включає розробку інвестиційної стратегії й тактики на кількох рівнях:

- державного регулювання;
- потенційних інвесторів (комерційних банків, пенсійних фондів, страхових компаній і дрібних масових інвесторів);
- підприємств як об'єктів інвестування.

Інвестиційна стратегія як складова стратегічного планування включає у себе такі напрями:

- управління ризиком;
- програмно-цільове управління і складання капітальних бюджетів;
- стратегічний аналіз;
- стратегічне управління.

Успіх антикризової інвестиційної політики зазвичай залежить від інвестиційних рішень, що нині приймаються на всіх рівнях, тому досить важливим є забезпечення нерозривного зв'язку між стратегічними й тактичними рішеннями. Тактичні інвестиційні рішення частіше оперують відносно невеликими сумами засобів і не означають відмови від інвестиційної політики, яка проводилася раніше. Стратегічні інвестиційні рішення оперують крупнішими сумами фінансових засобів і можуть призвести до відмови від фінансової та інвестиційної політики, яка проводилася раніше, викликати суттєві зміни очікуваних доходів і підвищення фінансових ризиків.

Розробка антикризової інвестиційної стратегії ґрунтується на низці базових правил прийняття інвестиційних рішень і вимагає чіткого визначення суті проблеми, цілей інвестиційної стратегії, вироблення пріоритетів і чіткого дотримання основ прийняття рішень щодо інвестицій. Базовими правилами прийняття інвестиційних рішень вважаються: проблеми інвестування; природа інвестицій; оцінювання майбутніх затрат і доходів; додаткові грошові потоки; незворотні затрати; дисконтування майбутніх грошових потоків [39, с. 76].

Отже, реалізація заходів із виходу підприємства з кризи включає підтримку й розв'язання взаємопов'язаних проблем: ефективної виробничої діяльності, ефективного фінансування й інвестування, ефективної маркетингової стратегії, системи управління персоналом, ефективних організаційних змін і впровадження нововведень. Тільки комплексне розв'язання цих проблем дасть можливість підприємству швидше подолати кризову ситуацію, у якій воно опинилося.

Описані підходи повинні бути використані при виробленні рішень в умовах кризи. Адже теза «управляти – означає передбачати» нині перетворилася на тезу «управляти – означає діяти в непередбачених ситуаціях» [39, с. 79]. У сучасних умовах дії в кризових ситуаціях стають повсякденною практикою управління. Коли криза вже позаду, важливим є об'єктивний, неупереджений аналіз її результатів, рівень підтвердження прогнозів, що здійснювалися, й ефективності заходів, що приймалися. Це необхідно не тільки для того, щоб зробити висновки на майбутнє й поповнити банк знань про кризи, а й краще передбачати майбутні кризові явища або навіть кризи і шляхи виходу з них.

Наступним етапом процесу антикризового управління підприємства з газопостачання й газифікації є безпосередньо процес реалізації концепції подолання кризи та її наслідків, що передбачає [13]:

- розроблення механізму подолання відхилень унаслідок виходу з ладу одного з елементів системи, що призвело до кризової ситуації;
- уточнення моделі управління в разі потреби;
- проектування й створення нової, дієвішої системи управління;
- налагодження роботи групи антикризового управління;
- організація системного контролю й оцінювання виконання антикризових заходів.

Щоб усі названі етапи антикризового управління були впроваджені в дію і при цьому були отримані успішні результати в стислі терміни і з мінімальними ресурсами, насамперед необхідно провести такі заходи з

організації так званого, зворотного зв'язку [22, с. 119–120]:

1. Покращити якість інформації шляхом удосконалення техніки представлення й структуризації даних, зміни форми подання матеріалів, пошуку й розвитку нових каналів комунікації. Адже забезпечення своєчасною, повною інформацією на всіх етапах прийняття рішень успішно сприяє подоланню кризової ситуації.

2. Підвищити здатність швидкої реакції завдяки передбаченню кризової ситуації. Раптовість кризи й негативність її наслідків вимагають від управлінців термінового аналізу інформації. Будь-які виявлення симптомів кризової ситуації повинні бути негайно розглянуті й своєчасно враховані. Нині це можна здійснити за допомогою різноманітних технічних засобів та інформаційних систем: програмного забезпечення при розробці планів і визначенні наслідків реалізованих заходів; експертних систем; інформаційних систем, що дають змогу краще «відчувати» оточуюче середовище.

3. Підвищити якість групових рішень, організувати обговорення проблем із урахуванням різних поглядів, щоб знизити ймовірність диктату лідера.

4. Організувати менеджерів у групи з подолання кризи. Робота з подолання кризи вимагає напруженої роботи великої кількості учасників різних рівнів управління і є складним завданням для керівництва. Тому використання в антикризовому управлінні спеціальних менеджерів (груп чи комітетів) – один із важливих чинників успіху подолання кризи.

5. Проводити профілактику кризових ситуацій за такими напрямками: фінансово-господарська діяльність; культура управління підприємством; інноваційна активність; моніторинг зовнішнього й внутрішнього середовища підприємства і критерії прийняття рішень.

Отже, висновок, який можна зробити, полягає в тому, що для подолання труднощів кризового періоду, підприємство має володіти запасом необхідних виробничих технологій та набором сучасних інформаційних технологій із метою вчасної обробки й передачі інформації, покращувати якість комунікацій

для подолання невизначеності. Необхідно вивчати і впроваджувати нові технології (від виробничих до технологій стратегічного планування), що дають змогу підвищити продуктивність праці. Керівництво підприємства має звертати більше уваги на процеси навчання й перепідготовки кадрів, прищеплювати працівникам навички комплексної роботи й дати можливість брати участь у колегіальному прийнятті важливих рішень [39, с. 79].

Беручи до уваги результати дослідження діяльності підприємств із газопостачання й газифікації, можна впевнено констатувати, що відхилення фактичних показників від планових є наслідком зміни певних факторів зовнішнього й внутрішнього середовища. Так, у розділі 2, зокрема у підрозділах 2.2 та 2.3, за результатами діагностування фінансово-господарської діяльності газорозподільних підприємств виявлено, що основний вплив на їхню діяльність мають такі показники, як обсяги протранспортованого природного газу та протяжність і завантаженість газорозподільних мереж. Перший із цих показників належить до групи показників, що характеризують обсяги споживання природного газу, другий – до показників структури основних засобів. Рівень впливу кожного з зазначених чинників проявляється по-різному. Так, серед показників обсягів споживання природного газу найвагомішим є нерівномірне споживання природного газу, що пояснюється нерівномірністю температури повітря навколишнього середовища. Очевидно, що це призводить до нерівномірності доходів підприємства впродовж календарного року. Тобто в таких підприємствах спостерігається прибутковість діяльності в осінньо-зимовий період і збитковість у весняно-літній. Інший найвпливовіший показник – нерівномірність завантаження газорозподільних мереж, що призводить до нерівномірності витрат на обслуговування газових мереж у сільських та міських місцевостях, що, натомість, вимагає значних витрат на виробничі обсяги робіт у сільській місцевості й дещо менших у місті.

На основі визначення основних впливових чинників, що призводять до

кризового стану досліджуваних підприємств, розроблено модель діагностики та подолання кризових явищ (рис. 3.6), у якій виділено основні показники

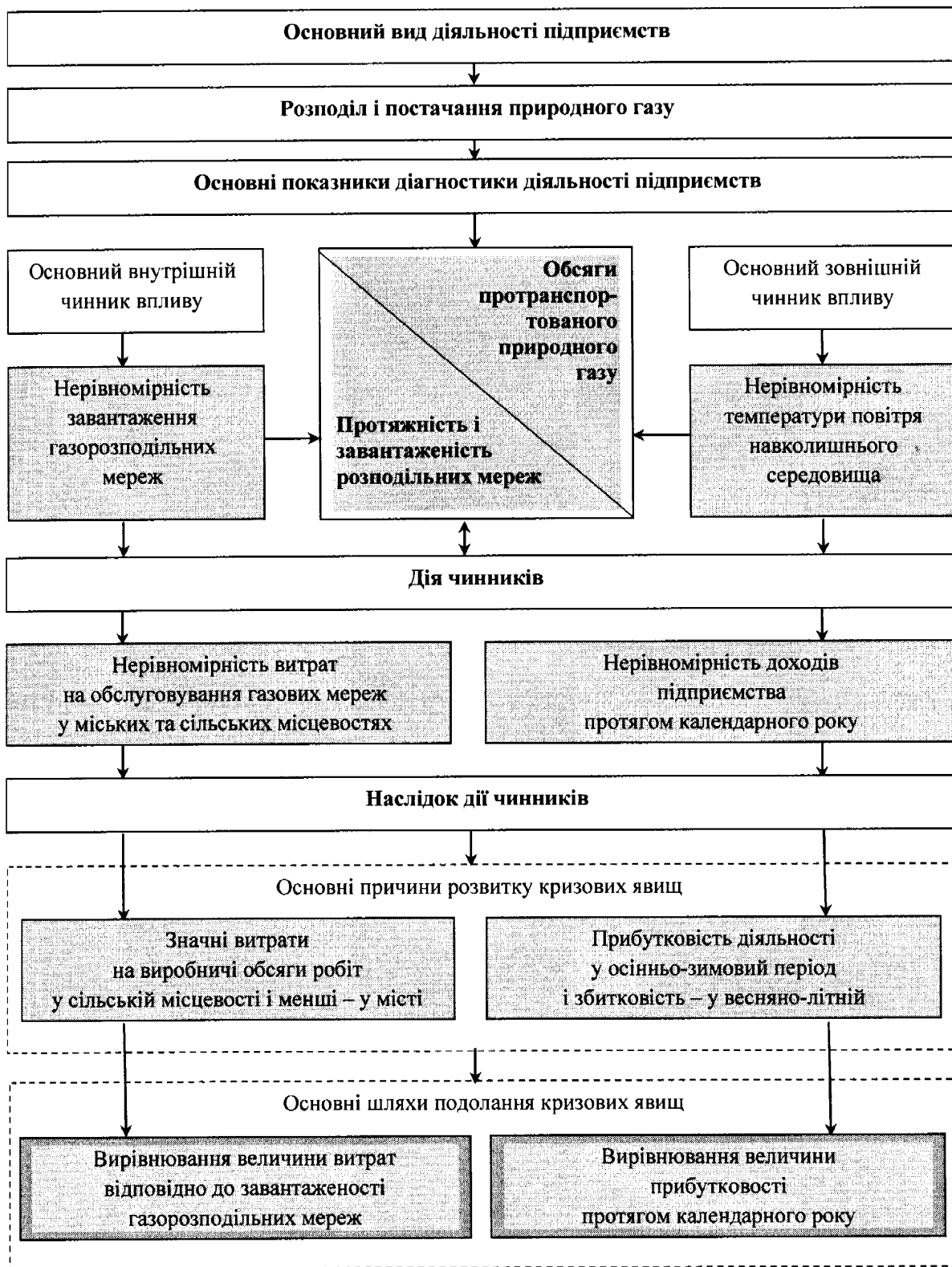


Рис. 3.6. Модель діагностики та подолання кризових явищ на підприємствах із газопостачання та газифікації

Примітка: розроблено автором

діяльності газорозподільних підприємств, основні зовнішні й внутрішні фактори впливу на дані показники, чинники та причини кризових явищ, і відповідно до них запропоновано основні шляхи подолання кризових явищ на підприємствах із газопостачання та газифікації.

Відтак, за результатами дослідження можна виокремити два основні напрями подолання кризових явищ:

1) для показника нерівномірності витрат на обслуговування газових мереж доцільним буде вирівнювання величини витрат відповідно до завантаженості розподільних газопроводів;

2) для показника нерівномірності доходів упродовж календарного року – вирівнювання величини прибутковості.

Застосування даної моделі дозволить перманентно вирівнювати прибуток упродовж року та витрати відповідно до завантаженості газорозподільних мереж і приймати управлінські рішення, спрямовані на подолання кризових явищ на газорозподільних підприємствах. Для цього виникає необхідність розробити методичні положення щодо подолання кризових явищ на досліджуваних підприємствах, що повинні базуватися на встановленні оптимальних тарифів на транспортування та постачання природного газу та оптимальних витратах на обслуговування газотранспортних мереж.

3.2 Методичний підхід до розрахунку сезонного тарифу на транспортування природного газу

Як було встановлено у другому розділі роботи, сезонність має значний вплив на прибутковість підприємств із газопостачання та газифікації, оскільки зміна температури навколишнього середовища значно впливає на обсяги споживання природного газу, які спричиняють нерівномірність доходів даних підприємств упродовж року і, відповідно, прибутків. Тому в запропонованій

нами моделі діагностики та подолання кризових явищ на підприємствах із газопостачання та газифікації, представлений у підрозділі 3.1, це враховано і, відповідно, запропоновано один із напрямів подолання кризової ситуації: вирівнювання прибутковості протягом року.

Прибуток даних підприємств залежить від економічно обґрунтованої тарифної виручки, отриманої за надані послуги з транспортування природного газу розподільними мережами та постачання поставленого газу споживачам, яка повинна забезпечувати покриття економічно обґрунтованих витрат виробництва; отримання передбаченого планом прибутку, достатнього для забезпечення нормальної виробничо-господарської діяльності; сплату всіх податків, обов'язкових платежів та бюджетних відрахувань відповідно до чинного законодавства України. Проте на більшості газорозподільних підприємств тарифна виручка, отримана споживачами при оплаті послуг із транспортування та постачання природного газу, не забезпечує фінансування виробничих витрат, закупівлі природного газу, необхідного на виробничо-технологічні потреби, та інші витрати, необхідні на експлуатаційні потреби та обслуговування системи газопостачання, що, натомість, призводить до погіршення фінансового стану даних підприємств. Тому формування економічно обґрунтованих тарифів є важливим кроком до подолання кризових ситуацій.

Нині в Україні ціна природного газу, відносно якої проходять розрахунки споживачів, формується відповідно до чинних тарифів на транспортування та постачання. Розрахунок тарифів на транспортування та постачання природного газу для підприємств із газопостачання та газифікації здійснюється згідно з методикою, викладеною у відповідній постанові [140]. Дана методика розроблена відповідно до Закону України «Про природні монополії» (1682-14), Закону України «Про тафту та газ», Указу президента України № 335 «Питання Національної комісії регулювання електроенергетики України» від 21.04.98 р., постанови Кабінету Міністрів України № 1548 від 25.12.96 р. та визначає принцип формування, порядок

регулювання й розрахунку тарифів на послуги з транспортування та постачання природного газу для підприємств із газопостачання та газифікації та інших нормативних актів. Дана методика призначена для розрахунку тарифів на послуги з транспортування природного газу розподільними трубопроводами та постачання природного газу за регульованим тарифом для споживачів України. Методика базується на методі, розрахованому на основі витрат (собівартості), та враховує особливості діяльності підприємств, що транспортують та постачають природний газ споживачам. При розрахунку тарифів як основний розрахунковий і контрольний показник використовують планову тарифну виручку. Тарифи на транспортування та постачання природного газу розраховуються підприємствами з газопостачання та газифікації й надаються для розгляду та затвердження до НКРЕ.

Згідно з даною методикою, роздрібну ціну природного газу для споживачів, якщо інше не встановлено актами законодавства, розраховують за формулою:

$$C_p = C_{c.z.} + T_{T.M.} + T_{T.P.} + T_{z.b.} + T_p, \quad (3.1)$$

де C_p – роздрібна ціна природного газу для споживачів, грн/1000 куб. м;

$C_{c.z.}$ – середньозважена ціна природного газу на розрахунковий період, до складу якої входять закупівельні або ціни газу власного видобутку, або ціна, передбачена преїскурантом і затверджена уповноваженим органом, грн/1000 куб. м;

$T_{T.M.}$ – тариф на розподіл природного газу магістральними газопроводами, грн/куб. м;

$T_{T.P.}$ – тариф на розподіл природного газу газорозподільними мережами, грн/1000 куб. м;

$T_{z.b.}$ – середньозважений тариф на зберігання природного газу, грн/1000 куб. м;

$T_{п}$ – тариф на постачання природного газу споживачам, грн/1000 куб. м.

Тариф на розподіл природного газу магістральними трубопроводами в регіонах визначається як різниця між розміром загального тарифу і тарифу для розподільних мереж даного регіону. Тарифи на розподіл природного газу розподільними газопроводами встановлюють, виходячи з рівня експлуатаційних витрат на транспортування і обсягів транспортованого газу. Оскільки споживачі сплачують загальний тариф, який сумарно складається з розрахункових середньозважених тарифів на транспортування газу магістральними трубопроводами та розподільними мережами, то можна констатувати той факт, що підвищення тарифу для підприємств газорозподільної системи призводить до зниження тарифу для газотранспортної системи [162, с. 235-236].

Тариф на постачання природного газу споживачам є також складовою загальної ціни реалізації природного газу. Основними аналітичними показниками при визначенні тарифів на послуги з транспортування й постачання природного газу, як було відзначено вище, є витрати підприємства й обсяги протранспортованого та поставленого споживачам природного газу. Відповідно, витрати підприємства на розподіл та постачання природного газу визначаються згідно з національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 16 «Витрати». При цьому облік витрат підприємствами з газопостачання та газифікації ведеться окремо по кожному виду діяльності, а саме:

- витрати на розподіл газорозподільними мережами;
- витрати на постачання;
- витрати на реалізацію скрапленого газу;
- витрати на інші види робіт (послуг).

Для всіх споживачів природного газу, незалежно від категорії, тариф на послуги з транспортування природного газу розподільними трубопроводами єдиний і розраховується за формулою:

$$T_{\text{Т.Р.}} = \frac{B_{\text{Т.Р.}} + P_p + K}{Q_{\text{ТР}} - Q_{\text{ТП}}}, \quad (3.2)$$

де $T_{\text{Т.Р.}}$ – тариф на розподіл природного газу розподільними трубопроводами, грн/100 куб. м;

$B_{\text{Т.Р.}}$ – сума експлуатаційних витрат підприємства на розподіл природного газу, розраховується відповідно до методичного положення з планування, обліку й калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) за економічними елементами на підприємствах із газопостачання й газифікації, грн;

P_p – плановий прибуток підприємства, необхідний для забезпечення фінансування інвестицій і надійного газозабезпечення споживачів природного газу, розраховується підприємством із газопостачання та газифікації й затверджується НКРЕ, грн;

K – кошти, направлені на обслуговування власного й залученого капіталу та активів, грн;

$Q_{\text{ТР}}$ – загальний річний обсяг природного газу, що транспортується розподільними трубопроводами підприємств із газопостачання та газифікації, 1000 куб. м;

$Q_{\text{ТП}}$ – власні, нормовані виробничо-технологічні витрати та втрати природного газу (технічно неминучі втрати) підприємства із газопостачання та газифікації, 1000 куб. м.

Обсяги транспортування природного газу розподільними трубопроводами приймаються відповідно до договірних, планових обсягів у розрахунку на рік без урахування власних нормованих виробничо-технологічних витрат та втрат природного газу. Якщо договірна компанія не завершена до моменту затвердження тарифів, то обсяги транспортування природного газу визначаються як середній фактичний обсяг за попередні 3 (три) роки з урахуванням прогнозних змін. Тобто можна сказати, що природні

зміни враховуються при розрахунку тарифу, проте, в будь-якому випадку, він є усередненим річним. При цьому не враховуються сезонні зміни температури навколишнього середовища, які істотно впливають на споживання природного газу.

Якщо розглянути механізм формування тарифів у частині витрат підприємств із газопостачання та газифікації, то бачимо, що сума за елементами витрат приймається для розрахунку на базі звітних даних за попередній рік з урахуванням уведення в експлуатацію нових систем газопостачання в плановому періоді та встановлених норм витрат:

- матеріальних ресурсів для виробництва, виконання робіт і надання послуг з обслуговування систем газопостачання:

- праці на основі розрахунків чисельності та професійного складу робітників;

- амортизаційних відрахувань, відрахувань на соціальні заходи, податків, зборів та інших обов'язкових платежів, передбачених законодавством, тощо.

Нині згідно з чинною методикою розрахунку тарифів витрати з транспортування природного газу значною мірою залежать від обсягу робіт при обслуговуванні, утриманні й експлуатації систем газопостачання, а саме:

- кількості газопроводів високого, середнього, низького тиску (розподільних мереж), внутрішньоквартальних, внутрішньодворових і споруд на них, ГГРП (головних газорегуляторних пунктів), ГРП (газорегуляторних пунктів), ШРП (шафових регуляторних пунктів), що забезпечують транспортування газу від газорозподільних станцій (ГРС) до всіх споживачів;

- кількості станцій катодного захисту;

- наявності систем хімзахисту газопроводів від корозії;

- наявності систем телемеханіки й зв'язку;

- кількості побутових та промислових приладів обліку газу;

- кількості газифікованих квартир та опалювальних у них приладів (газових плит, газових водонагрівачів, опалювальних печей тощо);

- кількості газифікованих об'єктів, промислових підприємств, підприємств теплокомуненергетики, бюджетних установ і організацій;
- утримання всіх вищезазначених систем газопостачання, а також утримання будівель і приміщень, оренда будівель і приміщень;
- утримання спеціалізованого автотранспорту;
- наявності обчислювальної техніки;
- інших адміністративних та загальногосподарських витрат, окрім тієї частини, що розподілена пропорційно до обсягу робіт, послуг тощо;
- кількості встановлених приладів обліку газу.

Враховуючи специфіку роботи підприємств із розподілу природного газу, загальноексплуатаційні, загальновиробничі витрати, пов'язані з утриманням і обслуговуванням систем газопостачання й споруд на них, мають стабільний характер і майже не залежать від обсягу транспортування газу. Витрати на розподіл природного газу не залежать від кількості протранспортованого (поставленого) газу, але можуть збільшуватися (зменшуватися), зважаючи на галузеві чинники (наприклад, введення в дію нових газопроводів і споруд на них, створення нових служб, цехів тощо).

Позитивним є те, що, згідно з вищезгаданою постановою щодо розрахунку тарифів на розподіл природного газу, величина тарифу на послуги з транспортування 1000 куб. м природного газу розподільними мережами повинна забезпечувати покриття виправданих витрат на утримання й розвиток газотранспортної розподільної системи, отримання обґрунтованого прибутку, сплату податків, обов'язкових платежів, зборів та відрахувань залежно від обсягу протранспортованого природного газу й виходячи з необхідності повного відшкодування всіх витрат упродовж планового періоду.

Витрати з постачання природного газу значною мірою залежать від обсягу робіт при обслуговуванні: кількості споживачів природного газу й кількості укладених договорів на постачання природного газу. До них належать витрати, пов'язані з:

- проведенням обліку газу;

- контролем і розрахунками за спожитий газ, збором коштів від споживачів;
- виставленням рахунків, розрахунками з постачальниками газу, оформленням актів звірок, використанням автотранспорту, використанням обчислювальної техніки;
- утриманням вищезазначених служб, діляниць, а також утримання (оренди) будівель і приміщень;
- амортизацією основних фондів;
- іншими адміністративними та загальногосподарськими витратами.

Величина тарифу (послуг) на постачання 1000 куб. м природного газу розраховується так, щоб забезпечити відшкодування обґрунтованих витрат при обслуговуванні споживачів газу, отримання прибутку, сплату податків, обов'язкових платежів та відрахувань залежно від обсягу поставленого газу споживачам упродовж планового періоду.

Плановий прибуток підприємств із газопостачання та газифікації встановлюється так, щоб забезпечити:

- фінансування економічно обґрунтованих і узгоджених із НКРЕ програм технічного переоснащення, капітального ремонту, заміни, модернізації, реконструкції, консервації й технічної ліквідації основних виробничих фондів (ОВФ), науково-дослідних, дослідно-конструкторських розробок у частині, що не покривається амортизаційними відрахуваннями;
- фінансування економічно обґрунтованих соціальних програм;
- сплату податків згідно з діючим законодавством і нормативними актами України;
- коштами, направленими на обслуговування власного й залученого капіталу.

Розрахунок прибутку, необхідного для забезпечення господарської діяльності підприємства з газопостачання та газифікації, щорічно подається на погодження НКРЕ. При цьому до складу тарифів на розподіл газу

включаються всі податки, обов'язкові платежі та відрахування, обумовлені чинним законодавством України, зокрема, податок на прибуток підприємства.

Згідно зі здійсненим у другому розділі кореляційно-регресійним аналізом залежності величини споживання природного газу від температури навколишнього середовища, зроблено висновок, що зі збільшення температури навколишнього середовища на 1°C споживання природного газу знизиться на 9,98 млн куб. м. Тому, враховуючи значні сезонні коливання температури навколишнього середовища, обсягів споживання природного газу і, відповідно, величини прибутку підприємств із газопостачання та газифікації, пропонуємо при розрахунку тарифу на розподіл природного газу враховувати вплив цих сезонних факторів. Це дасть змогу підприємствам із газопостачання та газифікації в Західному регіоні України вирівняти поквартальний прибуток і частково розв'язати питання, пов'язані з наявними на них кризовими явищами.

Згідно зі здійсненими дослідженнями, значні перепади температур та, відповідно, споживання природного газу спостерігається на межі першого та другого кварталів року. При цьому спостерігається різке підвищення температури навколишнього середовища й відповідне зниження споживання природного газу. А на стику третього й четвертого кварталів, навпаки, відбувається різке зниження температури та збільшення об'ємів спожитого газу. При цьому відбуваються різкі перепади величини споживання природного газу та прибутку підприємств із газопостачання й газифікації. Отже, для вирівнювання прибутковості діяльності даних підприємств у процесі визначення тарифу на розподіл природного газу необхідно брати до уваги ці сезонні перепади. Тому ми пропонуємо запровадити сезонний тариф на розподіл природного газу. А для збільшення точності даного тарифу його розрахунок пропонуємо здійснювати, зважаючи на три фактори:

- сезонну зміну температури навколишнього середовища;
- сезонну зміну величини транспортування природного газу до споживачів;

- сезонну зміну величини прибутку підприємств із газопостачання та газифікації [36, с. 203].

Отже, пропонуємо для вирівнювання прибутковості діяльності підприємств із розподілу природного газу запровадити методичний підхід до розрахунку сезонного тарифу на розподіл природного газу, що враховуватиме такі фактори:

1. Фактор 1 – зміна температури зовнішнього середовища. Для цього необхідно:

1.1. Визначити середнє значення середньорічних температур навколишнього середовища за досліджуваний період для території, що обслуговує підприємство:

$$\bar{t}_p = \frac{1}{n} \sum_{n=1}^R t_n, \quad (3.3)$$

де \bar{t}_p – середньорічна температура періоду досліджень, $^{\circ}\text{C}$;

R – кількість років дослідження.

1.2. Визначити середньоквартальні абсолютні значення відхилення зміни температури від середньорічного значення періоду дослідження:

- за перший квартал:

$$\Delta t_{(I)} = \bar{t}_p - \frac{\sum_{n=1}^R t_{(I)n}}{n} \quad (3.4)$$

- за другий квартал:

$$\Delta t_{(II)} = \bar{t}_p - \frac{\sum_{n=1}^R t_{(II)n}}{n} \quad (3.5)$$

- за третій квартал:

$$\Delta t_{(III)} = \bar{t}_p - \frac{\sum_{n=1}^R t_{(III)n}}{n} \quad (3.6)$$

- за четвертий квартал:

$$\Delta t_{(\overline{IV})} = \bar{t}_P - \frac{\sum_{n=1}^R t_{(IV)n}}{n}, \quad (3.7)$$

де $t_{(I)n}, t_{(II)n}, t_{(III)n}, t_{(IV)n}$ – середня температура, відповідно, в першому, другому, третьому та четвертому першому кварталах n -го року періоду дослідження, $^{\circ}\text{C}$.

1.3. Визначити середньоквартальні відносні значення відхилення зміни температури від середньорічного значення періоду дослідження:

- за перший квартал:

$$\delta t_{(\overline{I})} = \frac{\Delta t_{(I)}}{\bar{t}_P} \quad (3.8)$$

- за другий квартал:

$$\delta t_{(\overline{II})} = \frac{\Delta t_{(II)}}{\bar{t}_R} \quad (3.9)$$

- за третій квартал:

$$\delta t_{(\overline{III})} = \frac{\Delta t_{(III)}}{\bar{t}_P} \quad (3.10)$$

- за четвертий квартал:

$$\delta t_{(\overline{IV})} = \frac{\Delta t_{(IV)}}{\bar{t}_R} \quad (3.11)$$

1.4. Визначити середньосезонне відносне значення відхилення зміни температури від середньорічного значення періоду дослідження:

- за перший сезон (зимовий – перший та четвертий квартали):

$$\delta t_{1S} = \frac{1}{2} (\delta t_{(\overline{I})} + \delta t_{(\overline{IV})}) \quad (3.12)$$

- за другий сезон (літній – другий та третій квартали):

$$\delta t_{2S} = \frac{1}{2} (\delta t_{(\overline{II})} + \delta t_{(\overline{III})}) \quad (3.13)$$

2. Фактор 2 – зміна величини транспортування природного газу до споживачів. Для його врахування необхідно:

2.1. Визначити середнє значення середньорічних величин транспортування природного газу за період досліджень:

$$\overline{Vsp_P} = \frac{1}{n} \sum_{n=1}^R Vsp_n, \quad (3.14)$$

де $\overline{Vsp_P}$ – середньорічна величина протранспортованого природного газу за період досліджень, млн куб. м;

R – кількість років дослідження;

2.2. Визначити середньоквартальні значення величини транспортування природного газу за період досліджень:

- за перший квартал:

$$Vsp_{P(I)} = \frac{\sum_{n=1}^R Vsp_{(I)n}}{n} \quad (3.15)$$

- за другий квартал:

$$Vsp_{P(II)} = \frac{\sum_{n=1}^R Vsp_{(II)n}}{n} \quad (3.16)$$

- за третій квартал:

$$Vsp_{P(III)} = \frac{\sum_{n=1}^R Vsp_{(III)n}}{n} \quad (3.17)$$

- за четвертий квартал:

$$Vsp_{P(IV)} = \frac{\sum_{n=1}^R Vsp_{(IV)n}}{n}, \quad (3.18)$$

де $Vsp_{(I)n}, Vsp_{(II)n}, Vsp_{(III)n}, Vsp_{(IV)n}$ – середнє значення величини транспортування природного газу до споживачів, відповідно, в першому, другому, третьому та четвертому першому кварталах n -го року періоду дослідження, млн куб. м.

2.3. Визначити середньоквартальні абсолютні значення відхилення зміни величини транспортування природного газу від середньорічного значення періоду дослідження:

- за перший квартал:

$$\Delta Vsp_{(I)} = \overline{Vsp}_P - Vsp_{P(I)} \quad (3.19)$$

- за другий квартал:

$$\Delta Vsp_{(II)} = \overline{Vsp}_P - Vsp_{P(II)} \quad (3.20)$$

- за третій квартал:

$$\Delta Vsp_{(III)} = \overline{Vsp}_P - Vsp_{P(III)} \quad (3.21)$$

- за четвертий квартал:

$$\Delta Vsp_{(IV)} = \overline{Vsp}_P - Vsp_{P(IV)} \quad (3.22)$$

2.4. Визначити середньоквартальні відносні значення відхилення зміни величини протранспортованого природного газу від середньоквартального значення за досліджуваний період:

- за перший квартал:

$$\delta Vsp_{(I)} = \frac{\Delta Vsp_{(I)}}{Vsp_{P(I)}} \quad (3.23)$$

- за другий квартал:

$$\delta Vsp_{(II)} = \frac{\Delta Vsp_{(II)}}{Vsp_{P(II)}} \quad (3.24)$$

- за третій квартал:

$$\delta Vsp_{(III)} = \frac{\Delta Vsp_{(III)}}{Vsp_{P(III)}} \quad (3.25)$$

- за четвертий квартал:

$$\delta Vsp_{(IV)} = \frac{\Delta Vsp_{(IV)}}{Vsp_{P(IV)}} \quad (3.26)$$

2.5. Визначити середньосезонне відносне значення відхилення зміни величини протранспортованого природного газу від середньорічного значення періоду дослідження:

- за перший сезон (зимовий – перший та четвертий квартали):

$$\delta Vsp_{1s} = \frac{1}{2}(\delta Vsp_{(I)} + \delta Vsp_{(IV)}) \quad (3.27)$$

- за другий сезон (літній – другий та третій квартали):

$$\delta Vsp_{2s} = \frac{1}{2}(\delta Vsp_{(II)} + \delta Vsp_{(III)}) \quad (3.28)$$

3. Фактор 3 – зміна величини прибутку підприємств із газопостачання та газифікації. Для його врахування треба:

3.1. Визначити середню величину прибутку підприємства з газопостачання та газифікації за період дослідження:

$$\bar{Pr}_p = \frac{1}{n} \sum_{n=1}^R Pr_n, \quad (3.29)$$

де \bar{Pr}_p – середньорічна величина прибутку підприємства з газопостачання та газифікації, тис. грн;

3.2 Визначити середньоквартальні значення величини прибутку підприємств із газопостачання та газифікації:

- за перший квартал:

$$Pr_{P(I)} = \frac{\sum_{n=1}^R Pr_{(I)n}}{n} \quad (3.30)$$

- за другий квартал:

$$Pr_{P(II)} = \frac{\sum_{n=1}^R Pr_{(II)n}}{n} \quad (3.31)$$

- за третій квартал:

$$Pr_{P(III)} = \frac{\sum_{n=1}^R Pr_{(III)n}}{n} \quad (3.32)$$

- за четвертий квартал:

$$Pr_{P(IV)} = \frac{\sum_{n=1}^R Pr_{(IV)n}}{n}, \quad (3.33)$$

де $Pr_{(I)n}, Pr_{(II)n}, Pr_{(III)n}, Pr_{(IV)n}$ – середні значення величини прибутку підприємства з газопостачання та газифікації, відповідно, в першому,

другому, третьому та четвертому першому кварталах n -го року періоду дослідження, тис. грн.

3.3. Визначити середньоквартальні абсолютні значення відхилення прибутку від середнього значення періоду дослідження:

- за перший квартал:

$$\Delta Pr_{(I)} = \bar{Pr}_P - Pr_{P(I)} \quad (3.34)$$

- за другий квартал:

$$\Delta Pr_{(II)} = \bar{Pr}_P - Pr_{P(II)} \quad (3.35)$$

- за третій квартал:

$$\Delta Pr_{(III)} = \bar{Pr}_P - Pr_{P(III)} \quad (3.36)$$

- за четвертий квартал:

$$\Delta Pr_{(IV)} = \bar{Pr}_P - Pr_{P(IV)} \quad (3.37)$$

3.4. Визначити середньоквартальні відносні значення відхилення зміни величини прибутку від середньорічного значення за досліджуваний період:

- за перший квартал:

$$\delta Pr_{(I)} = \frac{\Delta Pr_{(I)}}{\bar{Pr}_P} \quad (3.38)$$

- за другий квартал:

$$\delta Pr_{(II)} = \frac{\Delta Pr_{(II)}}{\bar{Pr}_R} \quad (3.39)$$

- за третій квартал:

$$\delta Pr_{(III)} = \frac{\Delta Pr_{(III)}}{\bar{Pr}_P} \quad (3.40)$$

- за четвертий квартал:

$$\delta Pr_{(IV)} = \frac{\Delta Pr_{(IV)}}{\bar{Pr}_R} \quad (3.41)$$

3.5. Визначити середньосезонне відносне значення відхилення зміни прибутку від середньорічного значення періоду дослідження:

- за перший сезон (зимовий – перший та четвертий квартали):

$$\delta Pr_{1S} = \frac{1}{2} (\delta Pr_{(I)} + \delta Pr_{(IV)}) \quad (3.42)$$

- за другий сезон (літній – другий та третій квартали):

$$\delta Pr_{2S} = \frac{1}{2} (\delta Pr_{(II)} + \delta Pr_{(III)}) \quad (3.43)$$

4. Визначити сезонний трифакторний коефіцієнт розрахунку сезонного тарифу на розподіл природного газу:

- для першого сезону (зимовий):

$$K_{S1} = K_{(IV,I)} = \frac{1}{3} (\delta t_{1S} + \delta Vsp_{1S} + \delta Pr_{1S}) \quad (3.44)$$

- для другого сезону (літній):

$$K_{S2} = K_{(II,III)} = \frac{1}{3} (\delta t_{2S} + \delta Vsp_{2S} + \delta Pr_{2S}) \quad (3.45)$$

5. Визначити сезонні тарифи на розподіл природного газу до споживачів:

- для першого сезону (зимовий – перший та четвертий квартали року):

$$T_{S1} = T \cdot K_{S1} \quad (3.46)$$

- для другого сезону (літній – другий та третій квартали року):

$$T_{S2} = T \cdot K_{S2} \quad (3.47)$$

У процесі розрахунку сезонних тарифів пропонуємо використовувати якомога більший період спостережень – від десяти й більше років.

Використавши даний методичний підхід, підприємства з газопостачання та газифікації зможуть вирівняти (нормалізувати) річну лінію прибутковості, що значно покращить їх фінансовий стан та дасть змогу вийти з кризової ситуації, характерної для даних підприємств, а також згодом точніше визначати причини кризових явищ і шляхи їх подолання [36, с. 208].

Здійснено апробацію розробленого методичного підходу до розрахунку сезонного тарифу на транспортування природного газу з використанням трифакторних сезонних коефіцієнтів на прикладі ПАТ «Тернопільгаз», результати якого подано в табл. 3.1.

Таблиця 3.1 – Приклад застосування методичного підходу до розрахунку сезонного тарифу й трифакторних сезонних коефіцієнтів на ПАТ «Тернопільгаз»

№ п/п	Назва показника	Позначення показника	Значення показника
1	2	3	4
1.	Фактор 1 – зміна температури зовнішнього середовища:		
1.1.	Середнє значення середньорічних температур навколишнього середовища за досліджуваний період для території, що обслуговує підприємство	$\bar{t}_p = \frac{1}{n} \sum_{n=1}^R t_n$	9,8 C ⁰
1.2.	Середньоквартальні абсолютні значення відхилення зміни температури від середньорічного значення періоду дослідження:		
	- за перший квартал	$\Delta t_{(I)}$	10,3 C ⁰
	- за другий квартал	$\Delta t_{(II)}$	-6,1 C ⁰
	- за третій квартал	$\Delta t_{(III)}$	-9,9 C ⁰
	- за четвертий квартал	$\Delta t_{(IV)}$	5,7 C ⁰
1.3	Середньоквартальні відносні значення відхилення зміни температури від середньорічного значення періоду дослідження:		
	- за перший квартал	$\delta t_{(I)}$	1,05
	- за другий квартал	$\delta t_{(II)}$	-0,62
	- за третій квартал	$\delta t_{(III)}$	-1,01
	- за четвертий квартал	$\delta t_{(IV)}$	0,58

продовж.табл. 3.1

1	2	3	4
1.4.	Середньосезонні відносні значення відхилення зміни температури від середньорічного значення періоду дослідження:		
	- за перший сезон (зимовий – перший та четвертий квартали)	δt_{1S}	0,82
	- за другий сезон (літній – другий та третій квартали)	δt_{2S}	-0,82
2.	Фактор 2 – зміна величини транспортування природного газу до споживачів:		
2.1.	Середнє значення середньорічних величин транспортування природного газу за період досліджень	$\overline{Vsp}_p = \frac{1}{n} \sum_{n=1}^{10} Vsp_n$	144,9 млн куб. м
2.2.	Середньоквартальні абсолютні значення відхилення зміни величини транспортування природного газу від середньорічного значення періоду дослідження		
	- за перший квартал	$\Delta Vsp_{(I)}$	-80,7 млн куб. м
	- за другий квартал	$\Delta Vsp_{(II)}$	80,1 млн куб. м
	- за третій квартал	$\Delta Vsp_{(III)}$	91,6 млн куб. м
	- за четвертий квартал	$\Delta Vsp_{(IV)}$	-91 млн куб. м
2.3.	Середньоквартальні відносні значення відхилення зміни величини протранспортованого природного газу від середньоквартального значення за досліджуваний період:		
	- за перший квартал	$\delta Vsp_{(I)}$	-0,34
	- за другий квартал	$\delta Vsp_{(II)}$	1,24
	- за третій квартал	$\delta Vsp_{(III)}$	1,72
	- за четвертий квартал	$\delta Vsp_{(IV)}$	-0,39
2.4.	Середньосезонне відносне значення відхилення зміни величини протранспортованого природного газу від середньорічного значення періоду дослідження:		
	- за перший сезон (зимовий – перший та четвертий квартали)	δVsp_{1S}	0,37
	- за другий сезон (літній – другий та третій квартали)	δVsp_{2S}	1,48
3.	Фактор 3 – зміна величини прибутку підприємств із газопостачання та газифікації:		
3.1.	Середня величина прибутку підприємства з газопостачання та газифікації за період дослідження	$\overline{Pr}_p = \frac{1}{n} \sum_{n=1}^R Pr_n$	-1843,9 тис. грн
3.2.	Середньоквартальні значення величини прибутку підприємств із газопостачання та газифікації:		
	- за перший квартал	$Pr_{P(I)}$	1312,32 тис. грн
	- за другий квартал	$Pr_{P(II)}$	-6157,31 тис. грн

продовж.табл. 3.1

1	2	3	4
	- за третій квартал	$Pr_{P(III)}$	-7123,42 тис. грн
	- за четвертий квартал	$Pr_{P(IV)}$	4592,96 тис. грн
3.3.	Середньоквартальні абсолютні значення відхилення прибутку від середнього значення періоду дослідження:		
	- за перший квартал	$\Delta Pr_{(I)}$	-3156,2 тис. грн
	- за другий квартал	$\Delta Pr_{(II)}$	4313,4 тис. грн
	- за третій квартал	$\Delta Pr_{(III)}$	5279,6 тис. грн
	- за четвертий квартал	$\Delta Pr_{(IV)}$	-6436,8 тис. грн
3.4	Середньоквартальні відносні значення відхилення зміни величини прибутку від середньорічного значення за досліджуваний період:		
	- за перший квартал	$\delta Pr_{(I)}$	-2,4
	- за другий квартал	$\delta Pr_{(II)}$	-0,7
	- за третій квартал	$\delta Pr_{(III)}$	-0,7
	- за четвертий квартал	$\delta Pr_{(IV)}$	-1,4
3.5.	Середньосезонне відносне значення відхилення зміни прибутку від середньорічного значення періоду дослідження:		
	- за перший сезон (зимовий – перший та четвертий квартали)	δPr_{1S}	1,9
	- за другий сезон (літній – другий та третій квартали)	δPr_{2S}	0,7
4.	Сезонний трифакторний коефіцієнт розрахунку сезонного тарифу на розподіл природного газу:		
	- для першого сезону (зимовий)	K_{S1}	-0,48
	- для другого сезону (літній)	K_{S2}	1,48
5.	Сезонний тариф на розподіл природного газу до споживачів:		
	- для першого сезону 2011-го року (зимовий – перший та четвертий квартали року)	T_{S1}	115,68 грн за тис. куб. м
	- для другого сезону 2011-го року (літній – другий та третій квартали року)	T_{S2}	356,68 грн за тис. куб. м

Розрахувавши сезонні тарифи на розподіл природного газу, отримаємо вирівнювання (нормалізацію) прибутковості підприємств із газопостачання та газифікації (рис. 3.6).

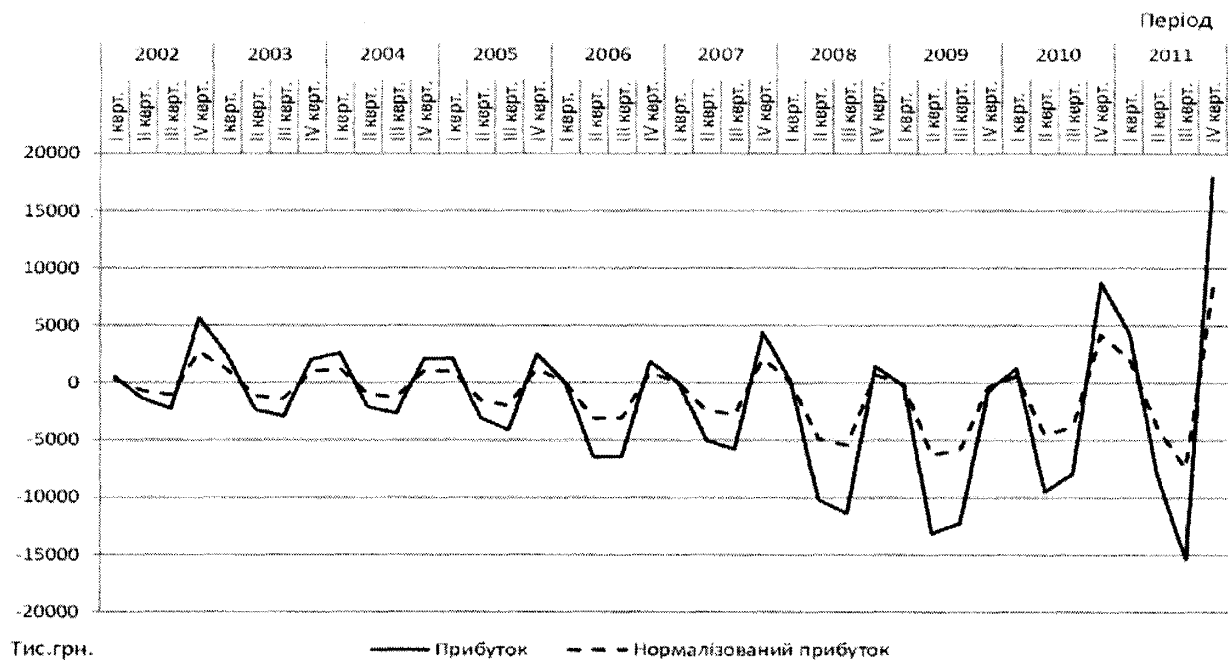


Рисунок 3.6 – Приклад використання сезонного тарифу для вирівнювання (нормалізації) прибутковості підприємства з газопостачання та газифікації Західного регіону України

Примітка: побудовано автором на основі розрахунків і проведених досліджень

Отже, використання сезонного тарифу на розподіл природного газу дасть змогу забезпечити покриття економічно обґрунтованих витрат, відповідно, в осінньо-зимовий та весняно-літній періоди. А це, натомість, дасть змогу вирівняти поквартальний прибуток і частково розв'язати питання, пов'язані з подоланням наявних на газорозподільних підприємствах кризових явищ.

3.3 Методичний підхід до розрахунку й розподілу витрат з обслуговування системи газопостачання на основі застосування «умовного кілометра» газорозподільних мереж

Якщо за визначальний фактор для визначення витрат підприємств із газопостачання та газифікації брати обсяг протранспортованого природного газу, то це не дає об'єктивної оцінки обсягів робіт з експлуатації систем газопостачання, витрат на експлуатацію, необхідних і фактичних, оскільки з

різних об'єктивних причин, незалежних від діяльності підприємств із газопостачання, обсяг протранспортованого природного газу щорічно зменшується, а обсяги експлуатаційно-виробничих робіт з обслуговування систем газопостачання щорічно й стабільно зростають, зростає рівень їх зносу, оскільки граничний термін експлуатації – 30 років, а нині він становить понад 40 років.

Після здійснених досліджень діяльності підприємств із газопостачання та газифікації Західного регіону України можна зробити висновок, що необхідний обґрунтований методичний підхід до розрахунку витрат даних підприємств і встановлення тарифів на послуги з розподілу природного газу залежно від стабільного показника оцінки обслуговування систем газопостачання, який повинен визначити й об'єктивно враховувати всі нормативні витрати на експлуатацію та обслуговування систем газопостачання.

Отже, з метою подолання кризових явищ, що спостерігаються на підприємствах із газопостачання та газифікації Західного регіону України, та покращення результатів роботи даних підприємств і, зважаючи на розроблену нами модель діагностики та подолання кризових явищ, необхідно величину витрат визначати відповідно до завантаженості газорозподільних мереж.

Адже нині методика визначення прямих нормативних витрат на обслуговування систем газопостачання здійснюється згідно з методичними положеннями «Щодо визначення прямих нормативних витрат на обслуговування системи газопостачання», затверджених Мінпаливноенерго України (Наказ від 7 серпня 2007 р. № 388), у якій формування тарифів здійснюється залежно від обсягу газу транспортування газу. Як уже було зазначено, основним джерелом фінансування робіт з експлуатації систем газопостачання є обґрунтовано встановлені тарифи на послуги з транспортування природного газу, а річні обсяги протранспортованого газу не дають об'єктивної оцінки обсягів робіт з експлуатації систем газопостачання і,

відповідно, не відбивають необхідних трудових затрат на утримання їх у належному стані.

Оскільки структура основних засобів (розподільних газопроводів і споруд на них) підприємств із газопостачання та газифікації Західного регіону України значно відрізняється від середньої по Україні, виникла необхідність визначити інший оцінювальний показник роботи підприємств, що дав би змогу об'єктивно визначати необхідні витрати для обслуговування систем газопостачання та встановлення тарифу на послуги з транспортування природного газу.

Такою оцінювально-узагальнюючою одиницею трудозатрат є «умовний кілометр газопроводів» – розподільних газових мереж, що дає узагальнюючу характеристику обсягу робіт з експлуатації систем газопостачання і загалом по системі, й по окремому підприємству або населеному пункту. Він є об'єктивним оціночним показником для визначення витрат, необхідних для обслуговування й експлуатації систем газопостачання, дає можливість визначати шляхи ефективного їх використання.

Умовний кілометр газопроводів ураховує кількість розподільних газових мереж високого, середнього й низького тиску, внутрішньоквартальних дворових вводів, споруд на них, кількість газифікованих квартир, приведених до протяжності умовного кілометра газових мереж.

Коефіцієнти приведення газотранспортних мереж, що обслуговуються підприємствами з газопостачання та газифікації, до умовного кілометра представлені в табл. 3.2

Визначення умовної одиниці робіт – умовного кілометра газопроводу – здійснюється так:

1) по всіх елементах систем газопостачання, з урахуванням коефіцієнта зносу та вартості ремонтних робіт згідно з ДНА.ОП 0.00-1.20-98 за періодичністю обслуговування, визначається:

Таблиця 3.2 – Коефіцієнти приведення газотранспортних мереж, що обслуговуються підприємствами з газопостачання та газифікації, до умовного кілометра

Назва показника	Коефіцієнт приведення
Протяжність мереж низького тиску	1
Протяжність мереж високого й середнього тиску, внутрішньоквартальних дворових ввідів	2,5
Протяжність мереж на гірських підробітках	6,5
Протяжність мереж газопроводів зношених від корозії	4,5
Наявність систем електрозахисту, залежно від елементів робіт	1,2-1,4
Наявність колодязів, засувок, будинкових регуляторів тиску газу	1
Наявність транспортних засобів за кількістю	1
АДС за чисельністю	2
Наявність сервісних центрів за чисельністю	1
Наявність ГРП, ГРУ, ШРП, ГГРП за кількістю	2,5
Наявність інших елементів	1
Наявність газифікованих квартир природним газом	
- у містах та СМТ	100 кв. = 1 км;
- у сільській місцевості	100 кв. = 1 км x 2

- нормативна вартість експлуатації та обслуговування одного кілометра розподільної газової мережі низького тиску;

- нормативна вартість експлуатації та обслуговування одного кілометра розподільної газової мережі високого (I та II категорії) та середнього тиску;

- нормативна вартість експлуатації та обслуговування одного кілометра внутрішньоквартальних дворових ввідів;

- нормативна вартість обслуговування однієї або ста газифікованих квартир природним газом залежно від середньої кількості газових приладів, установлених у квартирах, а також на комунально-побутових підприємствах;
- нормативна вартість експлуатації та обслуговування ГГРП, ГРП, ГРУ і ШГРП, ДПОБГГРС з урахуванням регуляторів тиску й наявності служби телемеханіки;
- нормативна вартість обслуговування станцій катодного захисту й електродренажних установок;
- нормативна вартість утримання дефектоскопічної лабораторії, метрологічної служби, ремонтної майстерні, служби врізок та підключень;
- нормативна вартість повірки та ремонту побутових лічильників газу;
- нормативна вартість обслуговування сервісних центрів та лабораторій із повірки лічильників;
- нормативна вартість обслуговування систем хімзахисту;
- нормативна вартість обслуговування систем телемеханіки й зв'язку;
- нормативна вартість обслуговування будинкових сигналізаторів і регуляторів тиску газу;
- нормативна вартість протекторного захисту;
- нормативна вартість обслуговування колодязів, що перевіряються на загазованість, та інших елементів систем газопостачання.

2) визначаються кількісні характеристики елементів систем газопостачання, переводяться в умовні кілометри газопроводів та визначається додаткова протяжність газопроводів за допомогою перевідних коефіцієнтів за періодичністю обслуговування (чисельність, трудозатрати, матеріальні витрати тощо) за вартістю обслуговування (всі вартісні витрати визначаються без ПДВ і амортизації).

Перевідний коефіцієнт розраховується як відношення нормативної вартості, визначеної за періодичністю обслуговування одного кілометра

розподільної газової мережі та внутрішньоквартальних дворових вводів високого й середнього тиску на кінець звітної періоду до нормативної вартості за періодичністю обслуговування одного кілометра розподільної мережі та внутрішньоквартальних дворових вводів низького тиску на кінець звітної періоду (всі вартісні витрати без ПДВ та амортизації):

$$K_{\text{ер}} = \frac{V_1}{V_2}, \quad (3.46)$$

де: $K_{\text{ер}}$ – перевідний-коефіцієнт;

V_1 – нормативна вартість за періодичністю обслуговування одного кілометра розподільної газової мережі та внутрішньоквартальних дворових вводів високого й середнього тиску, грн;

V_2 – нормативна вартість за періодичністю обслуговування одного кілометра розподільної газової мережі та внутрішньоквартальних дворових вводів низького тиску, грн.

Усі показники, приведені до загального умовного кілометра, визначаються на кінець звітної періоду, а згодом, при формуванні тарифів, змінюються лише за рахунок введення нових планових показників або їх вибуття.

Умовна протяжність розподільної газової мережі й внутрішньоквартальних дворових вводів високого (I та II категорії) та середнього тиску, що приведена до низького тиску, визначається множенням протяжності газової мережі високого (I та II категорії) та середнього тиску й внутрішньоквартальних вводів на перевідний коефіцієнт:

$$P_{\text{увсн}} = P_{\text{вс}} \cdot K_{\text{ер}}, \quad (3.47)$$

де: $P_{\text{увсн}}$ – умовна протяжність розподільної газової мережі та внутрішньоквартальних дворових вводів високого та середнього тиску, що приведена до низького тиску, умовних кілометрів (ум. км);

P_{BC} – протяжність розподільної газової мережі та внутрішньоквартальних дворових високого та середнього тиску, км;

$K_{ег}$ – перевідний-коефіцієнт.

Для визначення додаткової протяжності розподільної газової мережі, приведеної до низького тиску, аналогічно розраховуються перевідні коефіцієнти за вартістю їх обслуговування:

- споруд ГГРП, ГРП, ДПОБГГРС, ШГРП;
- станцій катодного захисту та інших об'єктів (елементів)

газопостачання.

Умовна протяжність розподільної газової мережі, приведена до мереж низького тиску з урахуванням додаткової розподільної газової мережі, визначеної за перевідними коефіцієнтами інших елементів систем газопостачання, розраховується за формулою:

$$P_y = (P_{BC} \cdot K_{ег}) + S_{ГП} + S_K + O_i + P_H, \quad (3.48)$$

де: P_y – умовна протяжність розподільної газової мережі, приведена до низького тиску, ум. км;

$S_{ГП}$ – споруди ГГРП, ГРП, ДПОБГГРС, ШГРП (приведені до мережі низького тиску за допомогою перевідного коефіцієнта за вартістю обслуговування ГГРП, ГРП, ДПОБГГРС, ШГРП), ум. км;

S_K – станції катодного захисту тощо (приведені до мережі низького тиску за допомогою перевідного коефіцієнта за вартістю обслуговування станцій катодного захисту), ум. км;

O_i – інші об'єкти (хімзахисту, телемеханіки, сервісні центри, приведені до мережі – низького тиску за допомогою перевідного коефіцієнта за вартістю їх обслуговування), ум. км;

P_H – протяжність розподільної газової мережі та внутрішньоквартальних дворових введів низького тиску, км.

Для визначення додаткової умовної протяжності газової мережі за періодичністю обслуговування або за вартістю обслуговування газифікованих квартир природним газом необхідно привести кількість газифікованих квартир на кінець звітної періоду до умовної протяжності газової мережі.

Методика визначення додаткової умовної протяжності газової мережі по підприємству за періодичністю та вартістю з обслуговування газифікованих квартир складається із:

- розрахунку нормативної вартості обслуговування одного «умовного кілометра» розподільних газових мереж;
- розрахунку нормативної вартості обслуговування однієї газифікованої квартири;
- розрахунку кількості газифікованих квартир на один кілометр умовної протяжності;
- розрахунку додаткової умовної протяжності газової мережі за рахунок газифікованих квартир у місті та сільській місцевості.

Нормативна вартість обслуговування одного «умовного кілометра» розподільних газових мереж визначається як частка від ділення загальної вартості обслуговування розподільних газових мереж (без ПДВ та амортизації) на протяжність умовної розподільної газової мережі, приведеної до низького тиску, на кінець звітної періоду:

$$УК = \frac{V}{P_y}, \quad (3.49)$$

де: УК – нормативна вартість обслуговування одного «умовного кілометра» розподільних газових мереж, грн на 1 ум. км;

V – загальна вартість обслуговування розподільної газової мережі, грн;

P_y – умовна протяжність розподільної газової мережі, приведена до мереж низького тиску, ум. км.

Нормативна вартість обслуговування однієї газифікованої квартири визначається за формулою:

$$V_{1\text{КВ}} = \frac{V_{\text{КВ}}}{\text{КВ}}, \quad (3.50)$$

де: $V_{1\text{КВ}}$ – нормативна вартість обслуговування однієї газифікованої квартири, грн на 1 шт.;

$V_{\text{КВ}}$ – загальна вартість обслуговування газифікованих квартир, грн;

КВ – загальна кількість газифікованих квартир у місті, СМТ та сільській місцевості на кінець звітнього періоду, шт.

Кількість газифікованих квартир на один кілометр умовної протяжності визначається за формулою:

$$\text{КВ}_{\text{УК}} = \frac{\text{УК}}{V_{1\text{КВ}}}, \quad (3.51)$$

де: $\text{КВ}_{\text{УК}}$ – кількість квартир на один кілометр умовної протяжності розподільної газової мережі у вартісному виразі, шт. на 1 ум. км;

УК – нормативна вартість обслуговування одного «умовного кілометра» розподільних газових мереж, грн на 1 ум. км;

$V_{1\text{КВ}}$ – нормативна вартість обслуговування однієї газифікованої квартири, грн на 1 шт.

Виходячи із зазначених вище показників, отримаємо додаткову умовну протяжність розподільної газової мережі за рахунок газифікованих квартир у місті, СМТ та сільській місцевості, розраховану за формулою:

$$P_{\text{КВМ}} = \frac{\text{КВ}_{\text{М}}}{\text{КВ}_{\text{УК}}}, \quad (3.52)$$

де: $P_{\text{КВМ}}$ – додаткова умовна протяжність розподільної газової мережі за рахунок газифікованих квартир у місті та в СМТ, ум. км;

$KВ_M$ – кількість газифікованих квартир на кінець звітної періоду в місті, шт.;

$KВ_{уК}$ – кількість квартир на 1 км умовної протяжності розподільної газової мережі у вартісному виразі, шт. на 1 ум. км.

При визначенні додаткової умовної протяжності розподільної газової мережі за рахунок газифікованих квартир у сільській місцевості застосовується коефіцієнт 2.

$$P_{КВС} = \frac{KВ_C}{KВ_{уК}} \cdot 2, \quad (3.53)$$

де: $P_{КВС}$ – додаткова умовна протяжність розподільної газової мережі за рахунок газифікованих квартир у сільській місцевості, ум. км;

$KВ_C$ – кількість газифікованих квартир на кінець звітної періоду в сільській місцевості, шт.;

$KВ_{уК}$ – кількість квартир на 1 км умовної протяжності розподільної газової мережі у вартісному виразі, шт. на 1 ум. км.

Тоді загальна умовна протяжність розподільної газової мережі, приведена до низького тиску з урахуванням додаткової умовної протяжності газової мережі за рахунок газифікованих квартир, по підприємству становитиме:

$$ЗP_y = P_y + P_{КВМ} + P_{КВС}, \quad (3.54)$$

де: $ЗP_y$ – загальна умовна протяжність розподільної газової мережі, газової мережі за рахунок газифікованих квартир по підприємству, ум. км;

P_y – умовна протяжність розподільної газової мережі, приведена до мережі низького тиску, ум. км;

$P_{КВМ}$ – додаткова умовна протяжність розподільної газової мережі за рахунок газифікованих квартир у місті та в СМТ, ум. км;

$P_{КВС}$ – додаткова умовна протяжність розподільної газової мережі за рахунок газифікованих квартир у сільській місцевості, ум. км.

Основними аналітичними показниками при визначенні тарифів на послуги з транспортування та постачання природного газу є нормативні виробничі витрати підприємств з обслуговування та експлуатації систем газопостачання й кількість фактичних наростаючим за підсумком на кінець звітного періоду та планових річних умовних кілометрів, визначених згідно з цим методичним підходом.

Тарифи, визначені за цим методичним підходом, мають забезпечувати підприємствам із газопостачання та газифікації:

- покриття економічно обгрунтованих нормативних витрат з експлуатації та обслуговування систем газопостачання;
- отримання передбаченого планом прибутку, достатнього для забезпечення нормальної виробничо-господарської діяльності виробника та надання послуг;
- сплату всіх податків, обов'язкових платежів та бюджетних відрахувань відповідно до чинного законодавства України;
- фінансування інвестиційної діяльності з реконструкції та заміни газопроводів, науково-дослідних, проектних і технологічних робіт тощо.

Витрати підприємства з транспортування природного газу, з обслуговування та експлуатації систем газопостачання визначаються відповідно до таких нормативно-правових актів:

- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»;
- методичні положення з планування, обліку й калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) на підприємствах із газопостачання та газифікації.

Дані витрати класифікуються так:

- матеріальні витрати з урахуванням зміни оптових цін (публікація Держкомстату України);
- витрати на оплату праці та відрахування на соціальний захист з урахуванням застосування підвищеного коефіцієнта індексу інфляції та нових законодавчих актів, передбачені чинним законодавством України

- окремі операційні витрати – відповідно до змін нормативно законодавчих актів України;
- витрати, пов'язані з уведенням нових технологій з обслуговування систем газопостачання.

На цій основі планова тарифна виручка за послуги з транспортування газу визначається за формулою:

$$V_{\Pi} = V_{В} + \Pi_{\Pi} + \Pi_{З}, \quad (3.55)$$

де: V_{Π} – планова тарифна виручка від надання послуг із транспортування газу, грн;

$V_{В}$ – планові нормативні витрати з обслуговування та експлуатації систем газопостачання, пов'язані з транспортуванням природного газу, визначені цими Методичними положеннями, грн;

Π_{Π} – плановий прибуток ГРЗП, необхідний для надійного й безпечного газопостачання споживачів природного газу та забезпечення фінансування соціальних потреб та інвестицій розраховується підприємством із газопостачання та газифікації й затверджується НКРЕ або НАК «Нафтогаз України», грн;

$\Pi_{З}$ – планові податки й обов'язкові платежі та відрахування, передбачені чинним законодавством України, у т.ч. податок на прибуток, грн, що сплачуватиме ГРЗП.

Для всіх споживачів природного газу тариф на послуги з транспортування природного газу розподільними газовими мережами розраховується за формулою:

$$T_{\text{тр}} = \frac{(V_{В} + \Pi_{З}) \cdot (1 + K) + \Pi_{\Pi}}{(Q_{\text{тр}} - Q_{\text{вп}})}, \quad (3.56)$$

де: $T_{\text{тр}}$ – тариф на послуги з транспортування природного газу розподільними газовими мережами, грн за 1 тис. куб. м;

$Q_{\text{ТР}}$ – загальний (річний) обсяг транспортування природного газу розподільними газовими мережами визначається відповідно до планових обсягів за договорами, 1 тис. куб. м;

$Q_{\text{ВП}}$ – власні потреби, нормовані виробничо-технологічні витрати та втрати природного газу підприємства з газопостачання та газифікації, 1 тис. куб. м;

K – коефіцієнт коригування, що враховує знос газопроводів залежно від часу пуску (подачі) газу в розподільну газову мережу по кожному підприємству з газопостачання та газифікації.

Коефіцієнт коригування застосовується, якщо фактичний строк служби газопроводу перевищує нормативний та розраховується по кожному підприємстві окремо за формулою:

$$K = \frac{\Phi_{\text{ССГП}} + N_{\text{ССГП}}}{N_{\text{ССГП}}}, \quad (3.57)$$

де: K – коефіцієнт коригування, що встановлюється до затверджених тарифів та враховує знос газопроводів залежно від часу пуску (подачі) газу в розподільну газову мережу по кожному підприємству з газопостачання та газифікації;

$\Phi_{\text{ССГП}}$ – фактичний строк служби газопроводу, років;

$N_{\text{ССГП}}$ – нормативний строк служби газопроводу, років.

Згідно з НАОП 1.1.23-1.18-80, нормативні строки служби газопроводів наведено в табл. 3.3.

Таблиця 3.3 – Нормативні строки служби газопроводів

Групи та види основних фондів	Без урахування морального зносу
Газопроводи сталеві та споруди на них (без обліку устаткування газорегуляторних пунктів)	30 років
Газопроводи з неметалевих труб	39 років

Обсяги транспортування природного газу розподільними газовими мережами приймаються відповідно до договірних, планових обсягів у розрахунку на рік без урахування власних потреб, нормованих виробничо-технологічних витрат та втрат природного газу.

Розглянемо приклад використання запропонованого методичного підходу. Вихідні дані для розрахунку подано у табл. 3.4.

Таблиця 3.4 – Вхідна інформація для розрахунку

Розподільні газові мережі та внутрішньоквартальні дворові вводи ВИСОКОГО й СЕРЕДНЬОГО тиску		Розподільні газові мережі мережі та внутрішньоквартальні дворові вводи НИЗЬКОГО тиску		Загальна вартість обслуговування газифікованих квартир, що перебувають на обслуговуванні ГТП, на кінець звітнього періоду (року), грн	Кількість газифікованих квартир на кінець звітнього періоду (року) в місті та смт КВ, м, шт.	Кількість газифікованих квартир на кінець звітнього періоду (року) в сільській місцевості КВс, шт.
Нормативна вартість обслуговування одного кілометра (без ПДВ та амортизації) V, грн	Протяжність R _{вс} , км	Нормативна вартість обслуговування одного кілометра (без ПДВ та амортизації) У ₂ , шт.	Протяжність R _н , км			
418 000,00	336	166 000,00	417	55949600,00	11970	2450

Розрахуємо перевідний коефіцієнт:

$$K_{\text{ер}} = \frac{V_1}{V_2} = \frac{418000,00}{166000,00} = 2,5$$

Умовна протяжність розподільної газової мережі та внутрішньоквартальних дворових ввідів високого та середнього тиску, що приведена до низького тиску:

$$R_{\text{УВСН}} = R_{\text{ВС}} \cdot K_{\text{ер}} = 336 \cdot 2,5 = 840 \text{ умовних км}$$

Розрахуємо умовну протяжність розподільної газової мережі, приведеної до мереж низького тиску:

$$P_y = (P_{BC} \cdot K_{ег}) + S_{ГП} + S_K + O_i + P_H$$

Для спрощення в цьому прикладі показники $S_{ГП} + S_K + O_i$ дорівнюють нулю. Тоді формула набуває вигляду:

$$P_y = (P_{BC} \cdot K_{ег}) + S_{ГП} + S_K + O_i + P_H = 840 + 417 = 1257 \text{ ум. км.}$$

Нормативна вартість обслуговування одного «умовного кілометра» розподільних газових мереж визначається за формулою:

$$УК = \frac{V}{P_y} = \frac{(V_1 + V_2) \cdot (P_{BC} + P_H)}{P_y}$$

$$УК = \frac{(418000,00 + 166000,00) \cdot (336 + 417)}{1257} = 349842,00 \text{ грн}$$

Нормативна вартість обслуговування однієї газифікованої квартири визначається за формулою:

$$V_{1КВ} = \frac{V_{КВ}}{КВ} = \frac{55949600,00}{11970 + 2450} = 3880,00 \text{ грн}$$

Кількість газифікованих квартир, нормативна вартість обслуговування яких дорівнює нормативній вартості обслуговування одного кілометра умовної протяжності розподільної газової мережі (кількість квартир на один кілометр умовної мережі й вартісному виразі), визначається за формулою:

$$КВ_{УК} = \frac{УК}{V_{1КВ}} = \frac{349842,00}{3880,00} = 90 \text{ шт.}$$

Слід зазначити, що в середньому по Україні прийнято брати 100 газифікованих квартир на обслуговування, які дорівнюють одному «умовному кілометру» в містах і смт.

Додаткова умовна протяжність розподільної газової мережі за рахунок газифікованих квартир у місті та в смт буде такою:

$$P_{\text{КВМ}} = \frac{КВ_{\text{М}}}{КВ_{\text{УК}}} = \frac{11970}{90} = 133 \text{ ум. км}$$

Додаткова умовна протяжність розподільної газової мережі за рахунок газифікованих квартир у сільській місцевості:

$$P_{\text{КВС}} = \frac{КВ_{\text{С}}}{КВ_{\text{УК}}} \cdot 2 = \frac{2450}{90} \cdot 2 = 54,4 \text{ ум. км}$$

Загальна умовна протяжність розподільної газової мережі, приведена до низького тиску з урахуванням додаткової умовної протяжності газової мережі за рахунок газифікованих квартир:

$$ЗР_{\text{У}} = P_{\text{У}} + P_{\text{КВМ}} + P_{\text{КВС}} = 1257 + 133 + 54,4 = 1444,4 \text{ ум. км}$$

Результати розрахунків умовного кілометра, умовної протяжності та розподілу витрат на підприємствах із газопостачання та газифікації Західного регіону України представлені в додатку Е.

Зі здійснених розрахунків видно, що застосування методичного підходу до розрахунку умовного кілометра дасть змогу значно перерозподілити фінансові потоки на обслуговування газотранспортних мереж. Це, натомість, дасть змогу обласним підприємствам із газопостачання та газифікації точніше розраховувати необхідні матеріальні витрати, що повинні враховуватись у майбутньому тарифі на транспортування природного газу. Тобто в кінцевому результаті даний підхід дасть можливість значно оздоровити загальну

прибутковість газотранспортних підприємств, що обслуговують сільські місцевості.

Висновки до розділу 3

1. На основі проведених досліджень із метою запобігання та подолання кризових явищ запропоновано етапи процесу антикризового управління, що включають: аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства з метою попередження чи раннього виявлення загрози кризи; попередню діагностику причин (чинників) виникнення кризової ситуації на підприємстві; розробку антикризових заходів, тобто концепції подолання кризи; реалізацію цієї концепції подолання кризи та її наслідків; вихід на намічені цілі нормального функціонування підприємства. Також запропоновано шляхи фінансового оздоровлення підприємства, що ґрунтуються на застосуванні захисної та наступальних тактик, адаптованих до підприємств газової сфери.

2. На основі комплексного підходу до діагностики запропоновано структурно-логічну схему діагностики кризових явищ, що ґрунтується на аналізі фінансового стану, обсягів споживання природного газу, структури споживачів, структури основних та оборотних засобів, структури персоналу й дає змогу, окрім визначення основних показників фінансового стану газорозподільних підприємств, установити зовнішні і внутрішні чинники, а також їх вплив на результати діяльності даних підприємств.

3. На основі визначення основних чинників, що призводять до кризового стану досліджуваних підприємств, розроблено модель діагностики та подолання кризових явищ, у якій виділено основні показники діяльності газорозподільних підприємств, зовнішні і внутрішні фактори впливу на дані показники, чинники та причини кризових явищ і, відповідно до них, структуровано основні шляхи подолання кризових явищ на підприємствах із газопостачання та газифікації за двома напрямками з метою:

- вирівнювання величини прибутковості;
- вирівнювання величини витрат відповідно до завантаженості

розподільних мереж.

4. Вирівнювання величини прибутковості пропонується здійснювати на основі розрахунку сезонного тарифу на розподіл природного газу. Оскільки в результаті здійснених досліджень виявлено нерівномірність споживання природного газу впродовж календарного року, що, натомість, призводить до прибутковості в осінньо-зимовий та збитковості у весняно-літній періоди, застосування методичного підходу до розрахунку сезонного тарифу на транспортування природного газу з врахуванням трьох факторів: сезонної зміни температури навколишнього середовища, сезонної зміни величини транспортування природного газу до споживачів та сезонної зміни величини прибутку дасть змогу газорозподільним підприємствам вирівняти поквартальний прибуток і частково розв'язати питання, пов'язані з наявними на них кризовими явищами.

5. Вирівнювання величини витрат відповідно до завантаженості розподільних мереж пропонується здійснювати з застосуванням «умовного кілометра газопроводів». Оскільки структура основних засобів (розподільних газопроводів і споруд на них) підприємств із газопостачання та газифікації Західного регіону України значно відрізняється від середньої по Україні, виникла необхідність визначити інший оцінювальний показник роботи підприємств, що дав би змогу об'єктивно визначати необхідні витрати для обслуговування систем газопостачання та встановлення тарифу на послуги з транспортування природного газу.

Такою оцінювально-узагальнюючою одиницею трудових затрат є «умовний кілометр газопроводів» – розподільних газових мереж, – що дає узагальнюючу характеристику обсягу робіт з експлуатації систем газопостачання загалом по системі й по окремому підприємству або населеному пункту. На прикладі досліджуваних підприємств доведено, що він є об'єктивним оцінювальним показником для визначення витрат, необхідних для обслуговування й експлуатації систем газопостачання, дає можливість визначати шляхи ефективного їх використання.

6. Результати досліджень опубліковано в працях [33, 36, 39].

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження було одержано нові науково обґрунтовані результати в галузі економіки та управління підприємствами, які в сукупності вирішують актуальну науково-прикладну проблему вдосконалення діагностики та подолання кризових явищ на підприємствах з газопостачання та газифікації України в умовах ринкової трансформації економіки на підставі розробки її методологічних, інструментальних та прикладних компонентів, що має істотне практичне значення. Основні висновки дисертації полягають у наступному:

1. У роботі доведено, що фінансово-економічна криза і виникнення кризових явищ в енергетичній сфері посилили необхідність ефективної діагностики та розробки шляхів подолання кризових явищ на підприємствах. На основі аналізу основних теоретичних досліджень щодо виникнення, розвитку та подолання криз і кризових явищ, наявних підходів різних авторів до визначення понять «криза», «кризове явище», «антикризове управління», запропоновано авторські визначення понять: «кризи» як загальноекономічної категорії, яку визначають, як переломний процес, що відбувається в системі внаслідок суттєвого перетворення її основних характеристик та елементів; «кризи підприємства» – як сукупність кризових явищ, які виникають на кожному етапі життєвого циклу підприємства під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників і призводять до погіршення фінансово-економічного, матеріально-технічного, соціально-психологічного стану підприємства та «антикризового управління» як управління, яке здатне попереджувати та пом'якшувати кризові явища у виробничо-господарській діяльності підприємства, утримувати його функціонування у період кризи і виводити з кризового стану з мінімальними втратами і найменш негативними наслідками та забезпечувати нормальне функціонування підприємства після виходу з кризи.

2. Аналізуючи роботи науковців, які присвячені теорії криз, зроблено висновки, що кризи неминучі, повсюдні, різноманітні, циклічні і у своєму життєвому циклі мають певні етапи та потребують класифікації. Систематизовано та розширено перелік класифікаційних ознак криз та кризових явищ, серед яких виокремлено кризи на мікрорівні і запропоновано авторську класифікацію криз на цьому рівні за такими класифікаційними ознаками: стадіями банкрутства, масштабами, етапами життєвого циклу, цілями підприємства, ступенем та причинами виникнення. Запропонована класифікація дасть змогу менеджерам газорозподільних підприємств вчасно розпізнавати кризи та кризові явища і застосовувати відповідні заходи щодо їх запобігання та подолання.

3. За результатами досліджень основних підходів до діагностики криз та кризових явищ, узагальнено її зміст, виділено функції, завдання, етапи проведення та систематизовано різновиди за такими класифікаційними ознаками як: предмет діагностики; зміст; сфера охоплення; періодичність; методика здійснення; призначення результатів; ступінь важкості кризи; суб'єкт здійснення; спрямування діагностики; рівень деталізації. Виділено зовнішні та внутрішні чинники кризових ситуацій. Доведено, що діагностика створює аналітичне підґрунтя для розробки антикризової програми і є специфічним атрибутом антикризового управління. Обґрунтовано необхідність антикризового управління для запобігання та подолання кризових явищ, узагальнено теоретичні підходи щодо визначення його змісту, притаманних ознак, принципів, видів та етапів. Запропоновано інтегрований підхід до формування системи антикризового управління, який дозволить менеджерам приймати необхідні рішення з антикризового управління.

4. На основі дослідження динаміки розвитку галузі газопостачання в Україні встановлено, що основні причини виникнення кризових явищ у даній галузі зумовлені: значною монопольною залежністю від імпорту природного газу; збільшенням ціни природного газу для України; відставанням обсягів геологорозвідувальних робіт від потреб видобутку газу з нових родовищ;

ускладненням умов розрахунків за природний газ та зменшенням рівня оплати за газ українськими споживачами у зв'язку з фінансово-економічною кризою; незмінністю транзитного тарифу; погіршенням технічного стану газотранспортної системи (ГТС); нестачею інвестування.

5. У результаті проведеного аналізу основних фінансових показників діяльності газорозподільних підприємств встановлено, що кризові явища спостерігаються переважно на підприємствах Західного регіону України. Для аналізу та дослідження впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на результати діяльності газорозподільних підприємств, які забезпечують транспортування та постачання газу у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях було використано кореляційно-регресійний аналіз та аналіз за трьохфакторною моделлю Дюпона. У результаті кореляційно-регресійного аналізу зроблено висновок, що найбільш впливовим зовнішнім чинником на результати діяльності досліджуваних підприємств є зміна температури зовнішнього середовища, а серед внутрішніх – зміна частки прибутку на 1 грн. реалізованої продукції та зміна оборотності оборотних коштів. Застосування кореляційно-регресійного аналізу та аналізу за трьохфакторною моделлю Дюпона дасть можливість менеджерам-економістам газорозподільних підприємств визначати рівень впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на прибутковість підприємства та приймати науково-обґрунтовані управлінські рішення.

6. На основі проведених досліджень, доведено, що для ефективної діагностики кризових явищ необхідно використовувати комплексний підхід, який ґрунтується на запропонованій структурно-логічній схемі діагностики кризових явищ, за результатами якої розроблено модель діагностики та подолання кризових явищ на підприємствах з газопостачання та газифікації, в якій визначено показники діагностики результатів господарської діяльності, зовнішні і внутрішні чинники розвитку кризових явищ, встановлено характер їх дії та наслідки: нерівномірність фінансових результатів діяльності у осінньо-зимовий і весняно-літній періоди; значні витрати на виробничі обсяги

робіт у сільській місцевості і менші – у міській. Запропоновано основні шляхи подолання кризових явищ шляхом вирівнювання величини прибутковості та величини витрат відповідно до завантаженості газорозподільних мереж. Розроблена модель дасть можливість менеджерам газорозподільних підприємств приймати виважені рішення щодо подолання кризових явищ на їхніх підприємствах.

7. Удосконалено методичний підхід до розрахунку тарифів на транспортування та постачання природного газу для підприємств з газопостачання та газифікації на основі розрахунку сезонного тарифу на транспортування природного газу, що дасть змогу економістам газорозподільних підприємств розраховувати сезонний тариф на розподіл природного газу з врахуванням трьох чинників: сезонної зміни температури навколишнього середовища, сезонної зміни величини транспортування природного газу до споживачів та сезонної зміни величини прибутку підприємств з газопостачання та газифікації і забезпечити покриття економічно обґрунтованих витрат, відповідно, у осінньо-зимовий та весняно-літній періоди. А це, в свою чергу, дозволить вирівняти поквартальний прибуток і частково вирішити питання, пов'язані із подоланням наявних на газорозподільних підприємствах кризових явищ.

8. Удосконалено методичний підхід до визначення прямих нормативних витрат на обслуговування систем газопостачання, в якому рекомендовано формування тарифів здійснювати залежно від виробничих обсягів робіт (послуг), приведених до єдиного показника по обслуговуванню систем газопостачання – «умовного кілометра», а не залежно від обсягу транспортування газу. Визначення «умовного кілометра» дозволить економістам газорозподільних підприємств при розрахунку тарифів визначати і враховувати прямі нормативні витрати на обслуговування системи газопостачання приведені до умовної протяжності газової мережі, а це, у свою чергу, дозволить оптимізувати матеріальні витрати відповідно до завантаженості розподільних мереж і таким чином долати пов'язані з цим кризові явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз і діагностика фінансово-господарської діяльності підприємств / під ред. П. П. Табурчака та ін. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 2000.
2. Андрушків Б.М. Криза взаємовідносин у загальній теорії криз / Б. Андрушків, Ю. Вовк, О. Погайдак // Журнал Європейської економіки. – Червень 2011. – Том 10 (№ 2). – С. 121–131.
3. Антикризисное управление: от банкротства – к финансовому оздоровлению / Г. П. Иванов, С. Г. Беляев, В. Н. Кошкин и др. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1995. – 317 с.
4. Антикризисное управление: Учебник / Под ред. Э. М. Короткова. – М.: ИНФРА. – М., 2001. – 432 с.
5. Антикризисное управление: Учебное пособие для технических вузов / В. Г. Крыжановский, В. И. Лапенков, В. И. Лютер и др.; под ред. Э. С. Минаева и В. П. Панагушина. – М.: Издательство ПРИОР, 1998. – 432 с.
6. Антикризисный менеджмент / Под ред. Проф. А. Г. Грязновой. – М.: Тандем; ЭКМОС, 1999. – 368 с.
7. Антимонопольна діяльність: Підручник / В. Д. Лагутін, Л. С. Головка, Ю. І. Крегул та ін.; За ред. проф. В.Д. Лагутіна. – К.: КНЕУ, 2005. – 580 с.
8. Асаул А.Н. Теория и практика принятия решений по выходу организаций из кризиса / А. Н. Асаул, И. П. Князь, Ю. В. Коратева; Под ред. засл. строит. РФ, д-ра экон. наук, проф. А. Н. Асаула. – СПб: АНО «ИПЭВ», 2007. – 224 с.
9. Афанасьев М. В. Економічна діагностика: Навч.-методич. посібник / М. В. Афанасьев, Г. В. Білоконенко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2007. – 296 с.
10. Базаров Г. З. Теория и практика антикризисного управления / Г. З. Базаров, С. Г. Беляев, Л. П. Белых и др. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1996. – 469 с.

11. Байцым В. Ф. Разработка управленческих решений по локализации развития кризисных явлений на предприятии / В. Ф. Байцым // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2001. – Вип. 100. – С. 95–101.

12. Баринов В. А. Антикризисное управление: Учебник / В. А. Баринов. – М.: ФБК-ПРЕСС, 2002. – 515 с.

13. Бізнес-менеджмент: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. І. Федулова, В. Г. Федоренко, В. Ф. Гриньо та ін.; За заг. ред. Л. І. Федулової. – К.: МАУП, 2007. – 632 с.

14. Бланк И. А. Финансовая стратегия предприятия / И. А. Бланк. – К.: Эльга; Ника-Центр, 2004. – 720 с.

15. Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1, 2.

16. Большой энциклопедический словарь: В 2-х т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. – Сов. энциклопедия, 1991. – Т. 1. – 863 с.

17. Борисеико З. Л. Конкурентна політика держави як фактор розвитку економіки України / З. Л. Борисенко. – К.: Таксон, 2004. – 344 с.

18. Брюховецкая Н. Е. Антикризисное управление предприятием / Н. Е. Брюховецкая. – Донецк: ИЭП, 1999. – 180 с.

19. Бураковський І. В. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України / І. В. Бураковський, О. В. Плотніков. – Харків: Фоліо, 2009. – 299 с.

20. Бурий С. А. Антикризове управління та управлінські рішення – проблеми підприємств малого бізнесу: Монографія / С. А. Бурий, Д. С. Мацеха. – Хмельницький: ТОВ «Тріада-М», 2006. – 93 с.

21. Бутинець Ф. Ф. Економічний аналіз: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир: ПП «Тута», 2003. – 680 с.

22. Бьюи Хуанг Тунг. Качество управления в условиях кризиса / Б. Х. Тунг // Проблемы теории и практики управления. – 1993. – № 1. – С. 117–122.

23. Вартанов А. С. Экономическая диагностика деятельности предприятия: организация и методология / А. С. Вартанов. – М.: Финансы и статистика, 1991 (М). – 79 с.

24. Василенко В. А. Диагностика устойчивого развития предприятий: Монография / В. А. Василенко. – К.: Центр учебной литературы, 2006. – 184 с.

25. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством: Навч. посібник / В. О. Василенко. – К.: ЦУЛ, 2003. – 504 с.

26. Васина А. А. Финансовая диагностика и оценка проектов / А. А. Васина. – СПб.: Питер, 2004. – 448 с.

27. Венгер В. В. Державне регулювання природних монополій в Україні: напрями вдосконалення / В. В. Венгер // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 3. – С. 65–79.

28. Волкова Н. С. Використання сучасного підходу при розробці діагностичних систем / Н. С. Волкова // Вісник Черкаського університету: наук. журнал. – Сер.: Економічна. – Черкаси: Вид-во Черкаського НУ ім. Богдана Хмельницького. – 2010. – Вип. 172. – С 67–74.

29. Вудвуд В. В. Антикризове управління підприємством як засіб стабілізації його фінансового стану / В. В. Вудвуд, Ю. О. Шевченко-Котенко // Інноваційна економіка. – 2009. – № 5. – С. 236–239.

30. Выборова Е. Н. Финансовая диагностика на уровне субъекта хозяйствования [Электронный ресурс] / Е. Н. Выборова // Проблемы современной экономики. – 2004. – № 3 (11). – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=20236>.

31. Гавриленко О. П. Екогеографія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15840720/ekologiya/ekogeografiya_ukrayini_-gavrilenko_or.

32. Газова угода Тимошенко-Путіна. Повний текст [Електронний ресурс] // Українська правда. 22.01.2009. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/new/2009/1/22/88288.htm>.

33. Гарматюк О. Інформатизація управління в умовах невизначеності та кризи / О. Гарматюк // Вісник ТДТУ, 1997. – Том 2, № 1. – С. 140–147.
34. Гарматюк Оксана. Аналіз зовнішніх та внутрішніх чинників кризового стану підприємств з газопостачання та газифікації західного регіону України [Електронний ресурс] / О. Гарматюк // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2012. – Вип. 1 (6). – С. 31–35.
35. Гарматюк Оксана. Механізми попередження і розв'язання конфліктів в антикризовому управлінні / О. Гарматюк // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2010. – Випуск № 1 (3). – С. 50–55.
36. Гарматюк Оксана. Обґрунтування методичного підходу розрахунку сезонного тарифу на транспортування природного газу / О. О. Гарматюк // Науковий вісник ІФНТУНГ. – 2013. – № 1 (34). – С. 200 – 208
37. Гарматюк Оксана. Основні чинники виникнення кризових ситуацій на підприємствах газопостачання та газифікації України / О. Гарматюк // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 3 (36). – С. 23–29.
38. Гарматюк Оксана. Управління змінами на підприємстві / О. Гарматюк // Галицький економічний вісник. – 2004. – № 2. – С. 28–34.
39. Гарматюк Оксана. Управління підприємством в умовах кризи / О. Гарматюк // Регіональна економіка. – 1998. – № 1. – С. 68–79.
40. Герасимчук В. Г. Розвиток підприємства: діагностика, стратегія, ефективність / В. Г. Герасимчук. – К.: Вища школа, 1995. – 289 с.
41. Гетьман О. О. Економічна діагностика: Навч. посіб. / О. О. Гетьман, В. М. Шаповал – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 307 с.
42. Глазов М. М. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учебник для студентов вузов / М. М. Глазов. – Балт. ин-т управ. – СПб.: Андреевский издательский дом, 2006. – 448 с.
43. Глазов М. М. Функциональная диагностика в управлении деятельностью предприятием / М. М. Глазов – СПб.: СПбГУЭФ, 1999. – 325 с.

44. Глухарев С. М. Конспект лекцій з курсу «Економічна діагностика» (для студентів 5 курсу денної і 6 курсу заочної форм навчання спеціальності 7.050107, 8.050107 – «Економіка підприємства») / С. М. Глухарев. – Харків: ХНАМГ, 2008 – 118с.

45. Гонта І. Михайло Мелець: «Україна повинна врятувати свою газову галузь» [Електронний ресурс] / І. Гонта, М. Мелець // «Дзеркало тижня». – № 34, 12 вересня 2009. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/mihaylo_melets_ukrayina_povinna_vryatuvati_svoyu_gazovu_galuz-57868.html.

46. Гончар М. М. Газові кризи та обхідна стратегія Росії: взаємозв'язок і обумовленість [Електронний ресурс] / М. М. Гончар. – Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2009/11-12/20093.html>.

47. Гораль Л. Шляхи реформування організаційної структури підприємств газотранспортної системи України / Л. Гораль // Галицький економічний вісник. – 2011. – № 3 (32). – С. 11–16.

48. Городня Т. А. Економічна та фінансова діагностика: Навч. посібник / Т. А. Городня, І. П. Мойсеєнко – Львів: Вид-во «Магнолія», 2008. – 281 с.

49. Городня Т. А. Теоретичні засади діагностики діяльності виробничого підприємства / Т. А. Городня, Л. Р. Чорняк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.8. – С.195–198.

50. Градов Н. П. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / Н. П. Градов, Б. Н. Кузин. – СПб.: Спец. лит., 1996.

51. Громько В. Управление творчеством и новведениями / В. Громько // Проблемы теории и практики управления. – 1994. – № 4. – С. 55–62.

52. Гудзевич О. І. Основи економічного аналізу і діагностики фінансово-господарської діяльності підприємства: Навч. посібник / О. І. Гудзевич. – К.: Кондор, 2004. – 180 с.

53. Данилюк М.О. Управління фінансовою санацією підприємства: Навч. посібник / М. Данилюк, В. Савич, В. Орлова– К.: Центр навчальної літератури, 2006.– 223 с.
54. Дарміць Р. З. Діагностика в системі реалізації інвестиційних проектів / Р. З. Дарміць, Г. В. Лещук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 4, Т. 3. – С. 133–140.
55. Деминг Э. В. Выход из кризиса / Э. В. Деминг. – Тверь: Альба, 1994. – 497 с.
56. Джерелейко С. Д. Діагностика фінансового стану підприємства / С. Д. Джерелейко // Сталий розвиток економіки: Всеукр. наук.-виробн. журнал. – 2011. – № 6. – С. 174–177.
57. Діагностика стану підприємства: теорія і практика: Монографія / За заг. ред. проф. А. Е. Воронкова. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 448 с.
58. Дмитриева О. Г. Региональная экономическая диагностика / О. Г. Дмитриева. – СПб: СПбГУЭФ, 1992. – 274 с.
59. Дробишева О. О. Поняття, стадії та особливості криз у процесі управління промисловими підприємствами / О. О. Дробишева // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 5. – С. 112–118.
60. Дуляба Н. І. Суть та значення діагностики стану господарської діяльності в управлінні підприємством / Н. І. Дуляба, Л. С. Кахняк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.15. – С. 239–243.
61. Економічна діагностика: Навч. посібник / [Косянчук Т. Ф., Лук'янова В. В., Майорова Н. І., Швид В. В.] За заг. ред. Т. Ф. Косянчук. – Львів: Новий Світ-2000, 2009. – 452 с.
62. Энергозбереження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naftogaz.com/www/2/nakweb.nsf/0/D3BF256F01F09F0DC22570DD0036CDF4?OpenDocument&Expand=3.3&>.
63. Естественные монополии: Теория и проблемы регулирования / А. Я. Бутыркин. – М.: Новый век, 2003. – 152 с.

64. Євдокимова Н. М. Економічна діагностика: Навч.-метод. посібник [для самост. вивч. дисц.] / Н. М. Євдокимова, А. В. Кірієнко. – К.: Вид-во КНЕУ, 2005. – 110 с.

65. Жадько А. О. Поняття «кризи» на підприємстві та необхідність ідентифікації її причин як визначальний фактор успішності підприємницької діяльності [Електронний ресурс] / О. А. Жадько. – Матеріали Восьмої міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Соціум. Наука. Культура». – Режим доступу: <http://intkonf.org/zhadko-ao-ponyattya-krizi-na-pidpriemstvi-ta-neobhidnist-identifikatsiyi-yiyi-prichin-yak-viznachalniy-faktor-uspishnosti-pidpriemnitskoyi-diyalnosti/>.

66. Жарковская Е. П. Антикризисное управление: Учебник / Е. П. Жарковская, Б. Е. Бродский. – М.: Омега-Л, 2004. – 336 с.

67. Жукова Н. К. Сучасні методи антикризового управління підприємством / Н. К. Жукова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 10. – С. 14–18.

68. З досвіду створення та організації роботи кризових груп для управління підприємствами в процедурах банкрутства / В. П. Петренко, Є. А. Ревтюк, С. В. Максим'юк, М. С. Лосєва // Актуальні Проблеми Економіки. Науковий економічний журнал. – 2003. – № 4 (22). – С. 67–70.

69. Забродский В. А. Диагностика финансовой устойчивости функционирования производственно-экономических систем / В. А. Забродский, Н. А. Кизим. – Х.: Бизнес Информ, 2000. – 108 с.

70. Завіновська Г. Т. Економіка праці: Навч. посібник / Г. Т. Завіновська. – К.: КНЕУ, 2003. – 300 с.

71. Загорна Т.О. Економічна діагностика: Навч. посібник / Т.О. Загорна. – К.: Центр навч. літ-ри, 2007. – 400 с.

72. Закон України «Про природні монополії» 20 квітня 2000 року, № 1682-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

73. Залогіна К. І. Антикризове управління промисловим підприємством в умовах перехідної економіки України: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01. / К. І. Залогіна. – Хмельниц., 2004. – 20 с.

74. Залогіна К. І. Криза підприємства в межах загального розуміння кризи / К. І. Залогіна // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2001. – № 6. – «Економічні науки». – С. 89–94.

75. Земляний М. Транзит та постачання газу в Україні. Реалії і перспективи / М. Земляний, Т. Рязова. – Режим доступу: <http://www.db.niss.gov.ua/>.

76. Злупко С. М. Економічна думка України: Навч. посібник / С. М. Злупко. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 496 с.

77. Йоахим Хентце. Как преодолеть противодействие организационным изменениям / Й. Хентце, А. Каммель // Проблемы теории и практики управления. – 1997. – № 3.

78. Іванна Бакушевич. Соціально-психологічні аспекти антикризового керівництва / І. Бакушевич, О. Гарматюк // Збірник наук. праць «Формування економічних відносин в умовах ринку» під ред. д.е.н., професора І. Д. Фаріона. – Тернопіль: Економічна думка, 1998. – 455 с. – С. 417–422.

79. Іванюта С. М. Антикризове управління: Навч. посібник / С. М. Іванюта. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.

80. Інгільдєєва Е. Застосування моделі Дюпона в практичних умовах [Електронний ресурс] / Е. Інгільдєєва, Т. Рубан // Тези доповідей першої всеукраїнської наукової студентської конференції «Актуальні питання менеджменту в сучасних умовах». – Донецьк: ДонНТУ, 2002. – 199с. – Режим доступу: <http://masters.donntu.edu.ua/2003/fem/ingildeeva/lib/s4.htm>.

81. Історія галузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naftogaz.com/www/2/nakweb.nsf/0/9FE6F7E2FE068237C22570D80032DC79?OpenDocument&Expand=2&>.

82. Історія ДК «Газ України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.gasukraine.com.ua/clients/gasukraine/gasukraine.nsf/\(documents\)/DC80A85AC82180A2C2257457004CE2BC](http://www.gasukraine.com.ua/clients/gasukraine/gasukraine.nsf/(documents)/DC80A85AC82180A2C2257457004CE2BC).

83. Карась Л. Управленческая диагностика – основа совершенствования менеджмента / Л. Карась // Проблемы теории и практики управления. – 1996. – № 6. – С. 78–83.

84. Карпунь І. Н. Антикризіві заходи на підприємстві: управління, стратегія, цілі та завдання: монографія / І. Н. Карпунь – Львів: «Магнолія-2006», 2008. – 440 с.

85. Кирич Н. Б. Антикризова стратегія – умова стабільного розвитку підприємства / Н. Б. Кирич, Н. Є. Юрик // Всеукраїнський науково-виробничий журнал: Сталий розвиток економіки. – 2010. – № 3. – С. 57–62.

86. Кирич Н. Б. Антикризівий менеджмент / Н. Б. Кирич, Н. Є. Юрик // Підручник.–Тернопіль: ТНТУ ім. І. Пулюя, – 2012. – 159 с.

87. Кирич Н.Б. Про кризу взаємовідносин у загальній теорії криз / Б.М. Андрушків, Н.Б. Кирич, І.П. Сівчук // Регіональна економіка. – № 1 (47). – 2008. – С. 206–211.

88. Кован С. Є. Теорія антикризового управління підприємством: Навч. посібник / С. Є. Кован, Л. П. Мокрова, А. Н. Ряховська та ін.; під заг. ред. М. А. Федотової, А. Н. Ряховської. – М.: КНОРУС, 2009. – 160 с.

89. Козик В. В. Базові положення теорії кризового стану підприємства [Електронний ресурс] / В. В. Козик, О. Б. Андрушко. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2008_611/02.pdf.

90. Кокорев В. Институциональная реформа в сфере инфраструктуры в условиях естественной монополии / В. Кокорев // Вопросы экономики. – 1998. – № 4. – С. 115–133.

91. Колесар К. Моделі діагностики банкрутства підприємств України / К. Колесар // Економіст. – 2002. – № 10. – С. 60–64.

92. Колісник М. К. Фінансова санація і антикризове управління підприємством: Навч. посібник / М. К. Колісник. – К.: Вид-во «Кондор», 2007. – 272 с.

93. Кольцова И. В. Практика финансовой диагностики и оценки проектов / И. В. Кольцова, Д. А. Рябых. – М.: ООО «И.Д.Вильямс», 2007. – 416 с.

94. Контракт про транзит російського газу + Додаткова угода про аванс «Газпрому» [Електронний ресурс] // Українська правда, 22.01.2009. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/new/2009/1/22/88288.htm>.

95. Концептуальні засади управління підприємством як економічною системою: монографія / За заг. ред. к.е.н., доц. В. О. Коюди.– Харків: Вид. ХНЕУ, 2007. – 416 с.

96. Копчак Ю. С. Проблеми діагностики фінансового стану і стійкості функціонування підприємства / Ю. С. Копчак // Вісник СумДУ. – 2004. – № (68). – С. 23–34.

97. Король В. С. Антикризовий менеджмент в умовах ринкової трансформації економіки: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.06.02 – «Підприємництво, менеджмент та маркетинг» / В. С. Король; Ін-т регіон. Досліджень НАН України. – Львів, 2001. – 20 с.

98. Костенко Т. Д. Економічний аналіз і діагностика стану сучасного підприємства: Навч. посібник / Т. Д. Костенко та ін. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 400 с.

99. Костирко Л. А. Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства: монографія / Л. А. Костирко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: Фактор, 2008. – 336 с.

100. Косянчук Т. Ф. Економічна діагностика: Навч. посібник / Т. Ф. Косянчук, В. В. Лук'янова., Н. І. Майорова, В. В. Швид; за ред. Т. Ф. Косянчук. – Львів: Новий Світ – 2000, 2007. – 452 с.

101. Кривов'язюк І. В. Економічна діагностика підприємства: теорія, методологія та практика застосування: Монографія / І. В. Кривов'язюк. – Луцьк: «Надстир'я», 2007. – 260 с.

102. Крутик А. Б. Антикризисный менеджмент: Превентивные методы управления / А. Б. Крутик, А. И. Муравьев. – СПб.: Питер, 2001. – 430 с.

103. Крутько В. Н. Введение в менеджмент кризисных ситуаций / В. Н. Крутько. – К.: МЗУУП, 1994. – 57с.

104. Кудлаєнко С. В. Особливості прояву кризових явищ на вітчизняних підприємствах / С. В. Кудлаєнко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 6, Т. 1. – С. 83–86.

105. Кузьмін О. Є. Конкурентоспроможність підприємства: планування та діагностика: [монографія] / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, О. П. Романко; за заг. ред. д.е.н., проф. Кузьміна О. Є. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2011. – 198 с.

106. Кузьмін О. Є. Соціально-економічна діагностика діяльності підприємства в умовах глобалізації: сутність, види, принципи здійснення [Електронний ресурс] / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, Н. Я. Петришин. – режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Logistyka/2010_690/109.pdf.

107. Лігоненко Л. О. Антикризисное управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: Монографія / Л. О. Лігоненко. – К.: Наукова думка, 2000. – 390 с.

108. Літвін Н. М. Поняття антикризового управління підприємствами (міжнародний досвід) / Н. М. Літвін // Вісник Київського університету. Міжнародні відносини. – Вип. 27. – К.: Київський університет, 2003. – С. 232–234.

109. Лук'янова В. В. Діагностика ризику діяльності підприємства / В. В. Лук'янова. – Хмельницький: ПП Ковальський В. В., 2007. – 312 с.

110. Лук'янова В. В. Сучасний стан теоретичних основ діагностики діяльності підприємства / В. В. Лук'янова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 3. – С. 52–58.

111. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии: В 4-х т. – Т. 1. – Кн 1. Процесс производства капитала. – М., 1988.

112. Мартюшева Л. С. Категорія «антикризове управління» як процесне явище / Л. С. Мартюшева, А. Б. Мілованова // Економіка розвитку. ХНЕУ. – 2006. – № 3. – С. 90–93.

113. Мельник К. М. Вплив кризових явищ на управління підприємством [Електронний ресурс] / К. М. Мельник. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/evkpi/2009/72.pdf.

114. Мельник О. Г. Діагностика діяльності машинобудівного підприємства на засадах системи економічних індикаторів: [монографія] / О. Г. Мельник. – Львів: Видавництво ДП «Видавничий дім «Укрпол», 2009. – 188 с.

115. Мельник О. Г. Методи діагностики виробничо-господарської діяльності підприємства [Електронний ресурс] / О. Г. Мельник. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Management/2009_64.pdf.

116. Мельник О. Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [монографія] / О. Г. Мельник. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – 344 с.

117. Мельник О. Г. Системно-орієнтована діагностика діяльності підприємства / О. Г. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №1 (103). – С. 143–150.

118. Мец В. О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства: Навч. посібник / В. О. Мец. – К.: КНЕУ, 1999. – 132 с.

119. Микитенко В. В. Формування комплексної системи управління енергоефективністю в галузях промисловості: Монографія /

В. В. Микитенко. – К.: Укр. Видавничо-поліграфічна компанія «Екс.Об.», 2004. – 336 с.

120. Міценко Н. Г. Діагностика стану господарської діяльності підприємства / Н. Г. Міценко, С. М. Кулай // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.5. – С. 223–227.

121. Мороз О. В. Інституціональні особливості превентивного антикризового управління підприємством / О. В. Мороз, І. В. Шварц // Вінниц. нац. техн. ун-т. – Вінниця: УНІВЕРСАМ, 2006. – 137 с.

122. Мороз О. В. Фінансова діагностика у системі антикризового управління на підприємствах: монографія / О. В. Мороз, О. А. Сметанюк. – Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2006. – 167 с.

123. Мочерний С. В. Економічна теорія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / С. В. Мочерний. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 640 с.

124. Муравьев А. И. Теория экономического анализа: проблемы и решения / А. И. Муравьев. – М.: Изд-во «Финансы и статистика», 1998. – 144 с.

125. Національна комісія регулювання електроенергетики України. НКРЕ прийняла нові рівні тарифів на транспортування, розподіл та постачання природного газу [Електронний ресурс] / Форум нафтогазового комплексу України. – Режим доступу: http://www.ngbi.com.ua/io/news_item.php?uid=1041.

126. Ноберг Том. Управление изменениями / Т. Ноберг // Проблемы теории и практики управления. – 1998. – № 1.

127. Овсак О. П. Антикризове управління підприємством: курс лекцій [Текст] / О. П. Овсак, І. В. Брага, О. О. Давидюк // М-во освіти і науки України, Нац. авіац. ун-т. – К., 2007. – 90 с.

128. Оганян Г. А. Економічний підхід у класифікації прибутку [Електронний ресурс] / Г. А. Оганян. – Режим доступу: <http://ecolib.com.ua/article.php?book=19&article=2110>.

129.Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

130.Офіційний сайт експерта енергетичного ринку. – Режим доступу: <http://energetyka.com.ua>.

131.Офіційний сайт експерта житлово-комунального господарства України «Україна комунальна». – Режим доступу: <http://jkg-portal.com.ua/ua>.

132.Петренко В.П. Експрес-методика діагностики причин кризового стану суб'єктів господарсько-економічної діяльності / В. П. Петренко, Є. А. Ревтюк, С. В. Максим'юк // Наукові вісті інституту менеджменту та економіки. – Івано-Франківськ. – 2002. – № 2. – С. 92–99.

133.Підприємства з газопостачання та газифікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.gasukraine.com.ua/clients/gasukraine/gasukraine.nsf/\(documents\)/29EDF16E13BB48CAC2257457004BD6D0](http://www.gasukraine.com.ua/clients/gasukraine/gasukraine.nsf/(documents)/29EDF16E13BB48CAC2257457004BD6D0).

134.Погостинская Н. Н. Экономическая диагностика: теория и методы / Н. Н. Погостинская, Ю. А. Погостинский, Р. Л. Жамбекова, Р. Р. Ацканов. – Нальчик: Изд-во «Эльбрус», 2000. – 320 с.

135.Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств: Підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2001. – 460 с.

136.Покинъчереда В. В. Факторний аналіз продуктивності праці [Електронний ресурс] / В. В. Покинъчереда, Ю. С. Козоріз. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/1_KAND_2010/Economics/5_56659.doc.htm.

137.Полєщук І. Ф. Особливості факторного аналізу прибутковості підприємства [Електронний ресурс] // І. Ф. Полєщук, Ю. В. Волощук, І. В. Галкіна. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kpedn-poleschuk-if-voloschuk-yuv-galkina-iv-osoblivosti-faktornogo-analizu-pributkovosti-pidpriemstva>.

138.Положення про державне регулювання цін (тарифів) на продукцію виробничо-технічного призначення, товари народного споживання, роботи і

послуги монопольних утворень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

139. Пономаренко В. С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи: Моногр. / В. С. Пономаренко, О. М. Тридід, М. О. Кизим. – Х.: ІНЖЕК, 2003. – 323 с.

140. Постанова про затвердження Методики розрахунку тарифів на транспортування та постачання природного газу для підприємств з газопостачання та газифікації від 04.09.2002, № 983 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0983227-02>.

141. Прохорова В.В. Формування антикризової фінансової стратегії в системі антикризового фінансового управління підприємствами / В. В. Прохорова, Ю. Є. Безуглая // Сучасні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів: монографія. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2010. – 436 с.: російська, польська, українська мова, ст. 222–231.

142. Прохорова В.В. Антикризове управління підприємством як система заходів його ефективного розвитку / В. В. Прохорова // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Збірник наукових праць. Тематичний випуск: технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2009. – № 35. – С.12–21.

143. Пухов Д. В. Проектирование систем управления для стадии кризиса жизненного цикла организации: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.05 / Д. В. Пухов. – Санкт-Петербург, 2006. – 22 с.

144. Пушкарь А. И. Антикризисное управление: стратегии, модели, механизмы / А. И. Пушкарь, А. Н. Тридид, А. Л. Колос. – Х.: ХДЭУ, 2001. – 452 с.

145. Раевнева Е. В. Некоторые подходы к анализу кризисных явлений на предприятии / Е. В. Раевнева, В. Ф. Байцым // Материалы международного симпозиума «Наука и предпринимательство» (г. Трускавец, 14–19 февраля 2000 г.). – Калуга: Изд-во Н. Бочкаревой, 2000. – С. 89–93.

146. Рамазанов С. К. Методи антикризового управління: Монографія / С. К. Рамазанов, О. П. Степаненко, Л. А. Тимашова. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. – 192 с.

147. Рекомендації щодо розробки антикризових програм дій підприємств – членів ОПОЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.opol.org.ua/index.php/2009-04-11-18-57-30/10-anticrisis.html>.

148. Ризики економічної діагностики підприємства: Навч. посібник / І. І. Сахарцева, О. В. Шляга; За ред. І. І. Сахарцевої. – К.: Кондор, 2007. – 285 с.

149. Родионова Н. В. Антикризисный менеджмент: Учеб. пособие для вузов / Н. В. Родионова. – М.: ЮНИТИ; ДАНА, 2001. – 223 с.

150. Розміщення продуктивних сил: Посібник / Л. Л. Тарангул, І. О. Горленко, Г. І. Євтушенко. – К., 2000. – 264 с.

151. Савчук Л. М. Діагностика фінансового забезпечення в процесі управління підприємством: Монографія / Л. М. Савчук, І. Г. Сокиринська. – Дніпропетровськ: ВАТ «Видавництво «Зоря», 2005. – 128 с.

152. Сагалакова Н. О. Економічна діагностика діяльності торговельного підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.07.05 – «Економіка торгівлі та послуг» / Н. О. Сагалакова. – Полтава, 2006. – 18 с.

153. Сагалакова Н. О. Методика економічної діагностики діяльності торговельного підприємства / Н. О. Сагалакова // Торгівля і ринок України: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – Вип. 20. – Т. 2. – С. 288–295.

154. Сапожников В. В. Основы технической диагностики: учеб. пособ. / В. В. Сапожников, Вл. В. Сапожников. – М.: Учеб.-метод. центр МПС России; Маршрут, 2004. – 316 с.

155. Ситник Л. С. Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством / Л. С. Ситник. – Донецьк: ІЕР НАН України, 2000. – 504 с.

156. Сідун В. А. Види кризи підприємства / В. А. Сідун, Ю. Є. Чирва // Регіональні перспективи. – 2003. – № 11–12. – С. 72–74.

157. Скібіцький О. М. Антикризисный менеджмент: Навч. посібник / О. М. Скібіцький. – К.: Центр навч. літ-ри., 2009. – 568 с.
158. Смірнов К. Г. Теоретичні засади антикризового управління / К. Г. Смірнов, Л. С. Селиверстова // Технології та дизайн. – 2013. – № 1 (6). – С. 1–9.
159. Соколовская З. Н. Диагностика хозяйственных ситуаций в деятельности предприятия: монографія / З. Н. Соколовская. – Одесса: ОЦНТ и ЭИ; ОКФА, 1995. – 120 с.
160. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / А. П. Градов, Б. И. Кузин, А. В. Федотов и др.; А. П. Градов. – СПб: Специальная литература, 1996. – 510 с.
161. Стрекалов О. Б. Кризисы в организации и управление проектами: Учеб. пособ. / О. Б. Стрекалов, Э. Р. Зарипов. – Казань: КГТУ, 1997. – 160 с.
162. Струк Н. П. Нові принципи та підходи щодо розрахунку ціни на послуги підприємств газотранспортної та газорозподільної систем / Н. П. Струк, Л. І. Ріщук // Сталий розвиток економіки: всеукраїнський науково-виробничий журнал. – № 2 (5). – 2011. – С. 234–239.
163. Струк Н. П. Формування ціни на послуги з транспортування природного газу газотранспортними підприємствами: світовий досвід / Н. П. Струк // Економіка: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць. — Випуск 264. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2010. — С. 1840–1852.
164. Структура Компанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naftogaz.com/www/2/nakweb.nsf/0/58E4CCSAB6F7817BC22570D800352CC0?OpenDocument&Expand=4&>.
165. Суздальцев О. М. антикризове управління як один із напрямів підвищення ефективності діяльності підприємства / О. М. Суздальцев, К. О. Гайдаш // Вісник Донецького університету економіки та права. – 2012. – № 1. – С. 88–92.
166. Теория и практика антикризисного управления / Под ред. С. Г. Беляева, В. И. Кошкина. – М.: Закон и право: ЮНИТИ, 2005. – 469 с.

167. Терещенко О. О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: Монографія / О. О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 268 с.

168. Тиравська Г. Як проаналізувати показники прибутковості (рентабельності) [Електронний ресурс] / Г. Тиравська // Податкове планування. – 30 грудня 2009, № 12. – Режим доступу: <http://www.vs.com.ua/index.php?pageid=3167&forprint=1>.

169. Ткаченко А. М. Концептуальні підходи до антикризового управління в сучасних умовах господарювання: монографія / А. М. Ткаченко, О. В. Коваленко, О. П. Єлець. – Запоріжжя: Вид-во Запорізької ДІА, 2010. – 356 с.

170. Тренев Н. Н. Предприятие и его структура: Диагностика. Управление. Оздоровление: Учебное пособие для вузов / Н. Н. Тренев. – М.: Изд. «ПРИОР», 2002. – 240 с.

171. Трененков Е. М. Диагностика в антикризисном управлении [Електронний ресурс] / Е. М. Трененков, С. А. Дведенидова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. – № 1. – Режим доступу: www.cfin.ru.

172. Третяк Н. М. Диагностика забезпечення діяльності підприємства фінансовими ресурсами / Н. М. Третяк // Вісник університету банківської справи національного банку України. – 2008. – № 3 грудень. – С. 188–191.

173. Туркоман Л. С. Роль і місце економічної діагностики в системі оцінки стану суб'єктів господарювання / Л. С. Туркоман // Економіка. – 2009. – Т. 109, вип. 96. – С. 87–91.

174. Удосконалення системи тарифного регулювання суб'єктів природних монополій // АМКУ, МЦПД. Круглий стіл. – Київ, 24 травня 2006 р. – 17 с.

175. Указ Президента України від 3 жовтня 2008р., № 905/2008 «Про рішення РНБОУ від 26 вересня 2008 року «Про хід виконання рішення РНБОУ» від 1 лютого 2008 року «Про заходи щодо стабілізації фінансового стану НАК «Нафтогаз України» та ситуації на ринку природного газу для українських споживачів».

176. Управление в условиях кризиса / Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 256 с.

177. Уткин Э. А. Антикризисное управление / Э. А. Уткин. – М.: Ассоциация авторов и издателей «Тандем». Издательство ЭКМОС, 1997. – 400 с.

178. Фаріон І. Д. Діагностика і економічний аналіз у сфері послуг: курс лекцій / І. Д. Фаріон, Л. І. Савчук, С. М. Жукевич / За ред. д-р екон. наук, проф. І. Д. Фаріона. – Тернопіль: Вид-во «Екон. думка», 2005. – 260 с.

179. Филюк Г. М. Природні монополії та їх регулювання у трансформаційній економіці України: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.01.01 «Екон. теорія» / Г. М. Филюк; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2001. – 22 с.

180. Фінансові коефіцієнти компанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pk22.ru/page/finansovi-koefitsiyenti-kompaniyi>.

181. Фролова Л. В. Економічна діагностика діяльності підприємств: методичний та практичний інструментарій: Навч. посібник / Л. В. Фролова та ін. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2007. – 158 с.

182. Хіт Р. Кризовий менеджмент для керівників: Пер. з англ. / Р. Хіт. – К.: Всеуито, Наук. думка, 2002. – 566 с.

183. Холод З. М. Антикризове управління – система завчасної діагностики і захисту від кризових ситуацій / З. М. Холод, А. М. Штангрет // Наукові записки. – Л.: Українська академія друкарства, 2002. – Вип. 5. – С. 124–127.

184. Холод З. М. Антикризовий моніторинг як складова процесу діагностики стану підприємства / З. М. Холод, А. М. Штангрет // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Інноваційний розвиток економіки: Збірник наукових праць / НАН України; Ін-т регіон. досліджень. – Л., 2003. – Вип. 6.

185.Холод З.М. Кризові явища та антикризове управління в підприємницькій діяльності / З.М. Холод, А.М. Штангрет // Наукові записки. – Л.: Українська академія друкарства, 2003. – Вип. 6. – С. 121–124.

186.Черниш С.С. Діагностика фінансового стану підприємства / С.С. Черниш // Інноваційна економіка. – 2010. – № 3. – С. 111–113.

187.Чернявський А.Д. Антикризове управління підприємством: Навч. посібник / А.Д. Чернявський. – К.: МАУП, 2006. – 256 с.

188.Шапурова О.О. Сутність, завдання та принципи антикризового управління / О.О. Шпурова // Держава та регіони. Економіка та підприємництво. – 2009. – № 1. – С. 228–232.

189.Швиданенко Г.О. Бізнес-діагностика підприємства: [навч. посібник] / Г.О. Швиданенко, А.І. Дмитренко, О.І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2008. – 344 с.

190.Швиданенко Г.О. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства: монографія / Г.О. Швиданенко, О.І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2002. – 192 с.

191.Шершньова З.Є. Антикризове управління підприємством / З.Є. Шершньова, С.В. Оборська. – К.: КНЕУ, 2004. – 196 с.

192.Штангрет А.М. Антикризове управління підприємством: Навч. посібник / А.М. Штангрет, О.І. Копилюк. – К.: Знання, 2007. – 335 с.

193.Штангрет А.М. Антикризове управління як засіб попередження банкрутства / А.М. Штангрет // Регіональна економіка. – 2001. – № 2.

194.Штангрет А.М. Криза в підприємницькій діяльності / А.М. Штангрет // Наукові записки. – Л.: Українська академія друкарства, 2001. – Вип. 3. – С. 115–117.

195.Щиборш К.В. Бизнес-диагностика деятельности предприятия / К.В. Щиборш // Рынок ценных бумаг. – 1999. – № 16. – С. 30–33.

196.Экономическая диагностика при хозрасчете и самофинансировании / А.И. Муравьев, А.С. Вартанов, К.В. Нерсисян, Г.П.Степанян / под ред. А.И. Муравьева. – Ереван: Айстан, 1989. – 132 с.

197. Юн Г. Б. Методология антикризисного управления: Учеб.-практич. Пособие / Г. Б. Юн. – М.: Дело, 2004. – 432 с.

198. Яковец Ю. Кризисы: теория и проблемы предвидения / Ю. Яковец // Проблемы теории и практики управления. – 1991. – № 4. – С. 39–44.

199. Яковец Ю. В. История цивилизаций. Уч. Пособие; 2-е изд. / Ю. В. Яковец. – М.: Владос, 1997.

200. Яковец Ю. В. Циклы. Кризисы. Прогнозы / Ю. В. Яковец. – М.: Наука, 1999. – 448 с.

201. Barton L. Crisis in organizations: Managing and Communicating in the Heat of Chaos / L. Barton. – Cincinnati, Ohio: South-Western. – 1993. – P. 2.

202. Global Economic Prospects. Commodities at the Crossroads [Электронный ресурс] / The International Bank for Reconstruction and Development. – Washington. 2009. – 196 p. – Режим доступа: <http://www.worldbank.org>.

203. Iona Swiatek-Barylska. Jak przygotowac proces zmian / I. Swiatek-Barylska // Organizacji. – 1995. – № 4.

204. Marianna Zacharewicz. Transformacja przedsiebiorstwa i zespolu jego pracownikow / M. Zacharewicz // Czlowiek w procesie gospodarowania. – Rzeszow, 1998.

205. Crisis Management and Decision Making: Simulation Oriented Scenarios / Rosenthal U. and Pijnenburg B. // Simulation – oriented scenarios, U. Rosenthal and B. Pijnenburg (edc). – Dordrecht. Kluwer, 1991. – P. 3.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Глобальні рецесії: окремі показники економічної активності

(Процентна зміна, якщо не зазначене інше)

Показник	1975	1982	1991	2009	1982до 1991
Обсяг виробництва					
На душу населення (зважений по ПКС*)	-0,13	-0,89	-0,18	-2,50	-0,40
На душу населення (ринкові ваги)	-0,33	-1,08	-1,45	-3,68	-0,95
Промислове виробництво	-1,60	-4,33	-0,09	-6,23	-2,01
Сукупний обсяг торгівлі	-1,87	-0,69	4,01	-11,75	0,48
Потоки капіталу **	0,56	-0,76	-2,07	-6,18	-0,76
Споживання нафти	-0,90	-2,87	0,01	-1,50	-1,25
Безробіття ***	1,19	1,61	0,72	2,56	1,18
Компоненти виробництва					
Споживання на душу населення	0,41	-0,18	0,62	-1,11	0,28
Інвестиції на душу населення	-2,04	-4,72	-0,15	-8,74	-2,30

Примітка: рецесія, що почалася в 1991 р., тривала до 1993 р. (виходячи з оцінки на основі ринкових ваг); усі інші рецесії тривали один рік.

* ПКС - паритет купівельної спроможності. ** Позначає зміну співвідношень суми притоків і відтоків до ВВП за повний дворічний період. *** Позначає зміну рівня безробіття в процентних пунктах.

Джерело: Перспективы развития мировой экономики. Кризис и подъем. – [Washington, D. C]: Международный Валютный Фонд, апрель 2009. – С. 14
[Злек-тронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imf.org>.

ДОДАТОК Б

Класифікація криз в економічному розвитку
за трьома ознаками

За об'єктами	За тривалістю й глибиною	За масштабами розповсюдження
Методу виробництва	Короткострокові (4–5 років)	Індивідуальні
Продуктивних сил:		
- робочої сили	Середньострокові (раз на 8–10 років)	Локальні
- засобів виробництва		
- енергетичної бази	Інвестиційні (раз на 20 років)	Національні
- форм організації виробництва		
Виробничих відносин:	Довгострокові (раз на 40–60 років)	Регіональні
- власності		
- обміну		
- розподілу		
Структури виробництва	Кризи методу виробництва (раз на кілька століть)	Світові (глобальні)
Окремих сфер виробництва		

Примітка: опрацьовано автором на підставі [198]

ДОДАТОК В
Дослідження фінансової стійкості підприємств із газопостачання
Західного регіону України

Аналіз зміни основних показників фінансової стійкості підприємств з газопостачання та газифікації Західного регіону України за 2006-2011рр.

Під-во	Коефіцієнт	Норматив	2006 рік	2007 рік	Висновок	2008 рік	Висновок	2009 рік	Висновок	2010 рік	Висновок	2011 рік	Висновок
ПАТ "Волиньгаз"	Фінансової залежності	Більше 1	2,39	2,53	Вищий норматив у, покращення	3,74	Вищий норматив у, покращення	2,76	Вищий норматив у, погіршення	3,72	Вищий норматив у, покращення	4,00	Вищий норматив у, покращення
	Чистої виручки	Збільшення	0,04	0,03	Погіршення	-0,01	Погіршення	-0,03	Погіршення	-0,11	Погіршення	0,02	Покращення
	Маневрування власного капіталу	0,4...0,6	1,14	1,33	Вищий норматив у, покращення	1,46	Вищий норматив у, покращення	0,87	Вищий норматив у, погіршення	1,02	Вищий норматив у, покращення	1,43	Вищий норматив у, покращення
	Співвідношення власних і залучених коштів	Зменшення	0,26	0,05	Покращення	0,14	Погіршення	0,94	Погіршення	0,52	Покращення	0,48	Покращення
	Концентрації власного капіталу (автономії, незалежності)	Більше 0,6	0,42	0,40	Нижчий норматив у, погіршення	0,27	Нижчий норматив у, погіршення	0,36	Нижчий норматив у, покращення	0,27	Нижчий норматив у, погіршення	0,25	Нижчий норматив у, погіршення
	Забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами	Більше 0,1	-0,14	-0,15	Нижчий норматив у, погіршення	-0,87	Нижчий норматив у, погіршення	0,02	Нижчий норматив у, покращення	-1,27	Нижчий норматив у, погіршення	-0,26	Нижчий норматив у, покращення
	Відношення виробничих активів і майна	Більше 0,5	0,52	0,47	Нижчий норматив у, погіршення	0,61	Вищий норматив у, покращення	0,69	Вищий норматив у, покращення	0,73	Вищий норматив у, покращення	0,64	Вищий норматив у, погіршення
	Структури довгострокових вкладень	Збільшення	0,08	0,0008	Погіршення	0,0003	Погіршення	0,48	Покращення	0,15	Погіршення	0,15	Погіршення
	Довгострокового залучення позичених коштів	Зменшення	0,09	0,0010	Покращення	0,0008	Покращення	0,91	Погіршення	0,41	Покращення	0,38	Покращення
	Співвідношення необоротних і власних коштів	Більше 0,5...0,8	1,22	1,17	Вищий норматив у, погіршення	2,26	Вищий норматив у, покращення	1,88	Вищий норматив у, погіршення	2,69	Вищий норматив у, покращення	2,56	Вищий норматив у, погіршення
ПАТ "Івано-Франківськгаз"	Фінансової залежності	Більше 1	-	-	Нижчий норматив у, покращення	-	Нижчий норматив у, погіршення	20,67	Вищий норматив у, покращення	46,77	Вищий норматив у, покращення	17,54	Вищий норматив у, погіршення
	Чистої виручки	Збільшення	0,01	-0,03	Погіршення	0,0040	Покращення	0,01	Покращення	0,0007	Погіршення	0,05	Покращення
	Маневрування власного капіталу	0,4...0,6	-	-	Нижчий норматив у, покращення	-	Нижчий норматив у, погіршення	10,06	Вищий норматив у, покращення	9,26	Вищий норматив у, погіршення	4,51	Вищий норматив у, погіршення
	Співвідношення власних і залучених коштів	Зменшення	-1,27	-0,90	Погіршення	-0,59	Погіршення	0,36	Погіршення	0,39	Погіршення	0,09	Покращення
	Концентрації власного капіталу (автономії, незалежності)	Більше 0,6	-0,04	-0,05	Нижчий норматив у, погіршення	-0,04	Нижчий норматив у, покращення	0,05	Нижчий норматив у, покращення	0,02	Нижчий норматив у, погіршення	0,06	Нижчий норматив у, покращення
Забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами	Більше 0,1	-1,48	-1,62	Нижчий норматив у, погіршення	-1,40	Нижчий норматив у, покращення	-0,92	Нижчий норматив у, покращення	-3,90	Нижчий норматив у, погіршення	-0,57	Нижчий норматив у, покращення	

	Відношення виробничих активів і майна	Більше 0.5	0.59	0.60	Вищий норматив у, покращення	0.57	Вищий норматив у, погіршення	0.51	Вищий норматив у, погіршення	0.56	Вищий норматив у, покращення	0.52	Вищий норматив у, погіршення
	Структури довгострокових вкладень	Збільшення	0.04	0.01	Погіршення	0.0041	Погіршення	0.03	Покращення	0.01	Погіршення	0.01	Погіршення
	Довгострокового залучення позичених коштів	Зменшення	-0.52	-0.12	Погіршення	-0.06	Погіршення	0.36	Погіршення	0.39	Погіршення	0.09	Покращення
	Співвідношення необоротних і власних коштів	Більше 0.5...0.8	14.47	11.99	Нижчий норматив у, покращення	15.53	Нижчий норматив у, погіршення	10.62	Вищий норматив у, покращення	37.51	Вищий норматив у, покращення	13.04	Вищий норматив у, погіршення
ПАТ "Львівгаз"	Фінансової залежності	Більше 1	21.79	16.13	Вищий норматив у, погіршення	15.19	Вищий норматив у, погіршення	9.51	Вищий норматив у, погіршення	9.66	Вищий норматив у, покращення	6.20	Вищий норматив у, погіршення
	Чистої виручки	Збільшення	-0.01	0.01	Покращення	0.02	Покращення	0.02	Погіршення	0.03	Покращення	0.08	Покращення
	Маневрування власного капіталу	0.4...0.6	15.65	11.91	Вищий норматив у, погіршення	9.62	Вищий норматив у, погіршення	6.72	Вищий норматив у, погіршення	5.01	Вищий норматив у, погіршення	1.99	Вищий норматив у, погіршення
	Співвідношення власних і залучених коштів	Зменшення	0.62	0.01	Покращення	0.21	Погіршення	2.61	Погіршення	4.21	Погіршення	1.45	Покращення
	Концентрації власного капіталу (автономії, незалежності)	Більше 0.6	0.05	0.06	Нижчий норматив у, покращення	0.07	Нижчий норматив у, покращення	0.11	Нижчий норматив у, покращення	0.10	Нижчий норматив у, погіршення	0.16	Нижчий норматив у, покращення
	Забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами	Більше 0.1	-0.33	-0.27	Нижчий норматив у, покращення	-0.47	Нижчий норматив у, погіршення	0.12	Вищий норматив у, покращення	0.10	Нижчий норматив у, погіршення	0.38	Вищий норматив у, покращення
	Відношення виробничих активів і майна	Більше 0.5	0.28	0.26	Нижчий норматив у, погіршення	0.37	Нижчий норматив у, покращення	0.29	Нижчий норматив у, погіршення	0.37	Нижчий норматив у, покращення	0.51	Вищий норматив у, покращення
	Структури довгострокових вкладень	Збільшення	0.0021	0.0016	Погіршення	0.0004	Погіршення	0.93	Покращення	0.89	Погіршення	0.33	Погіршення
	Довгострокового залучення позичених коштів	Зменшення	0.01	0.01	Покращення	0.00	Покращення	2.61	Погіршення	4.14	Погіршення	1.38	Покращення
	Співвідношення необоротних і власних коштів	Більше 0.5...0.8	6.14	4.21	Вищий норматив у, погіршення	5.57	Вищий норматив у, покращення	2.79	Вищий норматив у, погіршення	4.65	Вищий норматив у, покращення	4.21	Вищий норматив у, погіршення
ПАТ "Рівнегаз"	Фінансової залежності	Більше 1	6.48	3.67	Вищий норматив у, погіршення	2.76	Вищий норматив у, погіршення	3.78	Вищий норматив у, покращення	5.59	Вищий норматив у, покращення	9.46	Вищий норматив у, покращення
	Чистої виручки	Збільшення	-0.02	0.02	Покращення	-0.01	Погіршення	-0.03	Погіршення	-0.01	Покращення	-0.01	Покращення
	Маневрування власного капіталу	0.4...0.6	3.49	1.93	Вищий норматив у, погіршення	1.18	Вищий норматив у, погіршення	1.66	Вищий норматив у, покращення	2.69	Вищий норматив у, покращення	4.75	Вищий норматив у, покращення
	Співвідношення власних і залучених коштів	Зменшення	0.85	0.15	Покращення	0.04	Покращення	0.03	Покращення	0.03	Погіршення	0.04	Погіршення

	Концентрація власного капіталу (автономії, незалежності)	Більше 0,6	0,15	0,27	Нижчий норматив у, покращення	0,36	Нижчий норматив у, покращення	0,26	Нижчий норматив у, погіршення	0,18	Нижчий норматив у, погіршення	0,11	Нижчий норматив у, погіршення
	Забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами	Більше 0,1	-0,37	-0,35	Нижчий норматив у, покращення	-0,44	Нижчий норматив у, погіршення	-0,64	Нижчий норматив у, погіршення	-0,68	Нижчий норматив у, погіршення	0,01	Нижчий норматив у, покращення
	Відношення виробничих активів і майна	Більше 0,5	0,42	0,45	Нижчий норматив у, покращення	0,55	Вищий норматив у, покращення	0,54	Вищий норматив у, погіршення	0,50	Вищий норматив у, погіршення	0,48	Нижчий норматив у, погіршення
	Структури довгострокових вкладень	Збільшення	0,24	0,03	Погіршення	0,02	Погіршення	0,01	Погіршення	0,01	Погіршення	0,01	Погіршення
	Довгострокового залучення позичених коштів	Зменшення	0,71	0,05	Покращення	0,03	Покращення	0,03	Погіршення	0,03	Погіршення	0,04	Погіршення
	Співвідношення необоротних і власних коштів	Більше 0,5...0,8	2,98	1,74	Вищий норматив у, погіршення	1,57	Вищий норматив у, погіршення	2,11	Вищий норматив у, покращення	2,90	Вищий норматив у, покращення	4,71	Вищий норматив у, покращення
ПАТ "Тернопільгаз"	Фінансової залежності	Більше 1	13,45	2,86	Вищий норматив у, погіршення	3,37	Вищий норматив у, покращення	4,39	Вищий норматив у, покращення	6,02	Вищий норматив у, покращення	5,57	Вищий норматив у, погіршення
	Чистої виручки	Збільшення	-0,02	-0,01	Покращення	-0,04	Погіршення	-0,05	Покращення	-0,01	Покращення	0,00	Покращення
	Маневрування власного капіталу	0,4...0,6	11,64	1,47	Вищий норматив у, погіршення	1,73	Вищий норматив у, покращення	2,24	Вищий норматив у, покращення	3,14	Вищий норматив у, покращення	2,65	Вищий норматив у, погіршення
	Співвідношення власних і залучених коштів	Зменшення	0,32	0,07	Покращення	0,05	Покращення	0,02	Покращення	0,08	Погіршення	0,10	Погіршення
	Концентрація власного капіталу (автономії, незалежності)	Більше 0,6	0,07	0,35	Нижчий норматив у, покращення	0,30	Нижчий норматив у, погіршення	0,23	Нижчий норматив у, погіршення	0,17	Нижчий норматив у, погіршення	0,18	Нижчий норматив у, покращення
	Забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами	Більше 0,1	-0,07	-0,27	Нижчий норматив у, погіршення	-0,35	Нижчий норматив у, погіршення	-0,50	Нижчий норматив у, погіршення	-0,58	Нижчий норматив у, погіршення	-0,71	Нижчий норматив у, погіршення
	Відношення виробничих активів і майна	Більше 0,5	0,13	0,48	Нижчий норматив у, покращення	0,49	Нижчий норматив у, покращення	0,49	Нижчий норматив у, покращення	0,48	Нижчий норматив у, погіршення	0,53	Вищий норматив у, покращення
	Структури довгострокових вкладень	Збільшення	0,00	0,00	Не змінився	0,00	Не змінився	0,00	Не змінився	0,00	Не змінився	0,00	Не змінився
	Довгострокового залучення позичених коштів	Зменшення	0,00	0,00	Не змінився	0,00	Не змінився	0,00	Не змінився	0,00	Не змінився	0,00	Не змінився
	Співвідношення необоротних і власних коштів	Більше 0,5...0,8	1,18	1,26	Вищий норматив у, покращення	1,49	Вищий норматив у, покращення	1,96	Вищий норматив у, покращення	2,22	Вищий норматив у, покращення	2,45	Вищий норматив у, покращення

ПАТ "Чернівецьгаз"	Фінансової залежності	Більше 1	1.50	1.71	Вищий норматив у, покращення	2.17	Вищий норматив у, покращення	2.39	Вищий норматив у, покращення	3.35	Вищий норматив у, покращення	2.63	Вищий норматив у, покращення
	Чистої виручки	Збільшення	0.15	-0.25	Погіршення	-0.60	Погіршення	-0.42	Покращення	-0.29	Покращення	-0.04	Покращення
	Маневрування власного капіталу	0.4...0.6	0.20	0.28	Нижчий норматив у, покращення	0.49	Відповідає норматив у, покращення	0.47	Відповідає норматив у, погіршення	0.76	Вищий норматив у, покращення	0.74	Вищий норматив у, покращення
	Співвідношення власних і залучених коштів	Зменшення	0.01	0.18	Погіршення	0.34	Погіршення	0.19	Покращення	0.03	Покращення	0.02	Покращення
	Концентрації власного капіталу (автономії, незалежності)	Більше 0.6	0.67	0.59	Нижчий норматив у, погіршення	0.46	Нижчий норматив у, погіршення	0.42	Нижчий норматив у, погіршення	0.30	Нижчий норматив у, погіршення	0.38	Нижчий норматив у, покращення
	Забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами	Більше 0.1	-1.46	-1.46	Нижчий норматив у, покращення	-1.37	Нижчий норматив у, покращення	-1.93	Нижчий норматив у, погіршення	-2.08	Нижчий норматив у, погіршення	-0.83	Нижчий норматив у, покращення
	Відношення виробничих активів і майна	Більше 0.5	0.87	0.83	Вищий норматив у, погіршення	0.77	Вищий норматив у, погіршення	0.80	Вищий норматив у, покращення	0.77	Вищий норматив у, погіршення	0.72	Вищий норматив у, покращення
	Структури довгострокових вкладень	Збільшення	0.00	0.00	Не змінився	0.00	Не змінився	0.00	Не змінився	0.00	Не змінився	0.00	Не змінився
	Довгострокового залучення позичених коштів	Зменшення	0.00	0.00	Не змінився	0.00	Не змінився	0.00	Не змінився	0.00	Не змінився	0.00	Не змінився
	Співвідношення необоротних і власних коштів	Більше 0.5...0.8	1.30	1.42	Вищий норматив у, покращення	1.68	Вищий норматив у, покращення	1.92	Вищий норматив у, покращення	2.59	Вищий норматив у, покращення	1.89	Вищий норматив у, покращення

ДОДАТОК Г
Розрахунок коефіцієнта валового прибутку підприємств
з газопостачання та газифікації Західного регіону України, тис.грн.

Підприємства		2006	2007	2008	2009	2010	2011
ПАТ «Волиньгаз»	Валовий прибуток	9645,00	9553,00	1239,00	1499,00	2243,00	24109,00
	Чистий дохід	128663,00	193299,00	223584,00	247532,00	322603,00	583286,00
	Коефіцієнт валового прибутку	7,50	4,94	0,55	0,61	0,70	4,13
ПАТ «Івано-Франківськгаз»	Валовий прибуток	-11388,00	-5613,30	7040,00	-3340,00	16780,00	75467,00
	Чистий дохід	324997,00	357490,90	415723,00	505069,00	597033,00	860344,00
	Коефіцієнт валового прибутку	-3,50	-1,57	1,69	-0,66	2,81	8,77
ПАТ «Львівгаз»	Валовий прибуток	99379,00	-56503,00	24581,00	1951,00	7867,00	-10574,00
	Чистий дохід	1124834,00	1020456,00	731131,00	890698,00	1204665,00	1431463,00
	Коефіцієнт валового прибутку	8,83	-5,54	3,36	0,22	0,65	-0,74
ПАТ «Рівнегаз»	Валовий прибуток	701,00	11633,00	863,00	-7172,00	-5406,00	31856,00
	Чистий дохід	141263,00	222096,00	270648,00	357731,00	395126,00	649835,00
	Коефіцієнт валового прибутку	0,50	5,24	0,32	-2,00	-1,37	4,90
ПАТ «Тернопільгаз»	Валовий прибуток	2277,00	2029,00	-11709,00	-15008,00	6367,00	11601,00
	Чистий дохід	36185,00	151956,00	22199,00	341877,00	390857,00	689418,00
	Коефіцієнт валового прибутку	6,29	1,34	-52,75	-4,39	1,63	1,68
ПАТ «Чернівцігаз»	Валовий прибуток	7861,00	2125,00	-15855,00	-16242,00	-26459,00	932,00
	Чистий дохід	50059,00	42288,00	28567,00	41065,00	44091,00	221980,00
	Коефіцієнт валового прибутку	15,70	5,03	-55,50	-39,55	-60,01	0,42

ДОДАТОК Д
Розрахунок рентабельності діяльності підприємств із газопостачання та газифікації
Західного регіону України

	2006 рік	2007 рік	Абс. відх.	Темп пр., %	2008 рік	Абс. відх.	Темп пр., %	2009 рік	Абс. відх.	Темп пр., %	2010 рік	Абс. відх.	Темп пр., %	2011 рік	Абс. відх.	Темп пр., %
Прибуток підприємства (загальна сума), тис. грн	413.00	571.00	158.00	38.26	-9189.00	-9760.00	-1709.28	-15545.00	-6356.00	69.17	-53333.00	-37788.00	243.09	304.00	53637.00	100.57
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	128663.00	193299.00	64636.00	50.24	223584.00	30285.00	247532.00	23948.00	10.71	322603.00	75071.00	30.33	583286.00	260683.00	80.81	
Середньорічна вартість основних засобів і нематеріальних активів, тис. грн	54460.00	118313.50	63853.50	117.25	140997.50	22684.00	205845.00	64847.50	45.99	358218.00	152373.00	74.02	462552.50	104334.50	29.13	
Середньорічні залишки матеріальних оборотних коштів, тис. грн	107230.00	130236.50	23006.50	21.46	174327.00	44090.50	194632.50	20305.50	11.65	185302.50	-9330.00	-4.79	221439.50	36137.00	19.50	
Середньорічна вартість виробничих фондів (капіталу), тис. грн	161690.00	248550.00	86860.00	53.72	315324.50	66774.50	400477.50	85153.00	27.00	543520.50	143043.00	35.72	683992.00	140471.50	25.84	
Коефіцієнт фондомісткості продукції, к.	0.42	0.61	0.19	44.60	0.63	0.02	3.03	0.83	0.20	31.87	1.11	0.28	0.79	-0.32	-28.58	
Коефіцієнт оборотності оборотних коштів	0.83	0.67	-0.16	-19.16	0.78	0.11	15.72	0.79	0.01	0.85	0.57	-0.21	0.38	-0.19	-33.91	
Прибуток на 1 грн реалізованої продукції, к.	0.32	0.30	-0.03	-7.97	-4.11	-4.41	-1491.30	-6.28	-2.17	52.80	-16.53	-10.25	0.05	16.58	100.32	
Рівень рентабельності виробництва підприємства (капіталу), %	0.26	0.23	-0.03	-10.06	-2.91	-3.14	-1368.49	-3.88	-0.97	33.20	-9.81	-5.93	0.04	9.86	100.45	
Реалізація на 1 грн. виробничих засобів, %	79.57	77.77	-1.80	-2.27	70.91	-6.86	-8.83	61.81	-9.10	-12.83	59.35	-2.45	-3.97	25.92	43.67	
Прибуток підприємства (загальна сума), тис. грн	-5104.00	-23399.50	-18295.50	358.45	-6693.00	16706.50	71.40	-3263.00	3430.00	51.25	-15973.00	-12710.00	389.52	24873.00	40846.00	255.72
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції	324997.00	357490.90	32493.90	10.00	415723.00	58232.10	16.29	505069.00	89346.00	21.49	597033.00	91964.00	18.21	860344.00	263311.00	44.10

Рівень рентабельності виробництва підприємства (капіталу), %	-7,05	-2,26	4,79	67,93	-4,91	-2,65	117,03	-9,34	-4,43	90,21	-6,18	3,16	33,85	-7,04	-0,86	13,91
Реалізація на 1 грн. виробничих засобів, %	89,48	102,65	13,17	14,72	99,57	-3,08	-3,00	110,68	11,12	11,16	111,63	0,94	0,85	163,64	52,02	46,60
Прибуток підприємства (загальна сума), тис. грн	-1578,00	-9372,00	-7794,00	493,92	-25281,00	-15909,00	169,75	-31730,00	-6449,00	25,51	-14752,00	16978,00	53,51	-10367,00	4385,00	29,72
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	36185,00	151956,00	115771,00	319,94	291864,00	139908,00	92,07	341877,00	50013,00	17,14	390857,00	48980,00	14,33	689418,00	298561,00	76,39
Середньорічна вартість основних засобів і нематеріальних активів, тис. грн	4272,00	69002,00	64730,00	1515,22	133569,00	64567,00	93,57	138695,00	5126,00	3,84	138906,00	211,00	0,15	143702,50	4796,50	3,45
Середньорічні залишки матеріальних оборотних коштів, тис. грн	84587,00	118354,00	33767,00	39,92	156495,50	38141,50	32,23	160420,50	3925,00	2,51	177959,00	17538,50	10,93	179203,50	1244,50	0,70
Середньорічна вартість виробничих фондів (капіталу), тис. грн	88859,00	187356,00	98497,00	110,85	290064,50	102708,50	54,82	299115,50	9051,00	3,12	316865,00	17749,50	5,93	322906,00	6041,00	1,91
Коефіцієнт фондомісткості продукції, к.	0,12	0,45	0,34	284,63	0,46	0,00	0,78	0,41	-0,05	-11,35	0,36	-0,05	-12,40	0,21	-0,15	-41,35
Коефіцієнт оборотності оборотних коштів	2,34	0,78	-1,56	-66,68	0,54	-0,24	-31,16	0,47	-0,07	-12,49	0,46	-0,01	-2,97	0,26	-0,20	-42,91
Прибуток на 1 грн. реалізованої продукції, к.	-4,36	-6,17	-1,81	41,43	-8,66	-2,49	40,44	-9,28	-0,62	7,15	-3,77	5,51	59,33	-1,50	2,27	60,16
Рівень рентабельності виробництва підприємства (капіталу), %	-1,78	-5,00	-3,23	181,68	-8,72	-3,71	74,23	-10,61	-1,89	21,71	-4,66	5,95	56,11	-3,21	1,45	31,04
Реалізація на 1 грн. виробничих засобів, %	40,72	81,11	40,38	99,17	100,62	19,51	24,06	114,30	13,68	13,59	123,35	9,06	7,92	213,50	90,15	73,09
Прибуток підприємства (загальна сума), тис. грн	4458,00	-17552,00	-22010,00	-493,72	-26301,00	-8749,00	49,85	-26583,00	-282,00	1,07	-23360,00	3223,00	12,12	-21121,00	2239,00	9,58
Чистий дохід (виручка)	50059,00	42288,00	-7771,00	-15,52	28567,00	-13721,00	-32,45	41065,00	12498,00	43,75	44091,00	3026,00	7,37	221980,00	177889,00	403,46

ПАТ «Дернопільгаз»

ПАТ «Дернопільгаз»

ДОДАТОК Е
Розрахунки умовного кілометра, умовної протяжності
розподільних мереж та розподіл витрат на підприємствах
із газопостачання та газифікації Західного регіону України

№ п/п	Назва показників	Коеф пер. в ум. км.	2008 рік		2009 рік		2010 рік		2011 рік	
			Показники	Умов. км	Показники	Умов. км	Показники	Умов. км	Показники	Умов. км
ПАТ «Волиньгаз»										
1.	Протяжність розподільних мереж, км в тому числі:			11698		12884		13726		14709
	-високого тиску	2,5	1211,5	3029	1315,7	3289	1420,5	3551	1534	3835
	-середнього тиску	2,5	2761,7	6904	3112,1	7780	3334,4	8336	3601,1	9003
	-низького тиску	1,0	1764,6	1765	1814,6	1815	1838,7	1839	1870,6	1871
2.	К-сть ГРП, шт.	2,5	311	778	316	790	326	815	330	825
3.	К-сть ШГРП, шт.	2,5	754	1885	777	1943	801	2003	825	2063
4.	К-сть станцій катодного захисту, шт.	1,4	706	988	710	994	711	995	712	997
5.	К-сть систем телемеханіки, шт.	1,4	-	-	-	-	-	-	-	-
6.	К-сть колодязів, шт.	1	399	399	398	398	398	398	398	398
7.	К-сть засувки, шт.	1	3031	3031	3149	3149	3278	3278	3409	3409
8.	К-сть надомних регуляторів тиску, шт.	1	40862	40862	44365	44365	46969	46969	50257	50257
9.	К-сть газифікованих об'єктів, шт.	1	2669	2669	2601	2601	2539	2539	2560	2560
10.	К-сть газиф. квартир (один.) в т.ч.:		217842	2803	222858	2827	226867	2955	231537	3032
	-в сільск. місц. 100кв=1км×2;		62428	1249	65708	1316	68608	1372	71695	1434
	-в містах 100кв=1км		155414	1554	157051	1571	158259	1583	159842	1598
11.	Умовна протяжність мереж, км			65113		70011		73678		78250
12.	Загальні витрати, тис. грн			74226		79326		111318		14354 3
13.	Загальні витрати на ум. км, грн			1140		1133		1511		1834
ПАТ «Івано-Франківськгаз»										
	Протяжність розподільних мереж, км в тому числі:			21954		22519		24317		24820

1.	-високого тиску	2,5	1145,1	2863	1161,5	2904	1350,8	3377	1400,0	3500
	-середнього тиску	2,5	4525,1	11313	4683,3	11708	5178,4	12946	5298,4	13246
	-низького тиску	1,0	7777,5	7778	7906,7	7907	7994,4	7994	8074,4	8074
	К-сть ГРП, шт.	2,5	777	1943	781	1953	786	1965	788	1970
	К-сть ШГРП, шт.	2,5	1350	3375	1364	3410	1410	3525	1440	3600
	К-сть станцій катодного захисту, шт.	1,4	1087	1522	1092	1529	1093	1530	1094	1532
	К-сть систем телемеханіки, шт.	1,4	6	8	6	8	6	8	6	8
	К-сть колодязів, шт.	1	144	144	142	142	142	142	144	144
	К-сть засувок, шт.	1	4082	4082	4141	4141	4351	4351	4420	4420
	К-сть надомних регуляторів тиску, шт.	1	53066	53066	55702	55702	58188	58188	60188	60188
	К-сть газифікованих об'єктів, шт.	1	7825	7825	7872	7872	7930	7930	7950	7950
	К-сть газиф. квартир (один.) в т.ч.:		354883	5225	362389	5302	369925	5418	379900	5560
	-в сільск. місц. 100кв=1км×2;		163038	3261	167786	3356	171914	3438	176042	3521
	-в містах 100кв=1км		191845	1964	194603	1946	198011	1980	203858	2039
	Умовна протяжність мереж, км			99144		102578		107374		110192
	Загальні витрати, тис. грн			126740		142822		201781		225438
	Загальні витрати на ум. км, грн			1278		1392		1879		2045
ПАТ «Львівгаз»										
1.	Протяжність розподільних мереж, км в тому числі:			25424		26178		27257		28336
	-високого тиску	2,5	1577,3	3943	1603,4	4009	1655,8	4140	1708,2	4271
	-середнього тиску	2,5	5892,5	14731	6161,3	15403	6538,2	16346	6915,1	17288
	-низького тиску	1,0	6749,6	6750	6765,7	6766	6771,3	6771	6776,9	6777
2.	К-сть ГРП, шт.	2,5	1568	3920	1536	3840	1536	3840	1536	3840
3.	К-сть ШГРП, шт.	2,5	2436	6090	2493	6233	2548	6370	2603	6508
4.	К-сть станцій	1,4	1922	2691	1934	2708	1937	2712	1940	2716

	катодного захисту, шт.									
5.	К-сть систем телемеханіки, шт.	1,4	-	-	-	-	-	-	-	-
6.	К-сть колодязів, шт.	1	1049	1049	1081	1081	1159	1159	1237	1237
7.	К-сть засувок, шт.	1	5847	5847	6102	6102	6371	6371	6640	6640
8.	К-сть надомних регуляторів тиску, шт.	1	50384	50384	55628	55628	59658	59658	63688	63688
9.	К-сть газифікованих об'єктів, шт	1	12903	12903	13361	13361	13686	13686	13808	13808
10.	К-сть газиф. квартир (один) в т.ч.: -в сільск. місц. 100кв=1км×2; -в містах 100кв=1км		731853	9631	743192	9806	752087	9940	757087	10020
			231245	4625	237458	4749	241956	4839	244956	4899
			500608	5006	505734	5057	510131	5101	512131	5121
11.	Умовна протяжність мереж, км			11793		12493		130993		13679
				9		7				3
12.	Загальні витрати, тис. грн			18051		22846		305038		46088
				0		9				1
13.	Загальні витрати на ум.км, грн			1531		1829		2329		3369
ПАТ «Рівнегаз»										
1.	Протяжність розподільних мереж, км в тому числі:			12930		13481		13879		14248
	-високого тиску	2,5	1572,9	3932	1621,4	4054	1655,5	4139	1675	4188
	-середнього тиску	2,5	2746,2	6866	2904,5	7261	3022,5	7556	3140	7850
	-низького тиску	1,0	2131,6	2132	2166	2166	2184,4	2184	2210	2210
2.	К-сть ГРП, шт.	2,5	194	485	203	508	204	510	205	513
3.	К-сть ШГРП, шт.	2,5	1153	2883	1184	2960	1279	3198	1369	3420
4.	К-сть станцій катодного захисту, шт.	1,4	909	1273	872	1221	854	1196	860	1204
5.	К-сть систем телемеханіки, шт.	1,4	6	8	7	10	18	25	40	56
6.	К-сть колодязів, шт.	1	554	554	554	554	563	563	575	575
7.	К-сть засувок, шт.	1	2421	2421	2515	2515	2556	2556	2596	2596
8.	К-сть надомних регуляторів тиску, шт.	1	41508	41508	44095	44095	46032	46032	47900	47900
9.	К-сть	1	5157	5157	5329	5329	5395	5395	5463	5463

	газифікованих об'єктів, шт.									
10.	К-сть газиф. квартир (один.) в т.ч.: -в сільск. місц. 100кв=1км×2; -в містах 100кв=1км		228232	3086	232846	3159	236464	3219	240000	3274
			80326	1607	83118	1662	85469	1709	874770	1749
			147906	1479	149728	1497	150995	1510	152530	1525
11.	Умовна протяжність мереж, км			70305		73832		76573		79249
12.	Загальні витрати, тис. грн			86930		100680		129598		147683
13.	Загальні витрати на ум. км, грн			1236		1364		1692		1864
ПАТ «Тернопільгаз»										
1.	Протяжність розподільних мереж, км в тому числі:			16101		18147		18471		18748
	-високого тиску	2,5	1535	3838	1546,8	3867	1575,7	3939	1586,3	3966
	-середнього тиску	2,5	4905	12263	4995,2	12488	5095,6	12739	5195,2	12988
	-низького тиску	1,0	1791,6	1792	1792,1	1792	1792,9	1793	1793,7	1794
2.	К-сть ГРП, шт.	2,5	300	750	296	740	296	740	296	740
3.	К-сть ШГРП, шт.	2,5	1290	3225	1298	3245	1300	3250	1203	3258
4.	К-сть станцій катодного захисту, шт.	1,4	609	853	616	862	622	871	628	879
5.	К-сть систем телемеханіки, шт.	1,4	-	-	-	-	-	-	2	3
6.	К-сть колодязів, шт.	1	164	164	166	166	166	166	166	166
7.	К-сть засувов, шт	1	3132	3132	3228	3228	3245	3245	3262	3262
8.	К-сть надомних регуляторів тиску, шт.	1	86899	86899	89694	89694	91940	91940	93550	93550
9.	К-сть газифікованих об'єктів, шт.	1	3613	3613	3742	3742	3795	3795	3828	3828
10.	К-сть газиф. квартир (один.) в т.ч.: -в сільск. місц. 100кв=1км×2; -в містах 100кв=1км		191847	3152	192348	3227	199489	3285	202791	3350
			123295	2466	126421	2528	129016	2580	132207	2644
			685504	686	69903	699	70473	705	70584	706

11.	Умовна протяжність мереж, км			11789 0		12305 1		125764		12778 4
12.	Загальні витрати, тис. грн			77916		89861		101735		14086 3
13.	Загальні витрати на ум. км, грн			661		730		809		1102
ПАТ «Чернівцігаз»										
1.	Протяжність розподільних мереж, км в тому числі:			4583		4803		4519		4701
	-високого тиску	2,5	249,3	623	251	628	212,2	531	212,2	531
	-середнього тиску	2,5	1570,3	3926	1656,4	4141	1582,3	3956	1655	4138
	-низького тиску	1,0	33,5	34	33,8	34	31,9	32	31,9	32
2.	К-сть ГРП, шт.	2,5	60	150	72	180	65	163	67	168
3.	К-сть ШГРП, шт.	2,5	47	118	60	150	56	140	57	143
4.	К-сть станцій катодного захисту, шт.	1,4	28	39	13	18	14	20	14	20
5.	К-сть систем телемеханіки, шт.	1,4	-	-	-	-	-	-	-	-
6.	К-сть колодязів, шт.	1	-	-	-	-	-	-	-	-
7.	К-сть засувок, шт.	1	681	681	744	744	784	784	792	792
8.	К-сть надомних регуляторів тиску, шт.	1	18362	18362	22070	22070	23645	23645	25120	25120
9.	К-сть газифікованих об'єктів, шт.	1	188	188	326	326	395	395	421	421
10.	К-сть газиф. квартир (один) в т.ч.:		19908	381	23690	445	25431	478	26910	506
	-в сільск. місц. 100кв=1км×2;		18216	364	20798	416	22275	446	23675	474
	-в містах 100кв=1км		1692	17	2892	29	3156	32	3235	32
11.	Умовна протяжність мереж, км			24502		28736		30144		31871
12.	Загальні витрати, тис. грн			25823		26194		37883		71612
13.	Загальні витрати на ум. км, грн			1054		912		1257		2247



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

імені ІВАНА ПУЛЮЯ

46001, м. Тернопіль, вул. Руська, 56. Тел. (0352)52-41-81. Факс (0352)25-49-83

<http://www.tntu.edu.ua>, E-mail: univ@tu.edu.ua. Код ЄДРПОУ 05408102

12.04.2013

№ 2/28-967

На №

від

ДОВІДКА

Видана Гарматюк Оксані Олегівні про те, що вона працює молодшим науковим співробітником за сумісництвом НДЧ кафедри менеджменту у виробничій сфері по держбюджетній кафедральній темі №ВК30-11 “Інноваційні підходи в управлінні економікою підприємств в сучасних умовах” (реєстраційний номер 0111U002591).

В. о. проректора з наукової роботи
Тернопільського національного технічного
університету імені І.Пулуюя

д.т.н., проф. Рогатинський Р.М

НДЧ: Дзюра В. О.
Тел. 25-57-98





НАЦІОНАЛЬНА АКЦІОНЕРНА КОМПАНІЯ «НАФТОГАЗ УКРАЇНИ»
ОБ'ЄДНАННЯ ГАЗОВИХ ГОСПОДАРСТВ «ТЕРНОПІЛЬГАЗ»
ПУБЛІЧНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
ПО ГАЗОПОСТАЧАННЮ ТА ГАЗИФІКАЦІЇ «ТЕРНОПІЛЬГАЗ»

6006, м.Тернопіль, вул. Чернівецька, 54, р/р 26004979 в ТОД ПАТ "Райффайзен Банк Аваль", МФО 338501, ЄДРПОУ 03353503
тел. +380 (352) 52-51-24, 52-81-11, факс 25-36-55, E-mail: disp@tgaz.te.ua WEB: www.tgaz.te.ua

9.04.13 № 01/555 а

а № _____ від _____

15.04.13



АКТ

про впровадження результатів науково-дослідницької роботи
Гарматюк Оксани Олегівни

Цей акт складено в тому, що в діяльності ПАТ «Тернопільгаз» було впроваджено запропонований Гарматюк Оксаною Олегівною методичний підхід до розрахунку сезонного тарифу на розподіл природного газу. Зазначений підхід ґрунтується на застосуванні розробленої дисертантом методики розрахунку сезонного тарифу на транспортування природного газу з врахуванням трьох факторів: сезонної зміни температури навколишнього середовища, сезонної зміни величини транспортування природного газу та сезонної зміни величини прибутку.

Оскільки в результаті досліджень, дисертантом виявлено нерівномірність споживання природного газу на протязі календарного року, яка в свою чергу призводила до прибутковості підприємства в осінньо-зимовий та збитковості - у весняно-літній періоди, то застосування запропонованої методики розрахунку сезонного тарифу на транспортування природного газу дозволила вирівняти поквартальний прибуток у 2012 році і таким чином вирішити питання, пов'язані з наявними кризовими явищами.

Запропонований автором методичний підхід до розрахунку сезонного тарифу на транспортування природного газу може бути рекомендований до застосування на інших газорозподільних підприємствах.

Запровадження відбулося без фінансових зобов'язань перед автором.

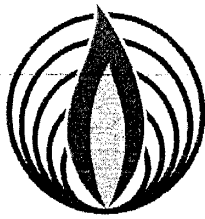
Голова правління ПАТ «Тернопільгаз»



О.І.Караванський

Автор методичного підходу розрахунку сезонного тарифу, старший викладач кафедри менеджменту у виробничій сфері ТНТУ імені Івана Пулюя

О.О. Гарматюк



РІВНЕГАЗ

ПУБЛІЧНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО ПО ГАЗОПОСТАЧАННЮ ТА ГАЗИФІКАЦІЇ

33027, Україна,
м. Рівне, вул. Білякова, 4

ЄДРПОУ 03366701
тел.: (+380 362) 280-723, факс: 282-423

http://gas.rivne.com
email: office@rvgas.com.ua

М. Дв. 2013 р. № *01/438*

На № _____

ДОВІДКА
про впровадження
результатів науково-дослідницької роботи
Гарматюк Оксани Олегівни

Довідка засвідчує те, що методичний підхід до визначення прямих нормативних витрат на обслуговування систем газопостачання, в якому рекомендовано формування тарифів здійснювати в залежності від виробничих обсягів робіт (послуг), приведених до єдиного показника по обслуговуванню систем газопостачання – «умовного кілометра», а не в залежності від обсягів протранспортованого газу, апробований і діє на ПАТ «Рівнегаз».

Рекомендований до впровадження методичний підхід дав можливість визначити оціночно-узагальнюючу одиницю трудових затрат - «умовний кілометр газопроводів», який враховує кількість розподільних газових мереж високого, середнього і низького тиску, внутрішньоквартальних дворових введів, споруд на них, кількість газифікованих квартир, приведених до протяжності умовного кілометра розподільних газових мереж.

Запропонований методичний підхід дозволив економістам даного підприємства при розрахунку тарифів об'єктивно визначати і враховувати прямі нормативні витрати на обслуговування системи газопостачання, приведені до умовної протяжності газової мережі. А це, в свою чергу, дозволило оптимізувати матеріальні витрати в залежності від завантаженості розподільних мереж.

Впровадження розрахунків умовного кілометра, умовної протяжності розподільних мереж та розподіл витрат на ПАТ «Рівнегаз», запропоноване автором, може бути рекомендовано до впровадження на інших газорозподільних підприємствах.

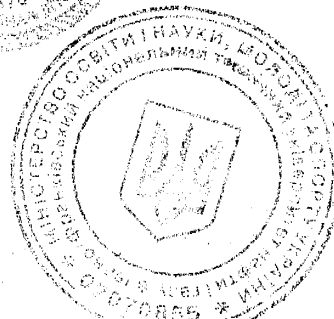
Результати впроваджені без фінансових зобов'язань перед автором дослідження.

Голова правління ПАТ «Рівнегаз»

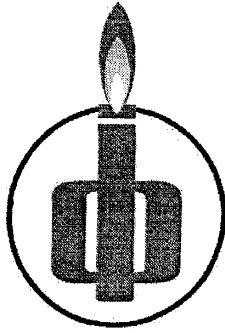


П.А. Дубас

Автор методичного підходу,
старший викладач кафедри
менеджменту у виробничій сфері
ТНТУ імені Івана Пулюя



О.О. Гарматюк



«ІВАНО-ФРАНКІВСЬКГАЗ»

Публічне акціонерне товариство

Україна, 76010, м. Івано-Франківськ, вул. Ленкавського, 20
тел. (0342) 50-16-22, факс (0342) 50-16-02, код ЄДРПОУ 03361046

Web: www.gaz.if.ua

№ 01-00/640/1

від 18.03.13р.

ДОВІДКА про впровадження результатів науково-дослідницької роботи Гарматюк Оксани Олегівни

Довідка засвідчує те, що комплексний підхід до діагностики фінансово-господарської діяльності підприємства, на основі якого розроблена концептуальна основа діагностики та модель діагностики та подолання кризових явищ на підприємствах з газопостачання та газифікації, запропоновані Гарматюк Оксаною Олегівною, апробовані і діють на ПАТ «Івано-Франківськгаз».

Використання запропонованого автором комплексного підходу до діагностики і запропонована концептуальна основа діагностики кризових явищ, дала можливість здійснити аналіз фінансового стану, аналіз обсягів споживання природного газу, аналіз структури споживачів, аналіз структури основних та оборотних засобів, аналіз структури персоналу і дозволила, окрім визначення основних показників фінансового стану ПАТ «Івано-Франківськгаз», визначити зовнішні і внутрішні чинники, а також їхній вплив на результати діяльності підприємства.

Модель діагностики та подолання кризових явищ дозволила чітко структурувати увесь діагностичний процес, визначивши основні показники діяльності підприємства, основні причини, які призводять до кризового стану та, відповідно, основні шляхи виходу з кризової ситуації: вирівнювання прибутковості та величини витрат до завантаженості газорозподільних мереж.

Застосування на ПАТ «Івано-Франківськгаз» концептуальної основи діагностики та моделі діагностики та подолання кризових явищ на основі комплексного підходу, дало можливість виявити тенденції та закономірності прояву кризових явищ в діяльності підприємства.

Даний комплексний підхід до діагностики діяльності підприємства, запропонований автором, може бути рекомендований до впровадження на інших газорозподільних підприємствах.

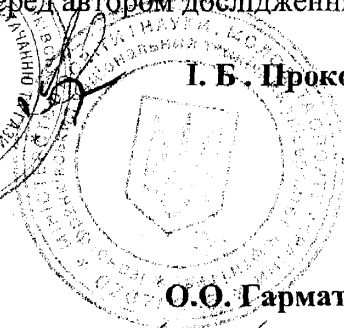
Результати впроваджені без фінансових зобов'язань перед автором дослідження.

Голова правління ПАТ «Івано-Франківськгаз»

І. Б. Црокопів

Автор комплексного підходу
до діагностики,
старший викладач кафедри
менеджменту у виробничій сфері
ТНТУ імені Івана Пулюя

О.О. Гарматюк





МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ПУЛЮЯ

46001, м. Тернопіль, вул. Руська, 56. Тел. (0352)52-41-81. Факс (0352)25-49-83
<http://www.tntu.edu.ua>, E-mail: univ@tu.edu.ua. Код ЄДРПОУ 05408102

08.04. 2013

№ 2/28-894

На №

від

ДОВІДКА

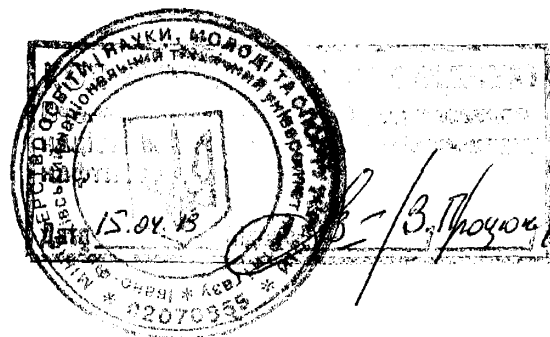
Видана старшому викладачу кафедри менеджменту у виробничій сфері Гарматюк Оксані Олегівні про те, що пропозиції, викладені нею у дисертаційному дослідженні на тему “Діагностика та подолання кризових явищ на підприємствах з газопостачання та газифікації”, використовуються при формуванні навчально-методичної бази Тернопільського національного технічного університету ім. Івана Пулюя та у навчальному процесі, зокрема, при проведенні лекційних і практичних занять з дисциплін: “Управління персоналом», “Комунікативний менеджмент”, “Основи економіки і організації виробництва”.

Перший проректор



М.М. Митник

Завідувач кафедри
менеджменту у виробничій сфері
Кирич Н. Б.
тел. 23-64-44



НТБ
ІФНТУНГ

